

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1947**

50 öre

kostar det att fotografera på Skansen hela året. Där har Ni så många tacksamma motiv av de mest skilda slag samlade, som på ingen annan plats. Lös en fotolicens.

Titta in till oss, om Ni vill på ett ställe kunna köpa

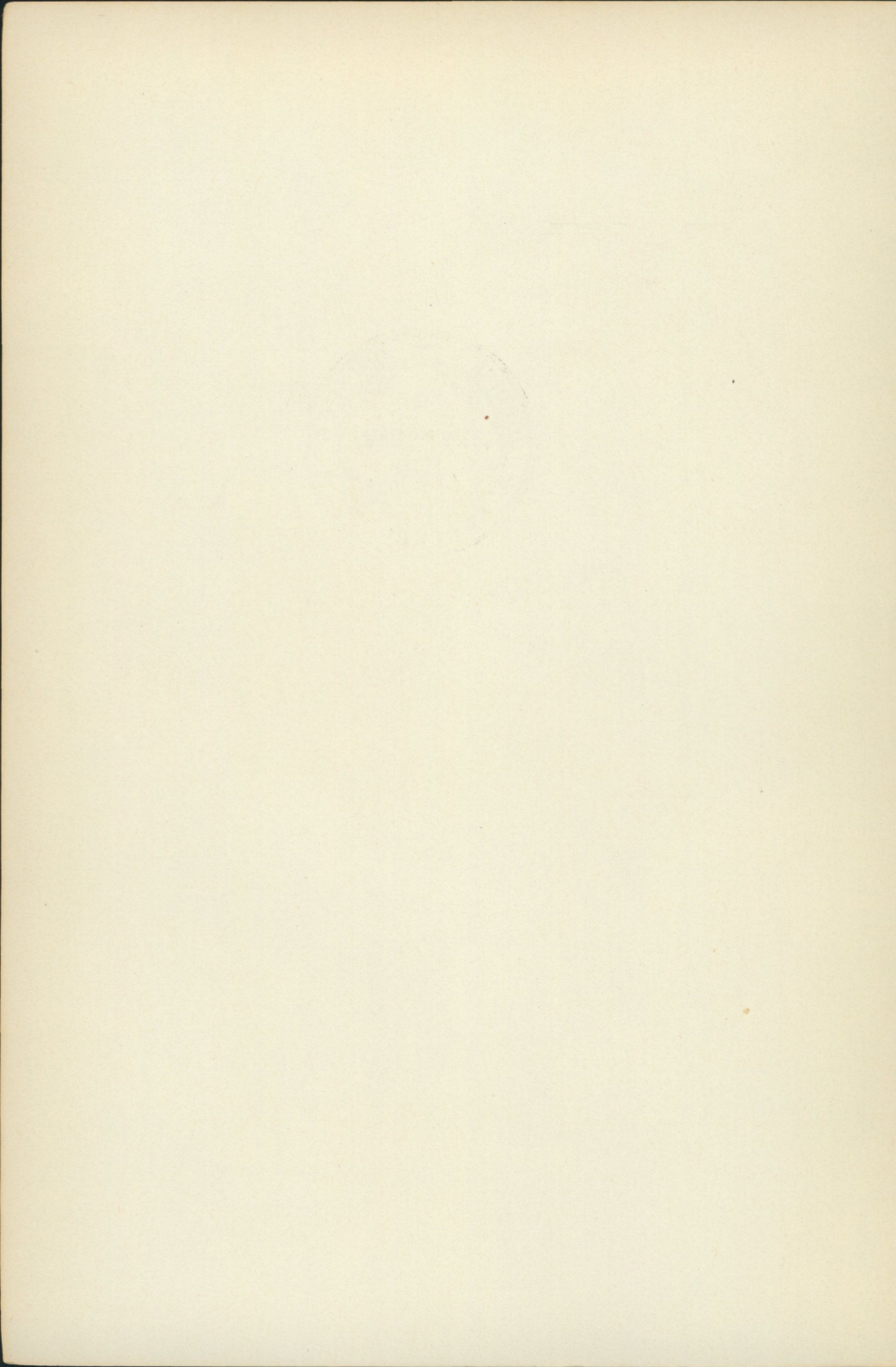
”allt fotografiskt”

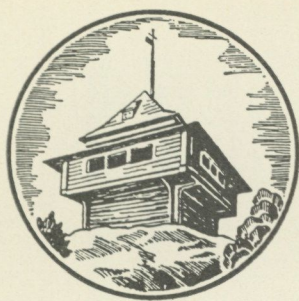
EDV. NERLIEN A.=B.

KUNGSGATAN 19

STOCKHOLM

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1947

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslaget: Kåsa med årtalet 1681 och ätterna Kurcks och Kags vapen, åsyftande landshövdingen i Skaraborgs län, friherre Gabriel Kurck, och hans maka Beata Kagg. Denna typ av dryckeskärl är föremål för en undersökning av A. Hirsjärvi (sid. 57). Nordiska museet 5,129.

Tryckt hos Tryckeri Aktieföretaget Thule, Stockholm 1947
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

INNEHÅLL

SIGURD WALLIN, Den klassiska strängnäsvyn	7
ERIK FANT, Bogesunds slott	17
ARON ANDERSSON, Kyrkligt eller profant?	45
A. HIRSJÄRVI, Hur de nordiska ölkåsorna kommit till	57
GÖSTA VON SCHOULTZ, Folklivsskildringar i gamla läkarrapporter	69
STEN LUNDWALL, Ett sörmländskt bondbröllop	77
SAM OWEN JANSSON, Byskollärare i en bergslagsbygd	91
K. ROB. V. WIKMAN, Gårdskors och bönkors	105
PER NILSSON-TANNÉR, Jämtländskt kynne	117
ARON HALLENBERG, Uppländskt järnbäraland	123
OLA BANNBERS, Valborgsmässa i Floda	133
IVAN PAULI, Vid Artur Hazelius' grav den 23 augusti 1946 ..	149
ANDREAS LINDBLOM, Vid Ungdomsringens 25-årsjubileum i Nordiska museet den 6 juli 1946	151
MATS REHNBERG, Forskarna bland folket	155
LAURA STRIDSBERG, Visen Lewin †	185
Från landskapsmuseer och hembygdsgårdar	189
Nordiska museet och Skansen under år 1946:	
Allmogeavdelningen	193
Lapska avdelningen	195
Högreståndsavdelningen	195
Skansen	199
Tyresö	207
Julita gård	207
Arkivet	208
Biblioteket	209

Undervisningsavdelningen	210
Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning	211
Fältarbeten	212
Förvaltning m. m.	216
Årskorten till Nordiska museet och Skansen	225
Annonser	226
Styrelseberättelse för år 1945	227
Revisionsberättelse för år 1945	241
Förteckning över personer och institutioner som 1945—1946 lämnat gåvor till Nordiska museet och Skansen	243

DEN KLASSISKA STRÄNGNÄSVYN

av Sigurd Wallin

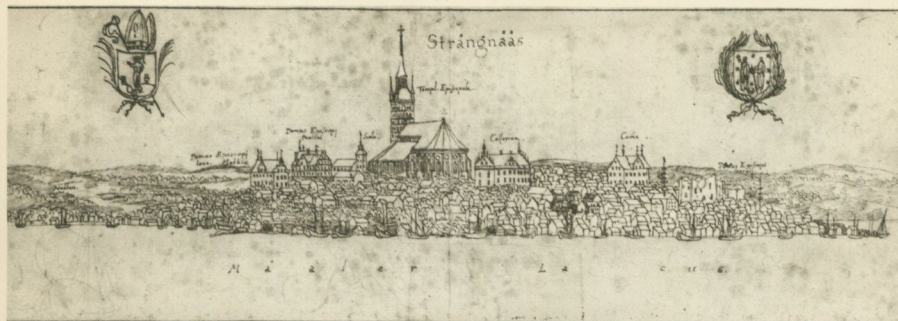
De ssa rader äro egentligen avsedda att vara en gravskrift över en ärevördig lektorsgård i Strängnäs, som brann ned år 1945 och lämnade efter sig ett beklagligt tomrum mitt i den mest kända och med all rätt beundrade historiska kärnan av Strängnäs gamla stadsbebyggelse, området kring domkyrkan och de tre biskopshusen på slutningen ned mot Mälaren.

Turist- och vykortsmissigt är vyn av Strängnäs utifrån Mälaren österifrån så idealiskt tillrättalagd, monumentalt uppbyggd av de ärevördigaste representativa byggnadsverk och idylliskt fullbordad med småbebyggelse och trädgårdsfägring i ymnig ljuvlighet, att den svårligen kan överträffas. Men även en snarfager syn kan stå sig inför en djupare prövning och så är det i detta fall. Många generationer av lärda och högst skrivkunniga lektorer och ofta upprepade invasioner av facklärda ha fördjupat sig i Strängnäs topografiska historia. Man invagar sig så lätt i den övertygelsen att allt, som kan vetas om denna historiska plats och dess avlagringar av minnen alltifrån medeltiden, det vets verkligen, om man blott öppnar skrifterna. Men verkligheten ger då och då en påminnelse av motsatt natur. Så t. ex. när den gamla lektorsgården på den f. d. "typographi tomt" förra året brann och man gjorde en besiktning i och för de första provisoriska åtgärderna, fann den inspekterande medeltidsforskaren att huset stod på en högst respektabel välvd medeltida källare, om vilken ej ett ord viskats i tryck eller i antikvariska anteckningar. Den historiska jorden är överrik och de som bo på denna historiska mark så naturligt invanda i livet på fädernas grund att även plötsliga kontakter med monumentrester snarare äro naturliga än förvånande.

Att Strängnäsbyn har lockat tecknare från olika tider är intet överraskande och det är också just den skådesida av staden som nutida fotografer med förkärlek uppsöka, som valdes av vår förste och störste resande tecknare Erik Dahlberg för hans bild i *Svecia antiqua*. Man har förvisso allehanda skäl att kalla denna vy för den klassiska.

Kopparsticken i *Svecia antiqua* äro som bekant reproduktioner efter förlagor, vilka Erik Dahlberg i ett stort antal fall egenhändigt utförde och levererade till kopparstickaren. Strängnäs-bilden graverades av fransmannen Adam Perelle under perioden 1670—74 och förlagsteckningen av Dahlberg förvaras alltjämt i Kungl. Biblioteket i Stockholm. Båda äro flitigt använda i den topografiska litteraturen och båda äro givmilda i fråga om upplysningar särskilt rörande monumentalbyggnaderna. Men vissa frågetecken stå naturligtvis kvar efter studiet av dessa blad även rörande de stora husen som behärska bilden, och ingen har väl på allvar trott på någon detaljtrohet i fråga om det rika gytret av småhus som klungar sig kring de storas fötter och deras tillhör av trädgårdsgrönska. Det kan inte råda någon tvekan om att det är riktigt att betrakta denna del av framställningen som i hög grad schematiserad till en mekanisk utfyllnad av stadsbilden.

Men — liksom stadsjorden i Strängnäs kan vara överrik på monumentrester, så kan också en topografisk bildsamling i ett biblioteks skattkammare vara en fyndgruva, trafikerad av många forskare och ändå villig att bjuda på överraskningar. Bland Erik Dahlbergs Strängnäs-bilder kan man t. ex. vända upp baksidan på bladet med interiören av Karl Karlsson Gyllenhjelm's gravkor i domkyrkan och finna detta lönande. Man möter nämligen där en blyertsskiss till Strängnäsbyns mittparti, utan tvivel tecknad direkt efter naturen av Erik Dahlberg vid någon av hans många resor genom Strängnäs under 1650- eller 1660-talet. Utsiktspunkten har varit från en båt på fjärden och så nära att hus, trädgårdar och uthus varit tydligt synliga och inbjudit till individuellt avskissande. Här stå vi för första gången öga mot öga med den klassiska vyn. Den som känner

Sveciabilden av Strängnäs. Förlagan och mittpartiet av det efter denna gjorda kopparsticket av Adam Perelle 1670–74.

Lektorsgatan i Strängnäs, upptill sedd från öster med rektorsgården närmast, nedtill sedd från norr med gymnastikhuset.

*Lektorsgatan från norr med gymnastikhuset och Roggehuset;
i fonden biskopshuset.*

nutidens lokaliteter på platsen förfaller genast till en lustvandring förbi biskopens trädgård och tvättstuga, rektorsgården med dess fruktträdgård överst och öppna trädgårdsland nedanför mot sjön o. s. v. och ångbåtsbryggan — aj! Men verkligen, just på dess plats ligger redan nu den enda bryggan utmed stranden och just där guppar sjöstadsbildens enda skuta. Det var Storgatans mynning då som nu. Nog är ändå detta klassisk mark. T. o. m. ångbåtsbryggan i Strängnäs, där hotellvaktmästaren ännu i dag hälsar "Välkommen, Grosshandlarn! Inte såg Grosshandlarn om det var några andra provryttare med på båten?" ligger tydligen på historiskt riktigt plats! Och bakom bryggan har Erik Dahlberg alldeles riktigt ritat in doktor Pontins välskötta trädgård utmed Storgatan, räckande från bron upp till boningshuset vid Lektorsgatans mynning. Allt är sig likt. — På andra sidan denna Storgata ser man så med stegrad nyhetslust hur det på Dahlbergs tid såg ut i det stadsparti som 1871 års eldsvåda rensade från allt historiskt. Och efter de förra upplevelserna kan man inte hjälpa att man tror på vad man ser. Blyertsteckningen har övertygat om sin trovärdighet genom jämförelsen med vad som ännu står kvar; åtminstone vid den första besiktningen.

Den detaljerade granskning, som skulle kunna befästa eller kanske rucka på detta första intryck måste göras med hjälp av tomtkartor och gårdsuppgifter med en systematisk grundlighet som ej ens den rika Strängnäslitteraturen hittills har presterat. Med ett åskådningsmaterial sådant som denna teckning är ett dylikt detaljstudium utan tvekan värt det arbete det kostar.

Nu kan man emellertid följa Sveciabildens tillkomst med ganska stor säkerhet. Det första är en följd av sådana direkta skisser, av vilka vi lyckligtvis ha kvar den centralaste. Att fortsättning funnits syns av passmärket i högra kanten. Efter dessa skisser är förlagan sedan sammanarbetad hemma på ritbordet. Det har blivit en helhetsbild i det lämpliga formatet och med alla de viktiga offentliga byggnaderna väl framhävda. Kopparstickaren har sedan gett sin presentation en större fullfärdighet genom skuggningens reliefverkan och utfyllande detaljer, där

Roggehuset, gymnastikhuset och den brunna lektorsgården.

så krävts. Han har gjort bilden rikare och livligare än förlagan. Men vart och ett av dessa stadier fram till en färdig representativ bild har också inneburit ett avlägsnande från den individuella sanningen. Och man återvänder icke utan en känsla av trevnad och trygghet till blyertsskissen. Många detaljer vore att påpeka. Det kan här vara tillfyllest att visa på det hus som skissen betecknar som Collegium, inrymmande det av Gustaf II Adolf grundade gymnasiet och byggt av 1400-talsbiskopen Kort Rogge. Den på bilden synliga norra långsidan visar en smal utbyggnad, som numera är spårlöst försvunnen. Vad som kan förefalla besynnerligare är att den redan på Dahlbergs förlaga är så gott som osynlig, medan den på kopparsticket åter fram-

hävts, men på ett sätt som gör det troligt att Dahlberg här gjort en rättelse på provavdraget. Utbyggnaden antas vara husets medeltida latrin, fastän den på skissen till storlek och utseende snarare gör intryck av ett trapphus.

Det måste nu vara riktigt att också ta gymnasiehuset till utgångspunkt för en titt på sammansättningen av det som vi kallat det klassiska stadspartiet. Ty i och med att gymnasiet blev bostad i det medeltida biskopshuset kom också åtskilligt av dettas omgivning att tillfalla gymnasiet, genom köp eller gåvor. Och resultatet blev att i hela denna del av staden ej funnos andra jordägare än domkyrkan och gymnasiet utom till en början ett par av biskoparna. Gymnasiets gårdar blevo boställen för herrar lektorer, och detta ha de förblivit under hela den trehundra-åriga period, då läroanstalten residerade i sitt första hem. Blott några steg från skolan bodde lektorererna här i de gårdar som ligga på Lektorsgatans nedre sida. De äro, räknat från norr vid Storgatan, den Pontinska gården, ett gymnastikhus från 1800-talets mitt, liggande rakt nedanför skolan, vidare den nu brunna gården, så rektorsgården och de båda stora stenhusen biskopshuset, byggt av drottning Kristinas Strängnäs-biskop Johannes Mathiæ, och Gustaf-Adolfs-biskopen Laurentius Paulinus Gothus' hus. Alla utom biskopshuset tillhöra de läroverket. Alla ligga de i rad utmed den kring domkyrkohöjden svängande gatan och alla ha sina trädgårdar på sluttningen ned till stranden.

Men så kom för några år sedan en stor förändring. Läroverket fick ett splitter nytt och modernt skolhus och flyttade ut till detta i en ny stadsdel. Flyttningen var inte lång, kanske en kilometer, men den innebar ett djupt ingripande traditionsavbrott. — Vad skulle en Stockholmslektor, bosatt i Strandvägen 1, ha gjort om hans skola flyttat från Dramaten till Nordiska museet? Han hade nog ej flyttat. Men det gjorde Strängnäslärarna, alla utom rektor.

Vad denna bortflyttning har betytt för den gamla ecklesiastikstaden kan man redan nu med en viss tydlighet se efter de år som gått. Det ärevärdiga, omistliga medeltidshuset visar be-

stämnda tecken på behov av omvårdnad och underhåll. Och de idylliska, omistliga lektorsgårdarna — man kan omöjligen undgå att känna att där är något som fattas. Den kultiverade trivselen lyser med sin frånvaro så mycket tydligare genom kontrasten mot rektorsgårdens propra beboddhet med välhållna hus och finputsad tomt. Man behöver ej göra ingående husesyn i de andra gårdarna för att förstå att om det rena förfallet ej redan inträtt så står det för dörren. Och så kommer eldsvådan och bryter ut ett led ur denna osedvanligt väl sammanvuxna helhet. Det ser illa ut för den mest klassiska stadsbildens bestånd. Åtminstone måste det te sig så för den som blott ser saken utifrån och ej vet, om de som bära ansvaret för detta kulturminnesmärke ha haft lyckan att se sina oavlätliga ansträngningar krönta med framgång, så att återställelse- och underhållsarbete-
nas frukter efter hand komma att bli synliga och vinna mognad.

BOGESUNDS SLOTT

av Erik Fant

Bogesunds slott, som i dessa dagar skall övertagas av svenska staten tillika med den stora egendomen, är i många avseenden en märklig byggnad.

Här skall ej i detalj redogöras för egendomens historia. Denna uppsats avser blott att vara en kortfattad studie och summarisk beskrivning av slottet såsom komplement till de uppmättningsarbeten, som hösten 1946 gjordes under författarens ledning på uppdrag av Kungl. Byggnadsstyrelsen. Arkivstudier ha ej företagits — uppgifter ha blott hämtats ur den tillgängliga litteraturen.

Huset består av en kärna byggd omkring 1650. Den flankeras av fyra hörntorn, uppförda på 1860-talet, då även andra betydelsefulla tillägg gjordes och slottets yttre helt omdanades. Dessemellan hade inredningsarbeten under skilda tider företagits, såsom var vanligt på större herresäten, varigenom interiörerna kommit att uppvisa en provkarta av detaljer från olika stilperioder.

Per Brahe d. y. ärvde 1630 egendomen efter sin fader Abraham Brahe, vilken residerade på Rydboholm, och gjorde den omkring 1644 till säteri. Det hus som han här lät bygga är avbildat i *Svecia Antiqua*. Det dominerande läget med vidsträckt utsikt över skärgården kring Vaxholm återges på ett bestickande sätt liksom en trädgårdsanläggning, varav dock intet finnes kvar. Nu är omgivningen helt igenväxt av snårig vegetation, och blott svaga spår synas av en förvuxen fruktträdgård. Söder och väster om huset synas på sticket en del smärre byggnader, som kanske funnits på egendomen före det stora nybygget, att döma av deras ålderdomliga arkitektur.

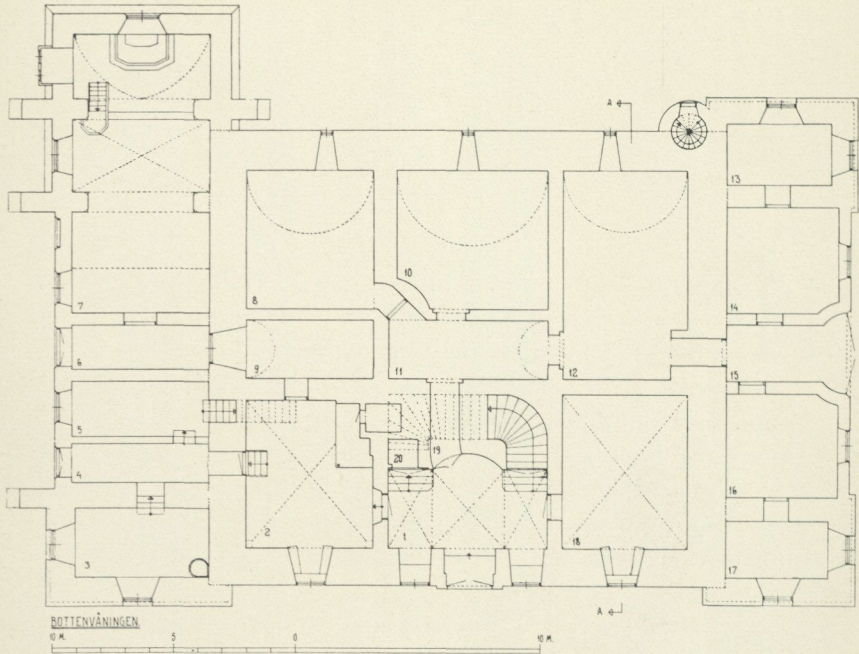

Bild 1. Bogesund, plan av bottenvåningen. Skala 1 : 300. Uppmättn. av förf. 1946.

Trädgårdsanläggningen är på Svecia-sticket lagd kring huset på dess norra, östra och södra sida, bild 8. Mot väster begränsas den mot den högre belägna borggården av en terrass med barriär, som ligger i västra fasadens liv, och i vilken två lusthus äro inkomponerade. Barriären synes ha gått runt borggården, vilket framgår av Dahlbergs teckning för sticket. Trädgårdsplanen synes vara uppdelad i kvadratiske kvarter, i vilka rika häckbroderier lagts in. Symmetrien brytes av de nyssnämnda byggnaderna på södra sidan, vilka helt oorganiskt äro inplacerade.

Anläggningen hör till den holländsk-franska typ, som Karling kallar den samkomponerade trädgården. Såväl Simon de la Vallée, verksam i Sverige 1637—42, som hans elev Nico-

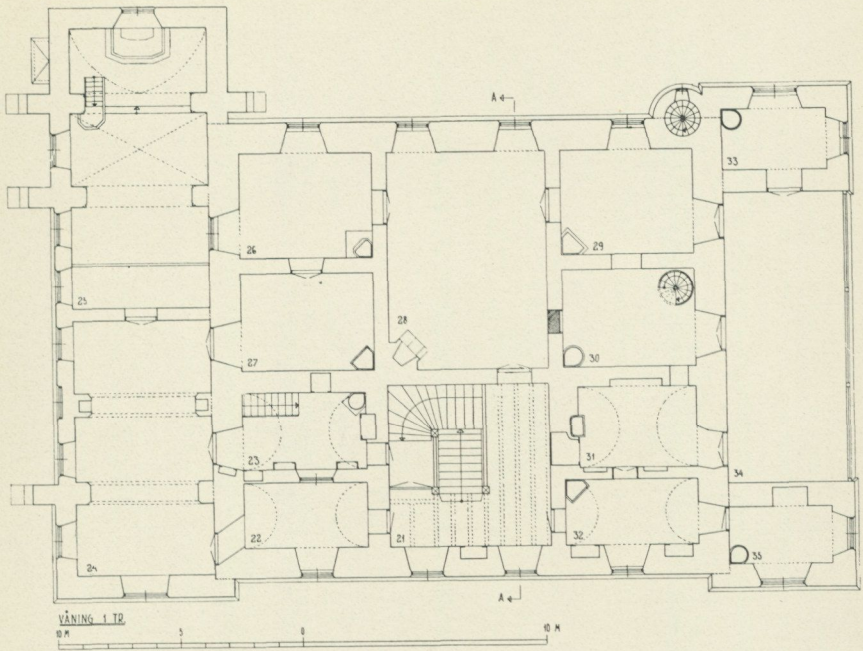

Bild 2. Bogesund, plan av andra våningen. Skala 1 : 300. Uppmättn. av förf. 1946.

demus Tessin d. ä. ha utfört ritningar till ett stort antal sådana anläggningar. Planen tyckes vara ganska lik ett projekt, som den förstnämnde gjorde åt Axel Oxenstierna för Fiholm. Även om det ej kan påvisas att någon av de nämnda arkitekterna varit bunden vid arbetet, har det dock rönt starkt inflytande av dem. Med kännedom om att Per Brahe redan 1642 hade anställt dalkarlar för röjning på Bogesund, synes det ej uteslutet att de la Vallée varit anlitad.

Slottet består av ett hus med nästan kvadratisk plan av fyra våningars höjd. Bottenvåningen är lägre än de övriga, och dess rum äro alla välvda, bild 1. Från vestibulen (rum 1) med tre kryssvalv går trappan upp. På sidorna ligga två kryssvälvda rum. Det norra är kök (rum 2), sannolikt från begynnelsen. De

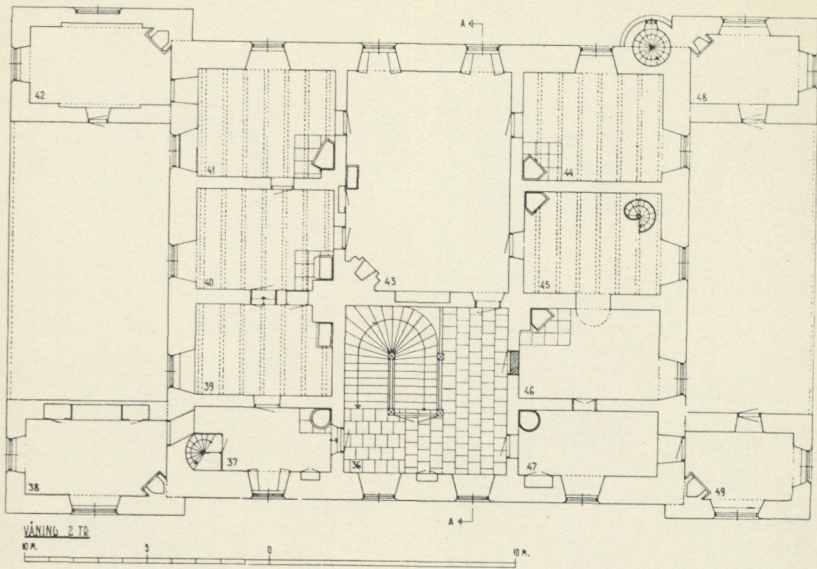

Bild 3. Bogesund, plan av tredje våningen. Skala 1 : 300. Uppmättn. av förf. 1946.

övriga utrymmena äro tunnvalvda källare, som blott ha små fönstergluggar.

Våningarna en och två trappor upp äro lika, bild 2 och 3. I mitten mot öster ligger en stor sal och på ömse sidor två bostadssviter, sannolikt grupperade så, att de båda östra rummen varit förmak med ingång från salen, de i mitten sovgemak och därpå garderober med direkt ingång från trapphuset. Invid detta lågo dessutom två rum, som troligen varit isolerade och avsedda för tjänare eller förråd. En av mellanvåningarna var vanligen slottsherrskapets bostadsvåning, den andra gästvåning. Översta våningen har en något avvikande plan, bild 4. På södra sidan trapphuset ligger ett förmak och därinnanför den stora festsalen, nu avdelad i två rum. Norra sidan upptages av ännu en bostadssvit, den som vanligen avsågs för särskilt förnämna gäster.

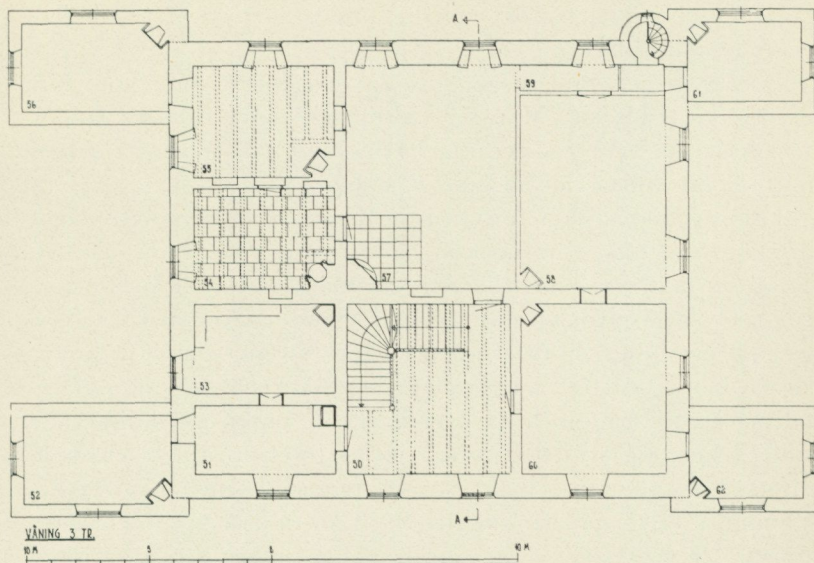

Bild 4. Bogesund, plan av översta våningen. Skala 1 : 300. Uppmättn. av förf. 1946.

Den angivna hävdvunna användningen av rummen synes dock ej här i detalj ha tillämpats. I ett inventarium 1728 talas om salen 2 tr. upp med grevens kammare och sängkammare samt tre andra kammare. I denna våning bodde alltså på denna tid slottsherren. I fjärde våningen nämnes kungssalen. På vinden låg biblioteket. Andra våningen (1 tr. upp) är här ej nämnd. Men i ett tidigare inventarium från 1680, Per Brahes dödsår, uppräknas andra rum, ehuru ej lokaliserade. De synas dock ha nämnts i ordning uppifrån: Stora salen (3 tr. upp), matsalen, grevens och grevinnans sängkammare, fru Kristina Brahes kammare (2 tr. upp?), nedre förmaket, mellankammaren, biblioteket, silverkammaren, drabantkammaren, rustkammaren, bokhållarens, lakejernas, fogdens, skaffarens kammare (1 tr. upp?). Vi få då 10 rum i andra våningen, som dock innehåller blott 9. Man kan dock våga antaga, att rustkammaren

låg i bottenvåningen i det välvda rummet söder om vestibulen, en ej ovanlig placering.

Svecia-sticket, bild 9, ger oss en god föreställning om hur exteriören tedde sig. Man ser västra och södra sidorna. Bägge fasaderna ha fyra fönsteraxlar. Huvudporten på västra sidans mitt är alltså placerad mellan två sådana.

I hörnen löpa släta hörnkedjor. Huset krönes av ett något insvängt sadeltak, vars nock är avskuren av en nästan plan del, så att en takterrass med balustrad bildats utefter hela längden. I hörnen sitta spiror med vindflöjlar. Skorstenarna äro fyra och gå upp invändigt. Fönstren äro täckta av omväxlande triangulära och segmentformade gavlar. Sidostyckena äro släta. Portalen har rundbåge och däröver arkitrav, buren av skulpterade sidostycken. På arkitraven vilar en kartusch med dubbelvapen, infattad av voluter och krönt med segmentformat överstycke. Våningen i tr. upp har mindre höjd än de två övre och lägre fönster. I verkligheten äro de dock lika höga och ha numera fönster av samma storlek. På södra gaveln är ett ur infattat.

För datering av byggnaden finnas ganska bestämda hållpunkter. I en kammare (rum 54) i översta våningen finnes årtalet 1653 tillsammans med byggherrens och hans makas namn målat på två takbjälkar. Då bör alltså måleriarbetet vara avslutat. I Nordiska museet finns en av de fyra flöjlar, som suttit på takets hörn, med initialerna P. G. W. 1650 (Peder Grefve till Wisingsborg), bild 5. En skrivelse från byggherren, daterad Åbo 1648, visar att bygget då kommit långt. Han uppmanar där fogden att påskynda gavlar och taktäckning. År 1651 kunde han flytta in i slottet. Redan i oktober 1642 talas om murningsarbete på Bogesund och på våren samma år hade, som förut nämnts, röjningsarbeten påbörjats.

I jämförelse med andra kända herrgårdsbyggnader från denna epok har Bogesund många ytterst egendomliga drag. Dess nästan kvadratiska plan är ovanlig för tiden. Den förhärskande typen under 1640-talet representeras av långsträcka hus, såsom t. ex. Ulvsunda, Jakobsdal, Krusenberg, Årby och av flera Stockholms-hus. Taken ha antingen höga, rikt sirade

Bild 5. Vindflöjel från Bogesund med Per Brahe d. y:s monogram. Nordiska museet 219, 688.

gavlar enligt flamska eller tyska förebilder, eller ock äro de valmade på franskt maner. Hörnkedjor och fönsteromfattningar äro oftast kamformigt rusticerade. De ledande arkitekterna voro Hans Kristler och Simon de la Vallée, vilka verkade i Sverige resp. 1630—43 och 1637—42, den förre i en mera germanskt präglad stil, den senare representerande en fransk-holländsk riktning, som dock ej ännu hunnit influeras av den palladianska andan.

Det är tydligt att mera moderna inslag gjort sig gällande vid planeringen av Bogesund. Planerna av huvudvåningarna, en och två trappor upp, ha starka beröringspunkter med Palladios mindre lanthus eller med holländska byggnader, som äro influerade av dessa. Likhet kan sålunda spåras med såväl villa

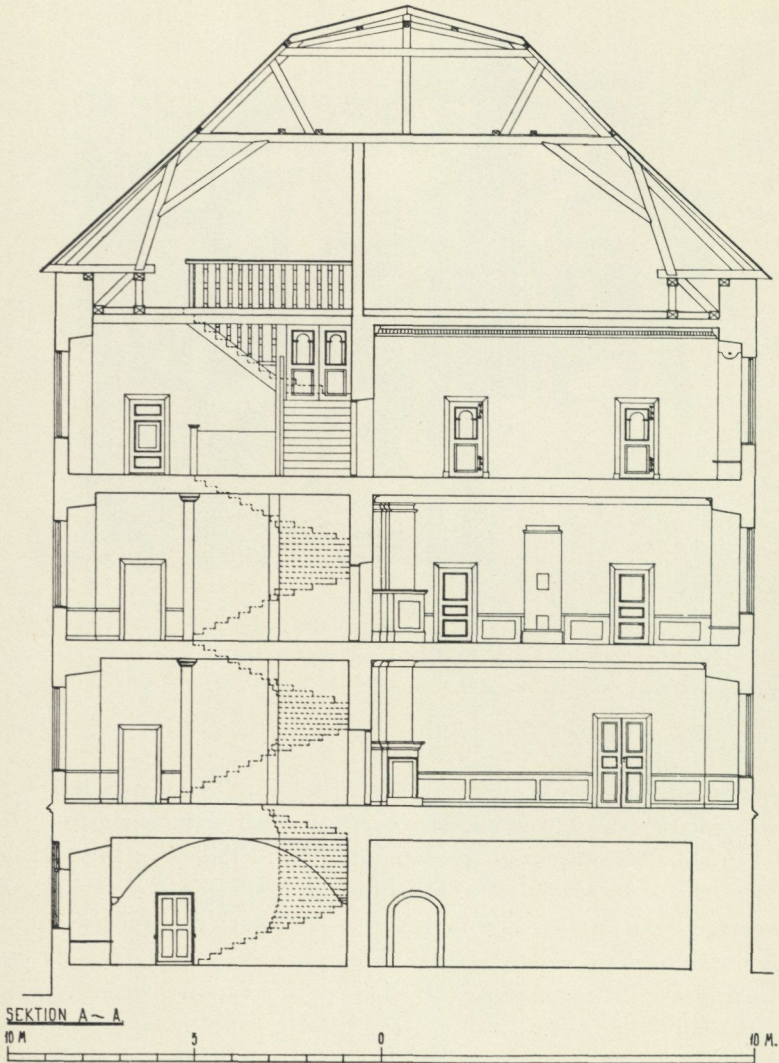

Bild 6. Bogesund, sektion genom byggnadens äldsta parti. Skala 1 : 200. Uppmåtn. av förf. 1946.

Ragona vid Le Ghizzole som Mauritshuis i Haag (1633—44).¹ En väsentlig skillnad är blott, att i dessa hus trappan och ingången till salen ligger i mitten, så att symmetrien blir fullständig. Här är trappan förskjutet åt ena sidan. I bottenvåningen har man sökt full symmetri genom att markera en dubbeltrappa med några falska steg, som sluta vid en dörr på ena sidan. Men denna anordning är sannolikt gjord vid en restaurering på 1700-talet. Att översta våningen fått en från symmetrien helt avvikande plan torde bero på att ett tillräckligt stort festgemak ej på annat sätt kunnat inkomponeras i den hopträngda planfiguren.

Det kvadratiske huset har ju också anor i äldre svensk byggnadskonst. Från medeltidens försvarstorn levde det vidare under Vasatiden och in på 1600-talet. Det användes under den senare tiden kanske mest för mindre jakt- och utsiktsslott, t. ex. i Per Brahes Brahehus, som har kubisk form med tre fönsteraxlar på ena sidan. Planen är för mig okänd. En likartad plan företer också Sundholmens fäste. Det är ju möjligt, som Nisser antar, att greve Pers traditionsbundna åskådning inverkat på valet av byggnadstyp, och att hans "arkitekt" i den inpassat en modern plan i palladiansk anda.

Sannolikt har dock greven enligt tidens sed anlitat en skicklig murmästare som ledare vid bygget. Nisser nämner två personer, som 1642 arbetade vid Bogesund, nämligen Hans murmästare och Per byggmästare, den senare möjligen identisk med en dalkarl Per Ericksson. Arbetet leddes av den senare, påstår Nisser. Byggmästare var emellertid vid denna tid synonymt med timmermansmästare, varför det är mera troligt, att mästern Hans var ledaren. Vid uppförandet av Karl Karlsson Gyllenhielms Karlberg var 1637—38 murmästaren Hans Drisell arkitekt och byggnadsledare. Han sändes sedan till Sundbyholm för att under de närmaste åren sköta riksamiralens slottsbygge där. Det kan måhända antagas, att han efter hemkomsten blivit engagerad av Per Brahe vid Bogesund. År 1649 blev han

¹ Jämför planer i Lundberg, Herremannens bostad, sid. 78 och 80.

amiralitetsmurmästare, alltså ungefär när murningen vid Bogesund bör ha varit färdig. Han blev mästare 1636 och var ålderman i skrået från omkring 1645 till 1653. En annan känd murmästare med samma förnamn var Hans Förster, vilken dock var sysselsatt med Jakobs kyrka 1641—45 och därefter med Kronobageriet och med flyglarna på Jakobsdal samt från 1648 med Kristine kyrka i Falun, varför han ej gärna kunnat sköta även Bogesundsbygget. Andra murmästare med detta förnamn, upptagna i murmästarlängden, voro Hans Grot, mästare 1620, Hans Felttman, mästare 1628, och Hans Bengdtzon, som blev mästare 1642 men dog redan 1643. — Emellertid är det sannolikt att någon, som haft kännedom om moderna riktningar, medverkat vid planläggningen, även om byggnaden som helhet knappast verkar som en enhetlig skapelse av en god arkitekt.

Ett ovanligt inslag är, som Nisser påpekar, takterrassen. Han visar en teckning av en sådan, som har stor likhet med Bogesunds, förvarad på Börringekloster och tillskriven Nicodemus Tessin d. ä. Andra byggnader med takterrass, vilka förekomma i Svecia, ha alltid valmtak. Så är fallet med t. ex. Makalös, färdigt omkring 1640, och med Stjärnorp, vars uppbyggnad för övrigt har vissa drag gemensamma med Bogesund. Även här anses Tessin ha haft sin hand med. Detta slott byggdes dock först på 1650-talet. Andra sådana tak finnas på Brunnsholm, vars historia för mig är okänd men som synes vara senare byggt, samt på det förutnämnda lilla Brahehus och det ännu mindre Brahehälla, bägge tillhöriga Per Brahe. Jean de la Vallée gav även Karlberg en dylik terrass på 1670-talet.

Kopparstickets fasader visa släta fönsteromfattningar med omväxlande spetsiga och runda gavelkrön, arkitekturelement som äro alldeles nya. Moderna drag äro också de raka hörnkedjorna och även de invändiga skorstenarna. Dessa förlades tidigare vid ytterväggarna.¹

¹ Bland de föreskrifter som L. De Geer gav för sitt bygge vid Götgatan, som började uppföras först 1646, och som då utan tvivel var landets mest moderna byggnad, påpekas särskilt, att "spisarna av mursten skola läggas tillsammans i mitten".

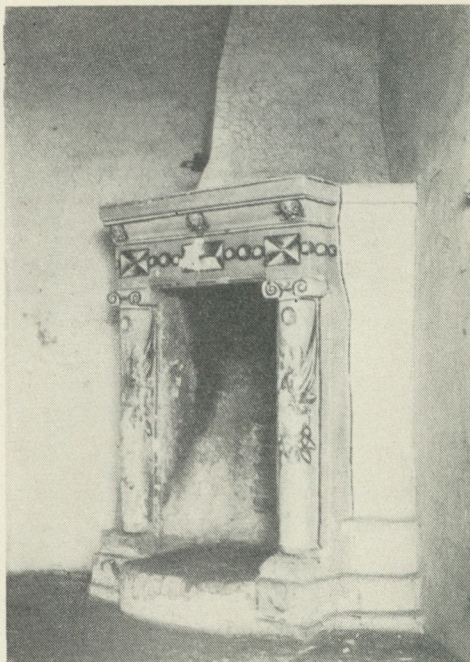

Bild 7. I rum 54 står en öppen spis, slätputsad med målad ornering i svart färg.

Portalen är troligen gjord av någon av de många vid denna tid verksamma bildhuggarna i Stockholm. Mästaren kan vara t. ex. Johan Wendelstam, som under 1640- och 50-talen byggde flera liknande portaler i staden. Den förete även stora likheter med södra portalen på Tyresö kyrka, vilken av Upmark d. ä. attribuerats till Heinrich Blume. Såväl bjälklag som takstolar äro bevarade. De förra, som haft synliga bjälkar, äro dock nu till större delen inklädda. Takstolarna ha påsalats under 1700-talet, då terrassen togs bort och taket fick den för denna tid karakteristiska brutna formen.

Vi skola nu betrakta det inre och se vad som återstår av den

ursprungliga inredningen. Det är huvudsakligen den översta våningen, som har sin karaktär i någon mån bevarad.

Till alla delar ursprunglig torde kammaren norr om kungssalen vara (rum 54). Den har bjälklag med synliga bjälkar, vars listverk är rödmålat på grå botten, och frisen mellan dem på väggen är dekorerad med beslagsornamentik. Det är här som inskriptioner äro målade på två bjälkar. På en står: "Petrus Brahe com. in Wisingsborg. R. Svetie drotzetus et gen. gubernator Magn. Ducatus Finlandiæ Anno 1653." På den andra: "Christina Catharina Stenbock com. in Wisingsborg 1653." Anmärkningsvärt är att denna grevens första gemål avled redan 1650, och att han 1653 gifte om sig med Beata de la Gardie. Rummet har vidare en putsad spis flankerad av kolonner och målad med svarta, grova ornament, bild 7, ett inmurat skåp med skulpterad dörr och omfattning samt stengolv. Fönstersmygarna i denna våning äro av gammalmodigt, numera sällan bevarat utseende. De äro välvda och ha en enkel putsuppläggning i valvet, avslutad nedåt med en halvcirkel och en droppe. På bägge sidor finnas murade sittbänkar med träskiva, av liknande slag som t. ex. i Vadstena slott. Hörnkammaren bredvid (rum 55) har likaledes murad spis och målning mellan bjälkändarna, här i form av miniatyrlandskap av samma slag som även förekommer på den bevarade dörren i vindstrappan.

Den stora kungssalen (rum 57, 58) är numera tudelad av en sekundär vägg från 1800-talet. Dess stora hörnspis är riven och ersatt med ett enkelt hörnskåp. Golvet är här av väldiga plankor, 14 à 15 tum breda och lagda utan fris. De äro dymlade och vila direkt på ett skift tegel, som lagts i stället för fyllning. Plankorna äro i skarvarna hopfogade med på sidorna infällda järn (tumsbreda och en fot långa), fästade med fyra spikar, och äro alltså ej spikade i något träunderlag. Taket har troligen varit panelat från början och har en list med tandsnitt, även den lik de i Vadstena slott befintliga. Senare har taket blivit målat på det för 1670—80-talen så vanliga sättet med imitation av stucktak. Detta gjordes måhända 1669—70, då målaren Berendt Vogel enligt räkenskaperna arbetade i slottet.

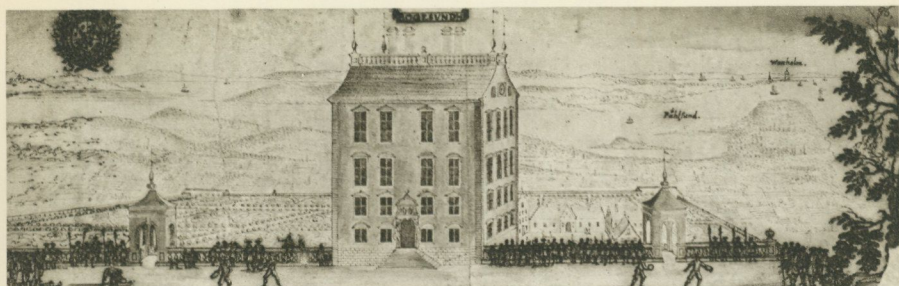

Bild 8 och 9. Bogesunds slott enligt förlagan till sveciabilden.

Bild 10. Väggmålning i den översta trappans vilplan.

Bild 11. Bogesunds slott, östra fasaden.

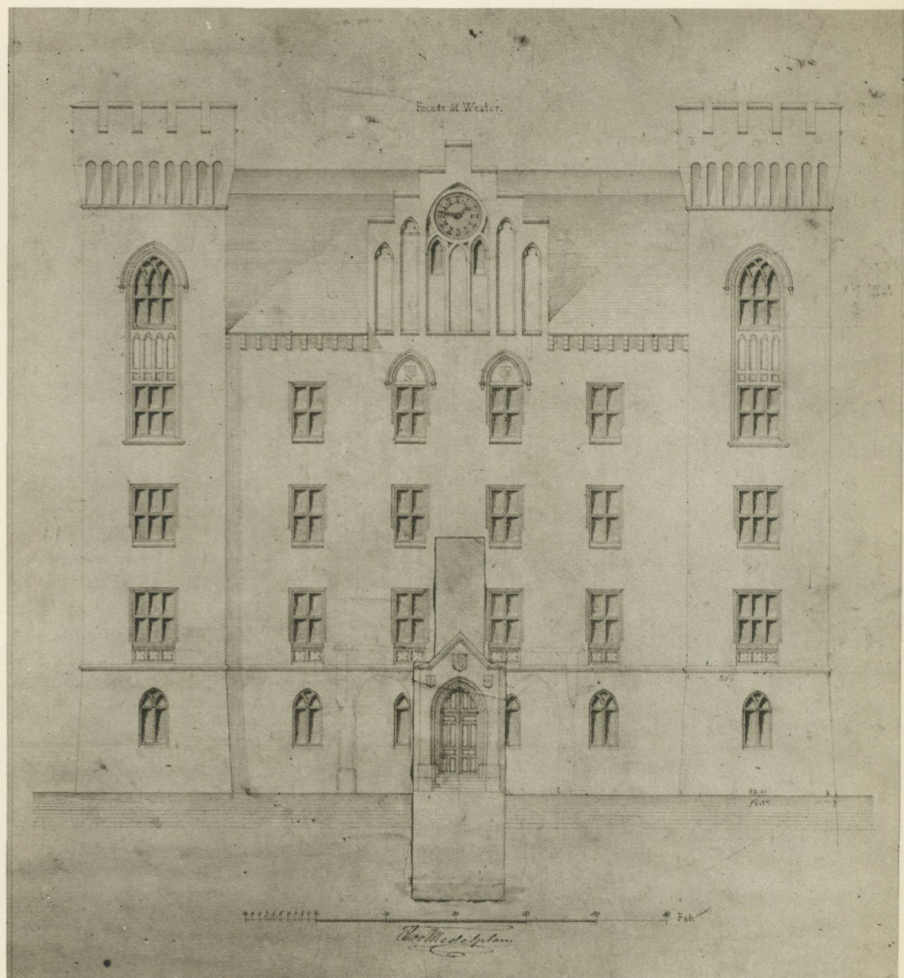

Bild 12. Ritning till ombyggnad, västra fasaden, signerad av Thor Medelplan.

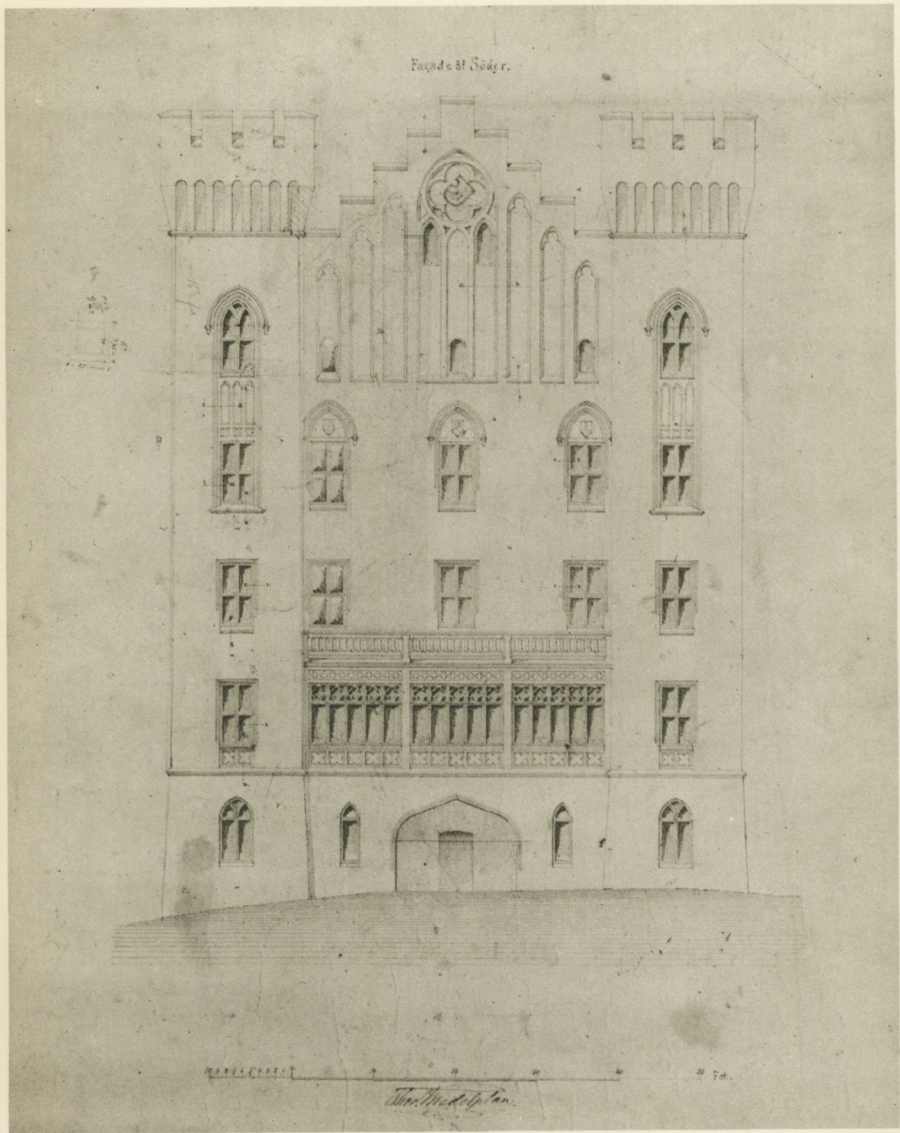

Bild 13. Ritning till sydfasaden, signerad av Medelplan.

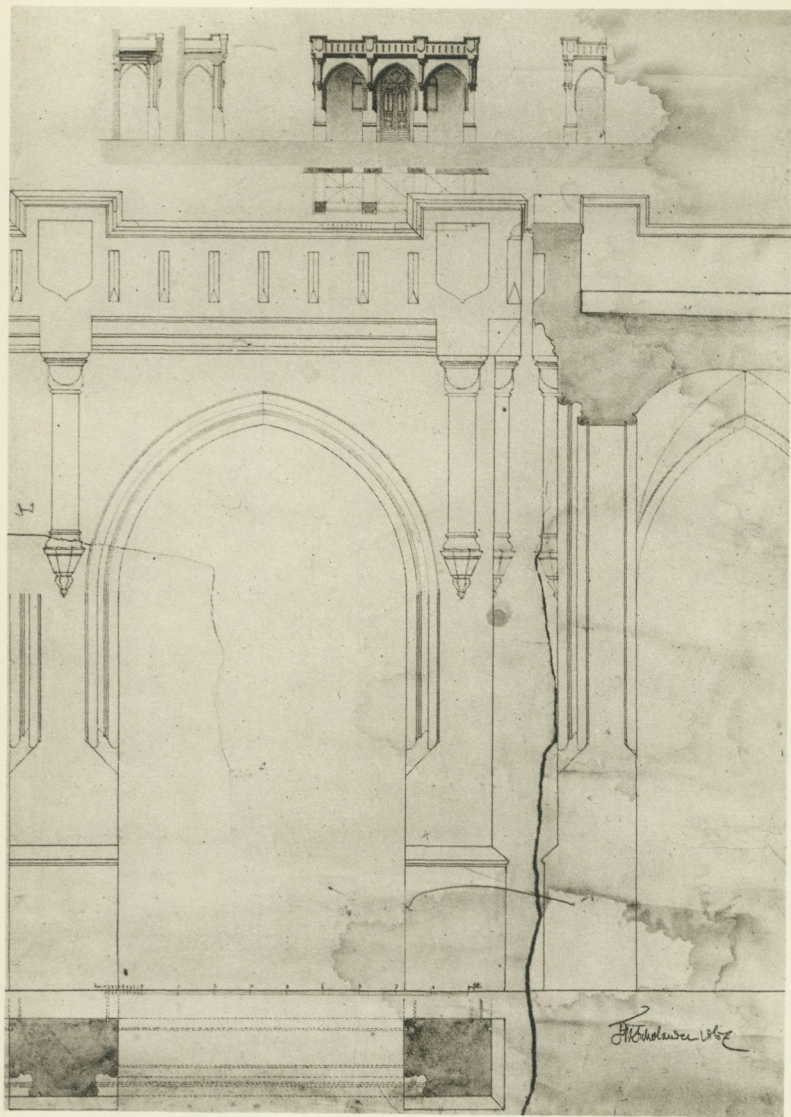

Bild 14. Detaljritning till portiken av F. W. Scholander.

I detta och nyssnämnda rum finnas kvar fyra enkeldörrar av den tidiga 1600-talstyp, bild 15, som har övre fyllningen utbildad till ett bägfält — ett välkänt motiv från samtida predikstolar, bänkinredningar, skåp och kistor. En liknande dörr med landskapsdekoration sitter i vindstrappan, bild 14. Dörrarna äro enkelt utförda av furu och ha kvar sina kraftiga gångjärnsbeslag med smidda ornament. Kungssalen har under senare tider helt degraderats. Takmålningen har överspänts med papp, rummet har delats och liksom nyssnämnda kammare använts som förvaringsrum.

Trapphuset torde också i stort sett vara ursprungligt, även om dörrar och väggbehandling ändrats i de olika våningarna. Trappan är i de två nedre loppen av sten, högre upp av trä. Den är ganska monumental och bekväm. I översta våningen och på vinden har den ett högt räcke med svarvade dockor. På väggarna i översta loppet mot vinden äro knektar målade för att liksom försvara trappan mot anfall, bild 14. I det nedersta trapploppet är på motsvarande sätt en trumslagare framställd. Mästaren till dessa trappmålningar är kanske Hans Borckhart, som 1653—59 utfört målningsarbete på slottet. I mellanvåningarna är trappans sydsida inbyggd med en trävägg och loppen flankeras av kraftiga träpelare med baser och kapital. Trapphusets golv äro lagda av tegel i vanligt fiskbensmönster.

Bjälktaken äro bevarade i trapphuset och i fem rum i våningen 2 tr. upp, ehuru ommålade.

Det är påfallande med vilken enkelhet, för att ej säga torftighet, som den mäktige greven låtit utstyra sitt slott. De bevarade rummen borde dock vara de mest representativa. Dyrbarare materiel förekomma inte alls. Om man jämför kvalitén med t. ex. Axel Oxenstiernas Tidö, som blev färdigt under 1640-talet, är skillnaden himmelsvid. Som Nisser påvisar, synes den dekorativa utstyrseln i stor utsträckning ha kompletterats med tavlor och konterfej, särskilt av Per Brahes förfäder och släktingar, men även av andra tidens stormän. I kungssalen hängde sålunda elva Braheporträtt.

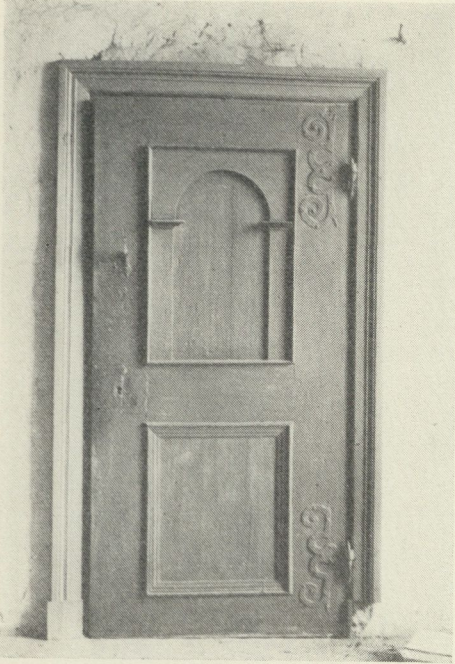

Bild 15. I översta våningen finnas enkla dörrar bevarade från byggnadstiden.

Andra tider ha satt sin prägel på de flesta av de övriga rummens inredning. En tidig tillsats utgör en spis av kalksten i mittsalen 1 tr. upp (rum 28). Den är snarast av karolinsk typ med en enkel, ganska tunt profilerad list kring den fyrkantiga öppningen och täckt med en profilerad hylla. Ett par dörrar i översta trapphallen, vilka dock äro stympade, kunna vara från samma period (1690—1700?). En serie gröna kakelugnar uppsattes under 1700-talet. En del av dessa ha på 1860-talet övermålat i nygotisk stil.

En genomgripande nyinredning har företagits under gustaviansk tid, sannolikt då Gustav III:s vän greve Albrekt von Lantingshausen var ägare (1774—1820). Denne var en fint

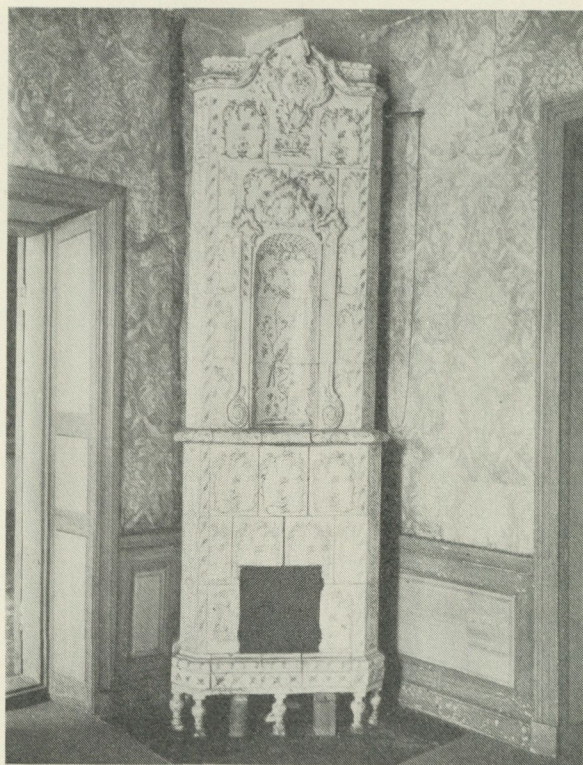

Bild 16. Kakelugn i andra våningen, rum 26, med träfot och rokokomässig dekor i blått.

bildad man, militär, hovman och konstnär, och blev hedersledamot i Konstakademien. Inredningarna två trappor upp äro i allmänhet från denna tid. Dörrar av vanlig gustaviansk typ och bröstpaneler ha insatts. Tapeter med målat ramverk finns kvar i salen 2 tr. upp (rum 43). Kvalitén är ganska enkel med undantag för en blådekorerad kakelugn, som står i nordöstra hörnrummet 1 tr. upp (rum 26), bild 16. Med sina typiska rokokodrag torde den tillhöra 1770-talet. Den nedre trappfarstun blev något senare ändrad med förut nämnda sken-

symmetriska anordning. I farstun murades en absid, där sedermera Abraham Brahes porträttbyst haft sin plats.

Nästa restaurering kan hänföras till 1800-talets förra del, sannolikt till omkring 1820, då dottern Johanna Karolina von Lantingshausen, gift med friherre Nils von Höpken, tillträdde egendomen. De fyra rum som ligga invid vestibulen i tr. upp gjordes lägre och försågos med segmentformade tunnvalv (rum 22, 23, 31 och 32). Ett av dem inreddes med alkov och skåp till sängkammare (rum 32). En ny kakelugn insattes här, en annan i kolonnform förekommer i samma våning (rum 23). Till en del av dessa rum gjordes smala och låga pardörrar, som uppslagna passa in i murtjockleken. Under denna tid delades troligen Kungssalen med en mellanvägg. Den vackra huvudporten med omgivande träpilastrar och skulpterat överstycke hör också till denna epok.

Vi äro nu framme vid den tidpunkt, då 1860-talets stora ombyggnad utfördes. Byggherre var hovmarskalken friherre Nils Albrekt von Höpken, som — sedan han 1845 lämnat den militära banan — helt ägnade sig åt sina stora egendomars skötsel, av vilka särskilt Bogesund intresserade honom.

Den ombyggnad, som han lät verkställa, har enligt gängse uppgifter planerats och ritats av professor F. W. Scholander. Vid utförandet skulle arkitekten Medelplan ha medverkat. En serie om sex stycken nyfunna originalritningar ger oss en annan bild av arbetets gång. Dessa ritningar visa slottets fasader mot söder, väster och norr, den senare med sektioner av de nya delarna, två planer av tillbyggnaderna i bottenvåningen och i tr. upp, fasader och sektioner av slottskapellet samt en ritning med detaljer av fasadens listverk. Samtliga ritningar äro signerade Thor Medelplan, men ej daterade. Dessa ritningar, som äro minutiöst tecknade med tusch, ha legat till grund för ombyggnadens väsentliga delar, bild 12 och 13.

Arkitekten Thor Medelplan är ett ganska okänt namn inom svensk byggnadshistoria. Enligt uppgifter, som välvilligt lämnats av professor Erik Lindberg, var han född 1832 och dog redan 1863. Han var under åren 1849—59 elev vid Konst-

akademiens arkitektskola, den enda inhemska utbildning som stod den tidens arkitekter till buds. Hans lärare var F. W. Scholander och hans kamrater Helgo Setterwall och F. G. A. Dahl. Dessa tävlade 1859 om prisämnet "Ett universitet" och fingo alla utmärkta lovord. Ingen medalj utdelades emellertid, eftersom samtliga tävlande för mycket frångått sina skisser. Medelplan blev e. o. konduktör i överintendentsämbetet 1855 och medlem av den nybildade Konstnärsklubben 1857. Hans huvudsakliga verksamhet synes ha varit förlagd till ämbetet. Där fick han sannolikt mest rita om omöjliga förslag till kyrkor och inredningar, vilka insänts för granskning. Enligt förteckning av olika arkitekters ritningar i Byggnadsstyrelsens arkiv finnas 16 blad av hans hand. Däribland märkas kyrkor i Hille (1860) och Vrigstad, kyrktorn på Södra Härene och Grolanda (1857), orgelfasader i Bjursås, Östra Tommarp, Barkåkra, Follingbo, S:t Ibb och Edsvära, predikstolar i Gustav Adolf (Skara stift) och Stora Råby samt altare i Motala och Dunker.

Bogesundsprojektet tycks ha varit hans mest betydande arbete. På grund av hans tidigt inträffade död fick han emellertid ej slutföra det, vilket i stället anförtröddes åt hans lärare, professor Scholander. Denne har emellertid troget följt elevens ritningar, även om en del modifikationer självfallet blivit nödvändiga.

Medelplans förslag är ett typiskt utslag av tidens romantiska intresse, som tog sig uttryck bland annat i beundran för den tidigare så föraktade medeltida byggnadskonsten. Redan på 1830- och 40-talen har Fredrik Blom ritat sådan borgarkitektur som Galärvarvets port på Djurgården eller kastellet på Kastellholmen. Av större betydelse för denna riktning är kanske lundaprofessorn C. G. Brunius' inflytande. Ett verk av hans elev H. J. Strömberg, nämligen Akademiska föreningens hus i Lund (1848), visar en arkitektur med krenelerade hörntorn, som starkt påminner om Bogesunds. Direkt från England, där riktningen var mest omhuldad, härstammar restaureringen av Stora Sundby slott, utförd efter den engelska arkitekten Robinsons ritningar på 1840-talet.

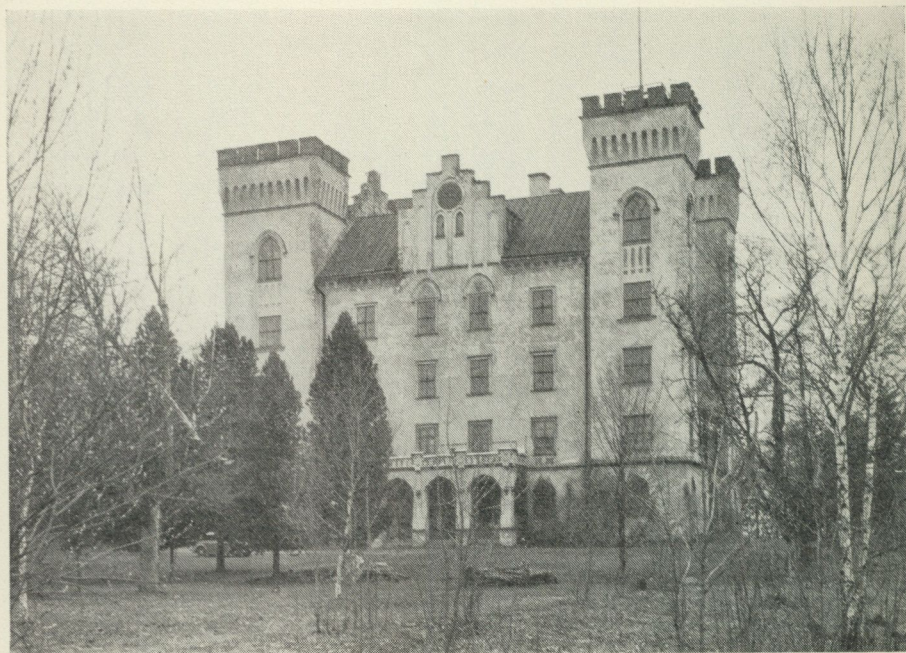

Bild 17. Entréfasaden med den 1867 utbyggda portiken.

Ritningarna visa hur Bogesund skulle tillbyggas med fyra krenelerade, lika stora hörntorn i fem våningar. På östra och västra fasaderna sattes mindre trappgavlar och över norra och södra fasaderna liknande gavlar över hela bredden. Dessa resa sig högt över det gamla taket och äro uppdelade med spetsbågade blindingar, som i mitten avslutas med gotiserande vapen för olika ägare.

På södra sidan lades mellan tornen i tr. upp en stor vinterträdgård med hel glasvägg och på norra placerades på motsvarande plats en ny matsal, som med en trappa bekvämare än förr stod i förbindelse med köket. I förlängningen mot öster under hörntornet och ytterligare utbyggt inlades i bottenvåningen ett kapell, vars läktare står i direkt förbindelse med matsalen. Under kapellet ligger ett gravvalv.

Fasaderna försågos med gotiska omfattningar kring fönster och dörrar, i övre våningarna avslutade med spetsbågiga blin-deringar. Bottenvåningens och de nya tornens fönster välvdes med spetsbågar och taklisten försågs med konsoler. Ombyggnadsarbetet genomfördes 1864—67, således efter Medeplans död.

Avvikelserna från ritningarna äro som sagt obetydliga. Det norra tornparet har vidgats i nordsydlig riktning, tydligen för att få matsalen och kapellet bredare. Norra utbyggets fönster ha ökats från fyra till fem och matsalen har förlängts under västra tornet, varvid en stor spetsbågig stjärkring slagits över genombrytningen i tornväggen. Sydfasadens breda öppning har ändrats till en mindre bred port, och glasväggen har ett enklare utförande, bild 14. Kappellets fönster ha gjorts rundbågiga i stället för spetsbågiga.

En väsentlig skillnad visar dock entrépartiet mot väster. Medelplan hade ritat två förslag till gotiserande portaler. Dessa ha av Scholander ersatts med en portik med tre spetsbågiga kryssvalv. Till denna finnes ritningen kvar, signerad av Scholander 1867, bild 10. Ritningens maner är av helt annat slag än Medeplans minutiösa, det verkar mera kontorsarbete hos en hårt anlita arkitekt. Även Scholander har ritat en ny spetsbågig port, men i verkligheten har den gamla vackra empire-dörren fått vara kvar, ett drag av pietet, som man kanske kan tillskriva byggherren.

På östra fasaden finnes också en nyhet, nämligen en vindeltrappa, som från marken invid sydöstra tornet leder direkt upp till en passage, som avskilts från Kungssalen. Trappan lär ha tillkommit för att besökande skulle kunna komma upp i det närbelägna tornet och beundra utsikten utan att behöva störa värdfolket genom att passera hela huset.

Tornens krenelering har klätts med plåt, vilket i hög grad fördärvar intrycket. Man fann troligen snart, att detta var nödvändigt för att hindra vittring av teglet. De två skorstenarna ha tagits bort och ersatts med fyra enligt det ursprungliga tillståndet.

De tillfogade nya delarna äro för vårt klimat alltför känsliga, särskilt sådana murpartier som stå fritt, såsom krenelering och trappgavlar. När sedan underhållet av plåtavtäckningarna under en följd av år eftersatts, har förstörelsen gått hårt fram. Trappgavlar och kreneleringar äro illa medfarna och sönderfrusna, taken över vinterträdgård och matsal delvis instörtade liksom även en strävpelare och en del av entréportiken. Fullständigt ruinerad är därför vinterträdgården och i det närmaste även den nya matsalen. Slottets äldre delar äro dock i stort sett väl bibehållna, ehuru väggbeklädnader och dylikt i stor utsträckning skadats. Några ersättningsarbeten torde här ej heller ha skett sedan 1860-talet, fränsett att en del nya kakelugnar satts in.

Av nyinredningar från denna ombyggnad är egentligen blott matsalen av större intresse (rum 24). Rummet uppdelas i tre partier av framskjutande murklackar, av vilka ett par ingå i tornmuren och ett annat utgör murade kakelugnar. I taket förenas dessa med dubbla träbjälkar. Takets mellanpartier äro med lister indelade i fyrpassliknande mönster. Fönstren krönas av en gotisk lambrekäng, skuren i trä. Väggarna äro indelade med en hög bröstpanel och däröver klädda med blå och vit tapet av holländsk damast. Dörrarna äro av vanlig senempiretyp med åttkantig mittfyllning och överstycken av trä indelade av spetsbågar och dekorerade med målade vapen. Murklackar och kakelugnar ha återigen målats i en underlig ornamentik med både gotiska och empireformer. Interiören gör ett förvillande intryck, men den är otvivelaktigt av stort intresse såsom ett mycket ovanligt prov på tidens inredningskonst. Taket är tyvärr till största delen instörtat.

De nya tornrummen ha givits en enkel utformning. De ha i allmänhet murade kakelugnar, dekorerade med gotisk ornamentik. En del är senare ersatt med vanliga vita kakelugnar. Väggarna ha en enkel bröstpanel och äro däröver inramade med likartat dekorerade bårder. En del av rummen äro ännu enklare. I slottets äldre del ha flertalet rum omtapetsrats. Av dessa har matsalen i tr. erhållit en stofttapet i karmosinrött,

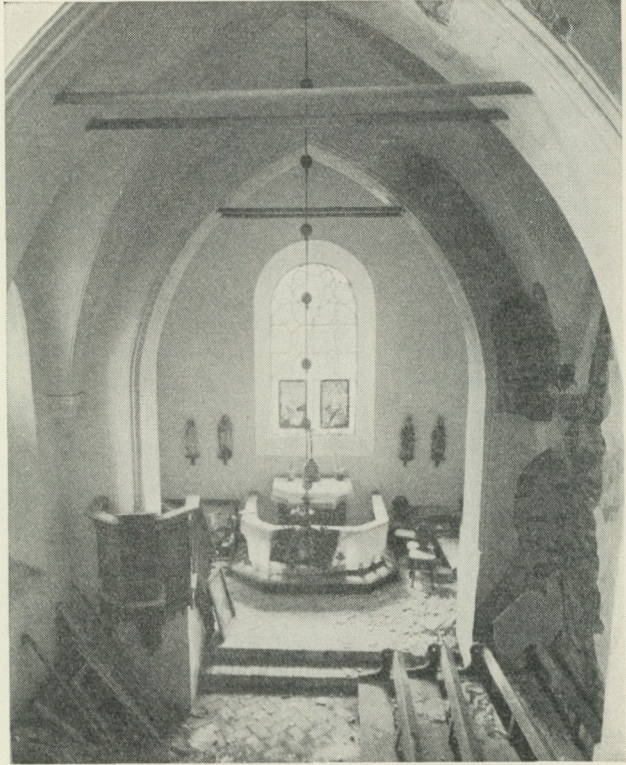

Bild 18. *Det lilla kapellet, rum 25, sett mot korpartiet.*

valtill snickeriet målats i varma rosafärgade toner (rum 28). Ett ganska svårt exempel på tidens färgsmak!

Gröna 1700-tals kakelugnar ha på några ställen målats på liknande sätt som de nya ugnarna i tornrummen. Det finnes också en stor kakelugn av den tyska typ med reliefgjutna gröna kakel, som vi känna från 1880-talets matsalar (rum 29).

En relik från äldre tider är måhända taket i ett rum i tr., som var sängkammare under sen tid (rum 30). Där finnes ett 1873 målat tak med liknande ornamentik som kungssalens. Sannolikt har man här målat om ett 1600-talstak. Detta rum

har satts i förbindelse med ovanliggande genom en spiraltrappa av järn. Vid en reparation 1906 uppsattes av allt att döma ytterligare nya kakelugnar och tapeter.

Det lilla kapellet, bild 18, är genom två spetsiga gördelbågar uppdelat i tre travéer. Den östra, koret, har tunnvalv, mellan-travén kryssvalv och den västra plant tak. Koret belyses av ett stort rundbågigt östfönster med gjutna järnspröjsar, och på dess norra sida är ett burspråk av trä utbyggt. Mittpartiet har ett liknande fönster, under det att den västra delen med läktarna belyses av tre vanliga fönster, varav två i övre planet. Golvet är av tegel och inredningen av enkel snickerigotik, karakteristisk för tiden. Läktaren har direkt förbindelse med matsalen.

Den lösa inredning och de konstsamlingar, som slottet har hyst, torde ha varit av ganska imponerande slag. Det finns ej här anledning att gå in därpå, utan hänvisas till redogörelser i bl. a. Uplands herrgårdar, Svenska slott och herresäten, Svenska konstsamlingarnas historia II av Olof Granberg, samt till W. Nissers uppsats om Per Brahe d. y:s Bogesund.

Litteratur. W. Nisser, Per Brahe d. y:s Bogesund, i Uplands fornminnesfören. tidskr. 43, 1933. — S. Karling, Trädgårdskonstens historia i Sverige, Sthlm 1931. — E. Lundberg, Herremannens bostad, Sthlm 1935. — T. Nordberg, Rosenhanska palatset på Riddarholmen, i Rig 1931, samt Karlbergs slott, Sthlm 1945. — H. Alm, Murmästareämbetet i Stockholm, Sthlm 1935.

KYRKLIGT ELLER PROFANT?

ETT PAR SÖRMLÄNDSKA OBLATSKRIN

av *Aron Andersson*

En undersökning av det svenska kyrksilvrets sammansättning ur ålderssynpunkt skulle säkerligen ge vid handen, att det stora flertalet föremål kommit i kyrkornas ägo under de båda århundraden, som innefatta vårt lands stormaktstid, 1600- och 1700-talen. De silverpjäser, som med tiden skulle fylla tomrummet efter våra medeltida silverskatter, vilkas smärtsamma förlust utgör en av de mörkaste punkterna i vår konsthistoria, voro i jämförelse med det förlorade till större delen av en så fullständigt olika karaktär, som gärna kan tänkas, och detta hade icke i främsta rummet sin grund i den omskapade religionens annorlunda behov utan i den nya tidens helt förändrade livsinställning. De medeltida altarkärlens former äro icke endast bärare av estetiska värden, de ge också ett symboliskt uttryck åt samtidens av den lärda teologiska spekuleringen rikt färgade fantasiliv, och de kunde därför aldrig få tillfällighetens prägel. Men hur ofta måste man icke inför ett nattvardskärl från nyare tid — kalk och patén undantagna — stå frågande och undra, om de till form och dekor religiöst indifferent föremålen ursprungligen äro avsedda för kyrkligt eller för profant bruk. Samma tveksamhet kan ju f. ö. råda om de medeltida föremålen, men i så fall av motsatta skäl, eftersom de religiösa motiven synas ha varit dominerande också inom den sparsamt bevarade profankonsten. Under 1700-talet har pendeln nått sitt andra höjdläge, och de profana formerna äro förhärskande, men under själva övergångsskedet mellan de båda ytterlighetsepokerna, renässanstidevarvet, blandas religiösa och hedniska motiv med en oförskräckthet, som mången gång

kan verka förbryllande för vår tids människor, som enligt 1800-talsrecept äro vana att dra en skarp gränslinje mellan profant och kyrkligt. Det kan stundom vara svårt att skilja på bevingade eroter och änglabarn i renässansens konst, och i 1600-talets kyrkorum ha predikstolarnas och dopställens kvinnohermer ofta mer än måttligt frodiga och fruktbara former.

Frågan profant contra kyrkligt aktualiseras i ett par sörmändska oblatskrin av mindre vanligt slag, det ena från Allhelgonakyrkan i Nyköping, det andra från Floda kyrka. De båda skrinen, som kunde studeras sida vid sida på sommarens silverutställning i Eskilstuna (nr 167 och 39), äro till sitt material och sin teknik fullständigt likartade, och även i fråga om den allmänna uppbyggnaden och utformandet av vissa karakteristiska detaljer kan en mycket långt gående överensstämmelse konstateras. I sin egenskap av oblatskrin bära de båda ett Gudslamm i silver, ursprungligen försett med en nu förkommen korsfana, vilande på locket. Men om man studerar de båda skrinen litet närmare, skall man finna åtskilliga detaljer, som synas ha föga att skaffa med deras nuvarande uppgift, och som knappast höra hemma i ett kyrkligt kärl.

Låt oss börja med Nyköpingsskrinet, det rikaste av de två, bild 2. Materialet är förgylld koppar med ornamentsdetaljer och figurframställningar i gjutet och ciselerat silver. Som så ofta, när det gäller renässansens möbler eller smärre konst saker, har skrinet fått en rent arkitektonisk form och ter sig som en hel liten byggnad, vilande på fyra fötter i form av bevingade sjöjungfrur (?) med kluven stjärt. Redan sjöjungfrurna äro en smula misstänkta i detta sammanhang. — Skrinets långsidor äro indelade i tre rektangulära fält med bildframställning genom fyra pilastrar med hermfigurer i silver, vilande på ett brett sockelparti med profilerade kanter och silverbeslag i form av rullverk med inkomponerade kerubmans- och lejonhuvuden samt granatliknande frukter. De rektangulära bildfälten i gjutet och ciselerat silver rymma vart och ett en naken kvinna, vilande i ett arkadiskt landskap, in-

ramat av draperier. Denna hedniska nakenhet är ju litet chockerande, men när det visar sig, att de sköna damerna genom sina attribut representera så pass ädla dygder som rättvisan, tapperheten, måttligheten etc., måste man låta alla betänkligheter fara och fråga sig, om det inte trots allt kan gälla ett kyrkligt motiv. Figurerna på skrinet föreställa, räknat från bildens vänstra hörn: Kärleken (Caritas), som räcker ett barn ett äpple, Tapperheten (Fortitudo) med en brusten kolonn och ett lejon, Rättvisan (Justitia) med svärd och vågskål, Saktmodet (Mansuetudo) med ett lamm, Tron (Fides) med kors, kalk och bibel (iförd pansarskjorta), Måttligheten (Temperantia), som blandar vatten i vinet, Hoppet (Spes) med ankare, Girigheten (Avaritia) med penningssäck och kassakista, Övermodet (Superbia) med spegel och en häst, Förtvivlan (Desperatio), som sticker ett svärd i barmen. Det är den gamla allegoriska sagan om de goda makternas kamp mot de onda, ett av den medeltida konstens älsklingsmotiv, inspirerat av den fornkristne författaren Prudentius berömda "Psychomachia", och omhuldat ännu under renässansen, som här fått ett sent uttryck.

På lockets ovasida löper en bred fris i gjutet silver — ej synlig på bilden — med beslagsornamentik, bevingade putti och fruktknippen. Den skränande överbyggnaden av förgylld koppar bär ett elegant moreskmönster i etsat arbete och små fastnitade beslagsornament i silver med ett gossehuvud i mitten och ett par frukter på ömse sidor därom. Det krönande lammet vilar på en svagt välvd sockel, ornerad med bin, sniglar, fjärlar och frukter i svag relief.

Hittills ha vi icke stött på någon detalj, som absolut motsäger, att skrinet skulle vara tillverkat för sitt nuvarande bruk. Men vi öppna locket. Invändigt är skrinet helt klätt med förgyllda kopparskivor med etsat moreskmönster, och i locket sitter en silveroval infälld med en framställning av Eos i sitt bevingade spann med morgonrodnadens fackla lyft i vänster hand och med den högra ströende rosor omkring sig, bild 3. Denna hedniska gudomlighet har verkligen intet att skaffa i ett oblatskrin! — När vi dessutom upptäcka, att lammets sockel

är ett skjutlock, som döljer ett litet "lönnfack", och att lammet självt är så klumpigt fastnitat på undersidan av detta lock, att det omöjligen kan ha hört dit från början, äro vi tämligen på det klara med, att skrinets nuvarande användning är lika sekundär som krönfiguren. En undersökning av skrinets antecedentia skall visa det berättigade i detta antagande, men först några ord om Flodaskrinet.

Flodaskrinet, bild 4, har i det närmaste samma mått som det föregående, och överensstämelsen såväl i helhetsuppbyggnaden som i de gjutna silverbeslagens detaljer är ju nära nog hundraprocentig. Här må endast de större skiljaktigheterna påpekas: skrinets fötter ha formen av vilande lejon, och i utrymmet mellan pilastrarna är framställt ett änglahuvud i moln av olika skapnad på var och en av de tio silverrektanglarna. De övriga detaljerna må läsaren själv jämföra. — Invändigt har skrinet samma beklädnad som det föregående och samma medaljong i locket, endast en smula sämre efterarbetad. Över huvud taget kan det gälla som slutomdöme, att Nyköpingskrinet är det omsorgsfullast genomarbetade av de två: proportioneringen är genomförd med större balans, klarhet och skärpa — jämför t. ex. skrinens överkant, listverket, som uppbäres av pilastrarna — i Nyköpingskrinet, och moresken, som i detta har en elegant, graciös och luftig prägel, är i Flodaskrinet betydligt grövre, vild och odisciplinerad och utan över-skådlighet, trots att den här spinner sina rankor kring en stor, rosettförmig blomma som centralmotiv.

Flodaskrinets lamm vilar på locket till ett liknande fack som i Nyköpingskrinet, och även här är lammet av nitarna att döma ett senare tillskott. De båda lammen äro dock av en så pass ålderdomlig karaktär, att de knappast kunna vara yngre än 1600-talet.

Trots den påpekade skiljaktigheten i utförandets finhet kunna skrinen utan tvekan hänföras till samma mästars verkstad — överensstämmelserna äro alltför stora, för att något tvivel skulle kunna råda härom. Några stämplars, som skulle kunna lämna oss en upplysning om mästarens namn eller natio-

Bild 1. Smyckeskrin i Grünes Gewölbe, Dresden, tillverkat av Jakob Mores d. ä.

nalitet, saknas dock. Skrinen erinra i typen om en grupp sydtyska smyckeskrin från 1500-talets slut, men deras ursprung är att söka på närmare håll.

I Grünes Gewölbe i Dresden förvarades ett smyckeskrin, bild 1,¹ tillverkat av guldsmeden Jakob Mores d. ä. i Hamburg, som ger goda möjligheter till jämförelser för en bestämning av Nyköpings- och Flodaskrinen. Materialet är där som här förgylld koppar med beslag i silver. Redan en första blick på

¹ J. L. Sponsel, Das Grüne Gewölbe in Dresden, I, 1925, Taf. 26, sid. 49.

Dresdenskrinet ger ju ett intryck av släktskapen med de båda sörmländska, och denna iakttagelse bekräftas genom ett närmare studium av detaljerna. De smärre skillnader, som kunna konstateras, synas framför allt vara betingade av Dresdenskrinets avsevärt mycket större format — det är mer än dubbelt så stort som de sörmländska, och dessa äro helt enkelt att betrakta som reducerade upplagor av det förstnämnda. Detta innebär givetvis icke endast, att en hel del detaljer måst bortfalla, utan även att de kvarvarande ofta fått en något förenklad form. Jämför t. ex. lejonfötterna i Dresden med dem i Floda: lejonerna äro i båda fallen av exakt samma typ, men medan de förstnämnda ha en naturalistisk, friplastiskt genomarbetad man, ha de sistnämnda måst nöja sig med att få lockarna tecknade genom smala, ringlande urgröpnigar i massan. — Iakttagelsen kan mångfaldigas.

Se vi på skrinens uppbyggnad som helhet, är denna nära nog identisk med långsidans tredelning genom smala pilastrar med framförställda figurer — i vårt fall hermer, i Dresden apostlar — vilande på utskjutande postament i ett brett sockelparti med profilerade kanter. Mellan kapitälerna löper en smal fris med rullverk med inkomponerade kerub-, mans- och lejonhuvuden samt granatliknande frukter av identiskt samma utseende som den, som förekommer i de sörmländska skrinens sockelparti. I de mindre skrinen har här en äggstav eller liknande varit tillfyllest. — I Dresdenskrinet uppbära pilastrarna en bågställning med dekorativa detaljer, och hela detta övre parti av själva asken är i sörmlandsskrinen uteslutet eller ersatt av ett profilerat listverk eller entablement, om man så vill.

Dresdenskrinets lock lämnar ytterligare bidrag till beviskedjan, som skall sammanlänka sörmlandsskrinen med Jakob Mores d. ä:s verkstad. I lockets plana del ligger infälld en gjuten silverfris med beslagsornament och putti,¹ inramande lockets upphöjda del, som börjar med en smal, vertikal kant,

¹ Det är dock av fotografien omöjligt att avgöra, om den har exakt samma form som motsvarande fris på sörmlandsskrinen.

Bild 2 och 3. Oblatskrinet i Nyköpings Allhelgonakyrka.

Bild 4 och 5. Oblatskrinet i Floda kyrka, Södermanland.

och därefter övergår i ett brett, starkt skrånande parti av förgylld koppar med etsat moreskmönster och ett mindre silverbeslag på var sida. Därefter följer en vertikal kant med samma fris som mellan pilasterkapitälerna, och i denna ett nyckelhål till ett liknande fack i locket som i de båda sörmlandsskrinen.

Som avslutning på Dresdenskrinet tjänar en framställning av Kristi uppståndelse, ett logiskt krön på ett skrin, vars bildreliefer innehålla scener ur passionshistorien. När detta skrin med dess ultrareligiösa bildmotiv av Sponsel rubriceras som smyckeskrin, är det givet, att denna benämning är ännu mycket mera befogad för de båda sörmlandsskrinens del. Skrinens profana ursprung bestyrkes även genom en undersökning av deras förflutna. Vi erinras om att medeltiden, då även rena nyttoföremål i stor utsträckning använde religiösa ämnen i sin utsmyckning, icke var långt avlägsen.

Även om de sörmländska skrinerna icke äro på fullt samma kvalitativa nivå som det till jämförelse anförda, är likväl skillnaden ej större, än att den mycket väl kan tänkas inom en och samma mästars *oeuvre*. Trots att man måste räkna med, att skrin av detta utseende varit en ganska allmänt gångbar typ i dåtida guldsmedsverkstäder, kan det på sakernas nuvarande ståndpunkt och med ledning av vad ovan anförts knappast anses som oförsiktigt att tillskriva den berömda guldsmeden Jakob Mores d. ä. i Hamburg (mästare 1579, död 1612) de båda sörmländska oblatskrinen. Sedan må det ju vara en smaksak, om man betraktar dem som verkstadsarbeten eller som egenhändiga verk. Alltför litet torde vara bevarat för att tillåta finare distinktioner härvidlag.

Men hur ha de båda skrinerna då hamnat i sörmländska kyrkor? Kyrkornas inventarieförteckningar ge mycket knapphändiga upplysningar, men det framgår dock, att skrinerna kommit i kyrkornas ägo under loppet av 1600-talet. Nyköpingskrinet nämnes första gången i ett inventarium från 1695,¹ Flodaskrinet

¹ Karl af Schmidt, Anteckningar om Röne härad, I. Alla Helgona kyrka, Nyköping 1896, sid. 35 f. Närmast föregående inventarium, där skrinet ej skulle vara nämnt, stammar från 1665.

i ett inventarium från 1673 men däremot ej i det närmast föregående från 1662.¹ — När det gäller praktfullare silverföremål av utländsk, framför allt av tysk tillverkning, som skänkts till våra svenska kyrkor under loppet av 1600-talet, bruka de i allmänhet — då icke andra uppgifter finnas bevarade — med rätt stor sannolikhet kunna betecknas som krigsbyte. De Moreska oblatskrinen med sin granna förgyllning och rika silverutsmyckning kunde säkert ha tett sig lockande nog för en souvenir-samlande krigsman, men är inte den där förklaringen av skrinens hitkomst som byte i någon svensk krigsöverstes tross litet alltför enkel, alltför romantisk och lättfunnen? Att två så relativt sällsynta skrin av samme tyske mästare funnit vägen till kyrkor i samma svenska landskap, är det inte en omständighet, som tyder på ett annat händelseförlopp?

Det mesta av guldsmeden Jakob Mores d. ä:s verk har skattat åt förgängelsen, men genom en lycklig tillfällighet äga vi ännu i besittning ett stort antal arbetsritningar av hans hand, ett pergamentband med dylika, sammanställt av honom själv, i Hamburgs stadsbibliotek,² och en samling lösa teckningar i Kunstgewerbemuseums bibliotek i Berlin.³ Teckningarna, som till större delen föreställa monogramförsedda smycken, lämna intressanta upplysningar om Mores beställarkrets. Till hans trägnaste kunder hörde hertighuset av Holstein-Gottorp, och

¹ Floda kyrkas räkenskaper, Uppsala landsarkiv L1 nr 1. I inventarie-förteckningen från d. 5 juni 1673 beskrives skrinet sålunda: "I Oblatzskrijn af kop: innan förgijldt vthan medh sölfr: inlagdt och et lamb af sölfr: ofvan på locket kosteliget arbetat." — En förteckning över föräringar till kyrkan 1659—1666 upptager ej skrinet. Skulle detta vara skänkt något av åren 1666—1673?

² R. Stettiner, *Das Kleinodienbuch des Jakob Mores in der hamburgischen Stadtbibliothek*, Hamburg 1916. Här avbildas bl. a. en teckning till ett smyckeskrin, närmast en variant av Dresdenskrinet, men med detaljer som t. ex. bågsvicklarnas änglahuvuden, som ge större anledning till jämförelse med Flodaskrinet.

³ Se August Winkler, *Die Handzeichnungen des Hamburger Goldschmiedes Jakob Moers...* (i *Jahrbuch d. Königl. Preuss. Kunstsammlungen*, 1890, sid. 108 f.).

bland dess medlemmar nämnas i främsta rummet änkehertiginnan Christine, moder till Karl IX:s andra gemål, drottning Kristina d. ä. Det vill synas, som om änkehertiginnan redan i livstiden börjat fördela det rika arvet mellan sina fyra döttrar i form av skänker av kostbara smycken, bevarade i Hamburgerbokens teckningar. Bland dessa förekommer även ett smycke med monogrammet G A och en blå "vapenmantel", som Stettiner förmodligen riktigt sätter i samband med Gustav Adolf och menar vara en gåva från änkehertiginnan till dottern eller dottersonen vid dennes födelse.¹ — Ytterligare bevis för att det existerat förbindelser mellan hertighovet i Nyköping och guldsmeden Jakob Mores i Hamburg, finna vi i uppgiften, att hertig Karl år 1597 beställt silverarbeten av denne mästare till ett värde av 1291 rikstaler.² Ännu finnas några blygsamma rester i behåll av de arbeten, som Jakob Mores d. ä. utfört för svenska kungahuset: det är smårosetter i guld och emalj, som pryda ett par skorosor av laxrött siden och ett hattband, som tillhört Gustav II Adolf³ och numera befinna sig i Livrustkammaren.

Sedan dessa fakta framdragits för att visa det intresse, som

¹ Stettiner a. a. sid 5—6. — Rudolf Cederström, Jakob Mores och Sverige (Sv. Slöjdfören. Tidskrift, XII: 1, sid. 1 f.) håller dock före, att denna teckning är senare än någon av de övriga i boken, och att smycket först skulle vara tillkommet i samband med konungens förmålning. Det skulle i så fall vara ritat av sonen, Jakob Mores d. y. Emellertid är jag själv mest böjd för att antaga, att Stettiner verkligen har rätt, och att smycket är det äldsta av de tre på samma sida avbildade. Endast ett studium av originalteckningen, som Stettiner haft tillgång till, kan göra ett uttalande i denna fråga tillförlitligt, och hans ord må därför gälla. — För älskvärt meddelad litt.-hänvisn. tackar förf. intendenten fil. dr S. Wallin.

² Stettiner a. a. sid. 15. — Förmodligen gäller det den taffeluppsats med hertigens vapen, vartill ritningar finnas i Berlin. Se Winkler a. a. och Cederström a. a. — Jfr E. G. Folcker, En silverkanna av Jakob Mores (Sv. Slöjdfören. Tidskrift, IV: 2, 1908), som anser den vara tillkommen med anledning av Karls förmålning med Kristina.

³ Cederström a. a. Ätminstone hattbandets guldrosetter ha en tydligt sekundär placering enligt denne förf. — Kunna de ha tillhört Karl IX själv eller Gustav II Adolf som kronprins?

hovet i Nyköping hyste för Jakob Mores d. ä:s arbeten, förefaller icke längre förekomsten av de båda Moreska "oblat-skrinen" i två av hertigdömets kyrkor så gåtfull. Flodaskrinet kan ha skänkts till kyrkan, sedan det blivit omodernt som smyckeskrin, efter någon storman, som stått furstehovet nära och där inspirerats till en beställning av den nordtyska mästaren. Det är väl då i främsta rummet Lars Kagg, som kommer i fråga, som så rikt doterat sin gravkyrka, men även familjen Ulfsparre hade flera medlemmar, som voro knutna till kungahovet och Nyköping, och som funnit sin grav i Floda kyrka. — Men Nyköpingsskrinet? Kan man våga en gissning, att det letat sig ned till en av residensstadens kyrkor från slottet självt? Kan det i så fall en gång i sin egenskap av smyckeskrin ha insettit det praktfulla smycke med Gustav II Adolfs monogram, som vi nu blott känna genom en teckning? Det är kanske att gå ett steg för långt, men vem kan undgå att stiga på, när en dörr, som leder till vårt lands största historiska minnen, plötsligt visar sig stå på glänt!

Det kan synas som en brist, att icke denna uppsats som bevis för attributionen av de båda skrinen mera utnyttjar det rika material för bedömande av Mores stil, som föreligger i hans efterlämnade teckningar. Emellertid omfatta dessa till större delen föremål av så speciell natur som smycken, och å andra sidan äro de ofta så flyktigt skisserade, att de knappast ge någon säker ledning. För att upptaga dessa i diskussionen skulle man dels behöva ta hänsyn till skillnaden mellan utkast och utfört arbete, dels vara i stånd att bedöma formgivningens särprägel i förhållande till det övriga, rikhaltiga tyska materialet för att kunna avskilja det allmängiltiga i mästarens manieristiska stil och ta fasta på det för honom karakteristiska, en uppgift som i varje fall överstiger förf:s förmåga. — Bland teckningarna må till jämförelse med Nyköpingsskrinets kvinnofigurer endast förslagsvis anföras: Andromeda i smycke med Perseus och Andromeda, Stettiner a. a. Taf. 23,1; samt framställningen av de sju kardinaldygderna på ett fat, Winkler a. a. Angående Flodaskrinets änglahuvuden se not sid. 54.

HUR DE NORDISKA ÖLKÅSORNA KOMMIT TILL

av *A. Hirsjärvi*

De praktfulla, av ett trästycke gjorda ölstånkor eller kåsor, som Olaus Magnus beskriver och avbildar i sin historia om de nordiska folken, och av vilka han också återger en i sin *Carta Marina*, äro ägnade att intressera forskare på ömse sidor av Bottenhavet. Olaus Magnus säger ju, att de förfärdigades i Norra Finland, varmed han avser norra delen av landskapet *Egentliga Finland* och ungefär på den platsen är även kåsan på *Carta Marina* tecknad. Visserligen förvaras flertalet av de till våra dagar bevarade kåsorna i de svenska museernas rika samlingar, medan Finland kan yvas över blott ett, om ock nog så representativt exemplar. Denna kåsa är tillvaratagen i Rusko socken nära Åbo och hör till Finlands Nationalmuseums samlingar, bild 1. Bland tidigare publikationer av finska forskare om dessa festliga dryckeskärl må framförallt nämnas Kustaa Vilkunas uppsats i *Acta Ethnologica* 1936 "Die Kosa, eine nordische Festschale".¹

Olaus Magnus säger, att kåsorna gjordes av granstubbar. Dr Risto Sarvas, som jag bett mikroskopiskt undersöka virket i Rusko-kåsan, har kunnat fastställa att denna uppgift är riktig. — Tidigare hade U. T. Sirelius nämligen hävdadt att kåsan var gjord av klibbal. — Yttermera gjorde Sarvas den slutledningen, att virket till Rusko-kåsan var taget på det sätt som bild 2 anger. Den är utskuren snett ur stubben, så att själva skålen är ur en kraftig rotgren, nära det ställe, där denna förenar sig i

¹ Senare har förf. lyckats göra några nya iakttagelser, vilka jag publicerat i *Suomen Museo* 1944, och vilka jag här i huvuddrag rekapitulerar för en nordisk läsekrets.

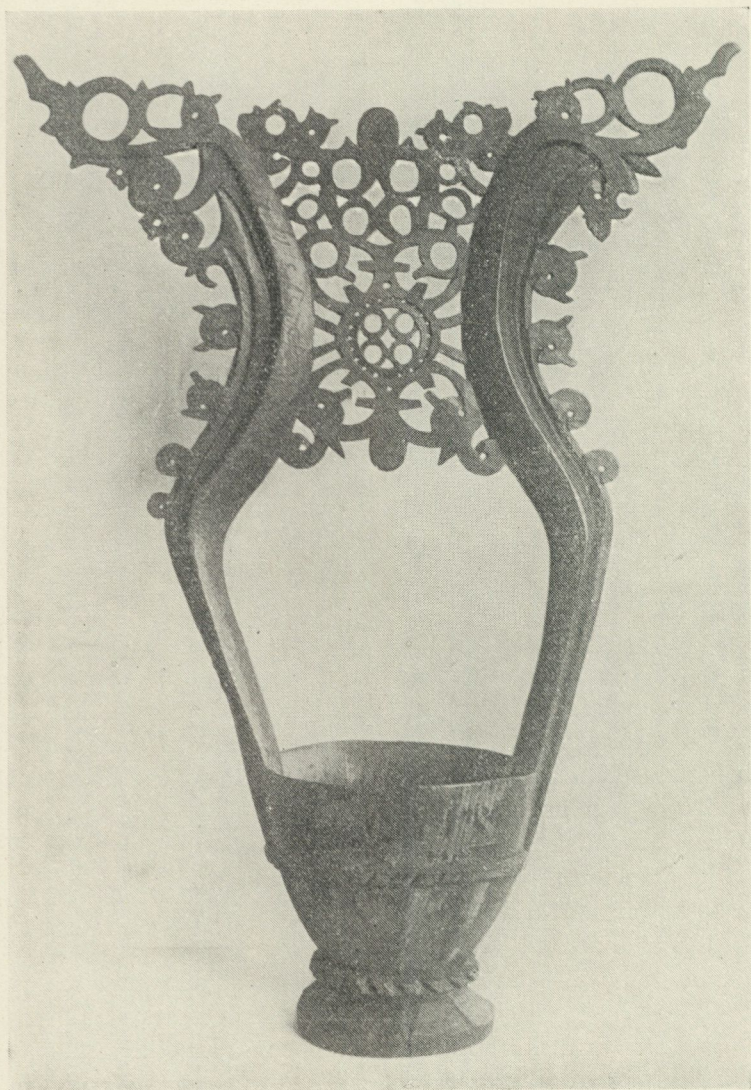

Bild 1. Kåsan från Rusko i restaurerat skick. Finlands
Nationmuseum.

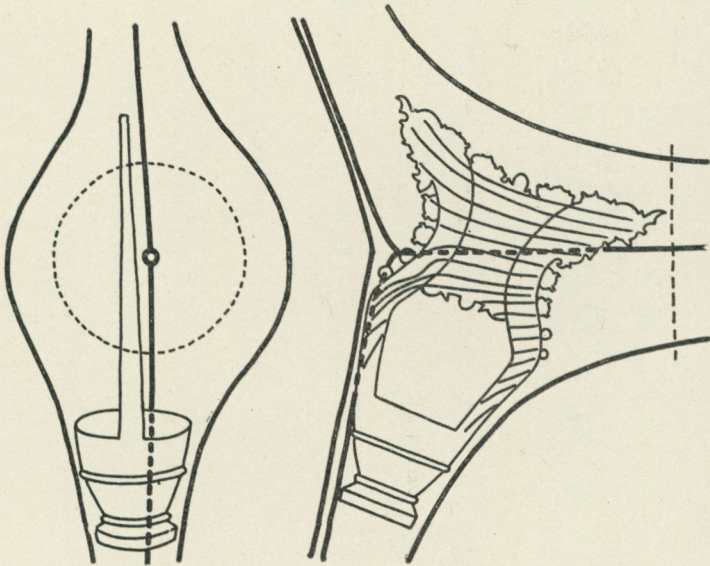

Bild 2. Schematisk bild, visande hur kåsans virke tagits ur granstubben. Mittlinjen markerar märgen.

stammen, medan den snidade överdelen är ur den egentliga stammen. Den för granrötter typiska asymmetriska tillväxten och de ytterst tunna sommarringarna synas tydligt i årsringarna i kärlets botten. Rotmärgen ligger nämligen helt nära rotens undersida, vilken tillväxer mycket mindre än den övre. I Ruskokåsan tangerar rotmärgen skålens kant, men synes ej mera till i den övre, utsnidade delen. Årsringarna, vilka i kåsans nedre del löpa parallellt med kanterna, börja i handtagen alltmera vända sig på tvären och angiva sålunda, på vilket ställe roten övergår i stammen. En sådan genial lösning bevisar en högt uppdriven konstfärdighet i virkesval och materialbehandling.

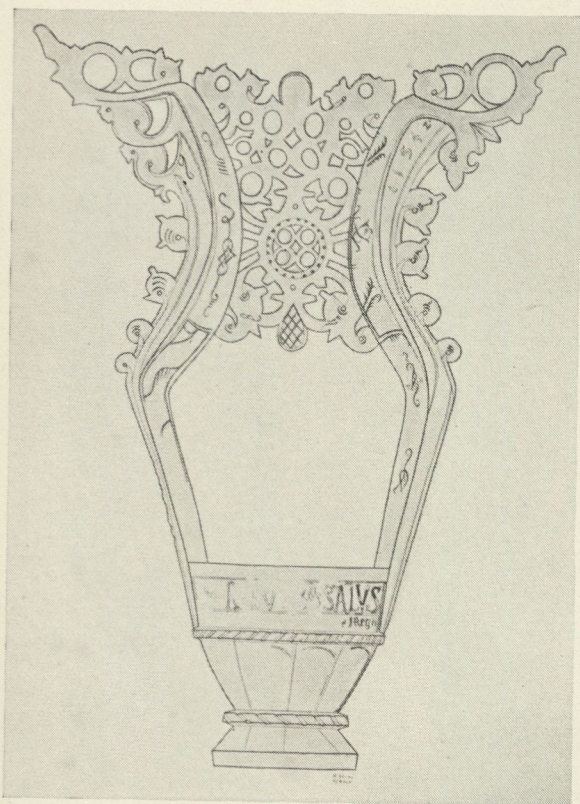

Bild 3. Uppmätning av kåsan från Rusko.

Vilkuna har även med allt skäl betonat Nystadstraktens — "Vacka-Finlands" — stora betydelse som en tråkärslslöjdens gamla centralbygd. Inom ett dylikt område äro de olika trädslagens egenskaper och användningsmöjligheter väl kända.

Längs med Rusko-kåsans kant löper en i mörk färg målad, starkt sliten och skadad latinsk inskrift. Professor Aarno Maliniemi, som jag bett uttala sig om denna text, har konstaterat att inskriften utan tvekan är en Vulgatavers: "Cras erit vobis salus, cum incaluerit sol" (I. Sam. 11). Under ordet salus står beteckningen "I Reg ii", som vid första anblicken kan leda till

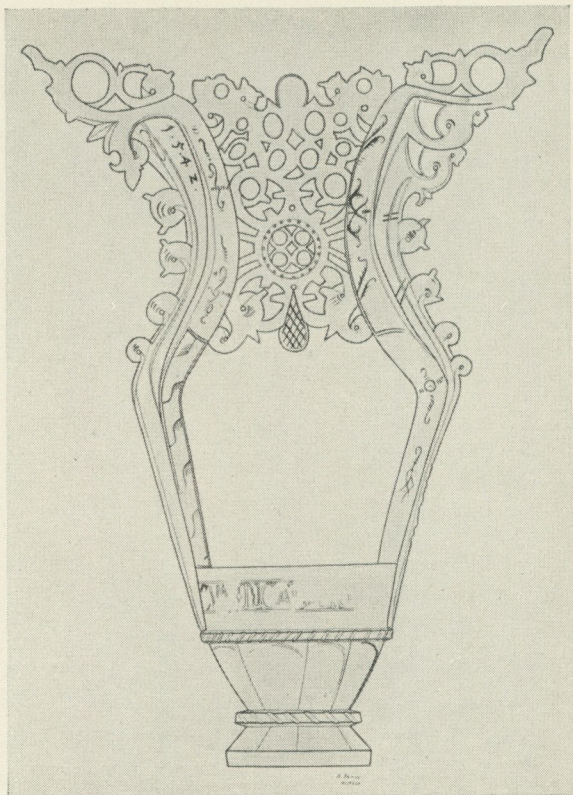

Bild 4. Kåsans
andra sida med
årtalet 1542.

misstolkning. Konungaböckernas beteckning har nämligen förändrats. Den bok, som nu går under namn av 1 Samuels bok, kallades nämligen under medeltiden allmänt för Första Konungaboken. Dessutom har ii (= 2) målats felaktigt (Mali-niemi: Ruskon kousan kirjoitus. Historiallinen Aikakauskirja 1945, nr 2). Det har lyckats mig att på övre delen av kåsans ena handtag upptäcka årtalet 1542, vilket är målat t. o. m. två gånger, på vardera sidan av samma handtag. Förutom med dessa texter är Rusko-kåsan dekorerad med en mångfald olika figurer, målade i mörk färg på röd botten, bild 3 och 4. Några

av dessa figurer efterapa tydligen, fastän oskickligt, sådana konstrika vinjetter, med vilka den tidens mästare i gåspennans förande så gärna ådagalade sin händighet. En del av ornamenten uppvisa växtmotiv, till vilka man måhända haft förebilder i de finska stenkyrkornas senmedeltida valvdekorationer.

Flera forskare hava sysslat med frågan, huru dessa utomordentligt dekorativa och verkningsfulla dryckeskärl kunnat uppstå, utan att man kunnat påvisa någon vare sig nordisk eller främmande förebild. Man frågar sig, om man inte skulle kunna finna någon inhemsk inspirationskälla, som på ett naturligt sätt förklarade kåsornas uppkomst.

Den upptecknade folktraditionen omtalar, hurusom kornet, Finlands forna huvudsädesslag och en synnerligen viktig beståndsdel i ölbrygden, såddes vid en tidpunkt, för vilken man tog märke av den uppspirande växtlighetens vårliga fenomen. Man sade att kornet skulle sås, t. ex. då björklöven sprucko ut. Man vet bl. a. att grönskande rönkvistar lades i sänings-skäppan. Och må man dessutom minnas, huru viktigt öldrickandet var vid forntida finska vårliga säningsfester, som särskilt avsågo att frammana regn och som kallades "Ukon vakka" (Ukko = den fornfinska åskguden; vakka = sänings-skäppa). Till denna fest hörde offer av sädeskorn och ett grundligt och allmänt öldrickande med offentliga backanaler, såsom Agricola i företalet till sin finska översättning av Psaltaren skaldar :

Och då vårsåden såddes,
 då drack man Ukkos skål.
 Dit hämtades Ukkos skäppa
 och pigor och gummor berusades.
 Sedan gjordes där mycket skamligt
 som det både hördes och sågs.

— — —

Det gav alltså vind och regn.

Den egentliga åsktiden börjar i Finland i maj och upphör i september. Då våren i detta land i allmänhet är torr, är det

naturligt att man hade vant sig vid, att i fall inga vårregn föllo sätta sitt hopp till åskregnen. Vid tiden för vårsådden äro emellertid åskvädren ej så talrika och omfattande, att man utan vidare hade kunnat lita på att de skulle säkra vårsådden på samma sätt som den regniga sensommaren säkrar höstsåddens vattenbehov. Härpå vinna vi bekräftelse genom de meteorologiska observationerna för de senaste decennierna, med stöd av vilka jag uppgjort en tabell över åskvädrens frekvens och omfattning i Sydfinland under loppet av 15 år.¹ Det finnes år, under vilka åskväder inom något län alls ej inträffat eller varit synnerligen få och blott lokala. Därav är det fullt förklarligt, att man vid vårsådden tytt sig till Ukkos hjälp. Denna dyrkan har således särskilt avsett kornväxtens befrämjande och de i samband därmed stående ceremonierna bilda ett lätt igenkännligt komplex av fruktbarhetsriter.

Då man således kan konstatera att kornsådden fordom å ena sidan nära anslutit sig till lövsprickningen, å andra sidan åter stått i samband med ölbrickande, förefaller den gissningen ej alltför konstlad, att de vid tillfället använda dryckeskärlens handtag smyckats med vårens första gröna grenar. Välkänd är den nordiska seden att maja. I detta fall kan det tänkas att majningen bestått däri, att man vid dryckeskärlets vardera handtag fäst en lövkvist, vars övre ändar hopbundits, eller att man vid handtagen fastgjort en enda böjd kvist. I vilket fall som helst har den av dryckeskärlet och kvisten bildade kransen gett ett starkt intryck av att den drickande varit "majad". Jag uppfattar således kåsornas födelseprocess sålunda, att dylika antagna, för vårgillet utpyntade kärl givit någon med gotikens motivrikedom förtrogen träsnidare inspirationen till de festliga dryckeskärl vi känna under namnet kåsor. Bland de av Olaus Magnus avbildade, träsnidade kåsorna kan man, anser jag, klart skilja två typer. Den ena är dekorerad med en enda i halvcirkel böjd kvist, den andra åter har två uppstående kvistar.

¹ Tabellen är uppställd efter gamla stilen och finnes publicerad i min artikel i Suomen Museo.

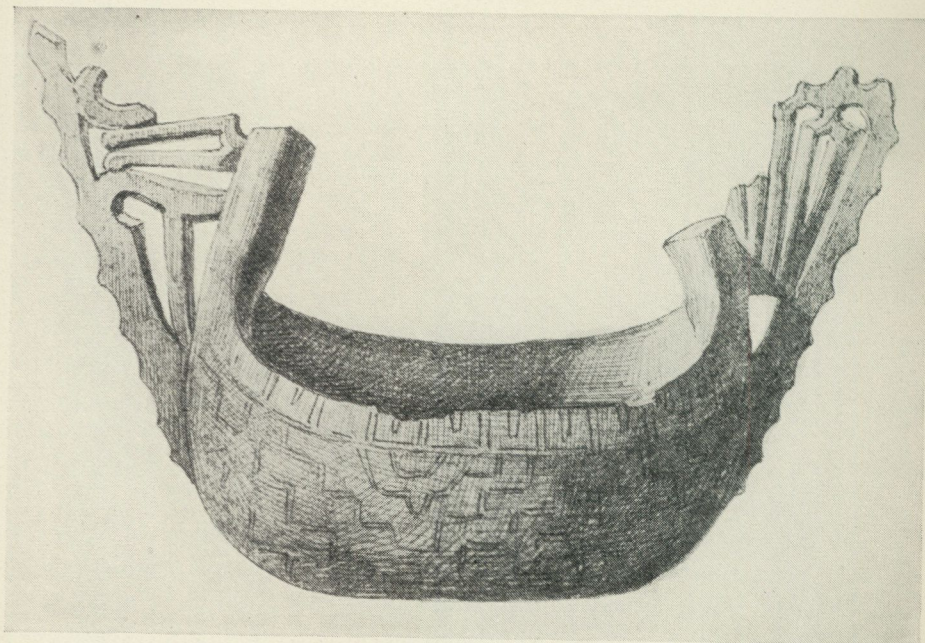

Bild 5. Fågelformad kåsa från Vampula kyrka. Teckning av A. Reinholm 1887.

Hur såg då det dryckeskärl ut, som kan antas ha prytt med lökvistar vid vår- eller såningsfesterna? Naturligast vore att antaga, att det varit ett vanligt laggkärl med två handtag. De ofta ringformigt kring kåsorna löpande listerna har Kjellberg även förklarad som rudiment av laggband (Sven T. Kjellberg, *Tre kåsor och tre Sturedöttrar*. *Kulturen* 1936). Likväl torde han misstaga sig, då han i motsats till Olaus Magnus' text vill förklara de hos denne avbildade hjältarnas dryckeskärl som laggkärl. Den streckning som synes på kåsorna i vinjettbilden till det kända verkets bok XIII och kap. XXXVII inskränker sig till blott den ena sidan och torde sålunda böra uppfattas endast som vanlig skuggning.

I stället finnes det en annan käriform, från vilken man kan

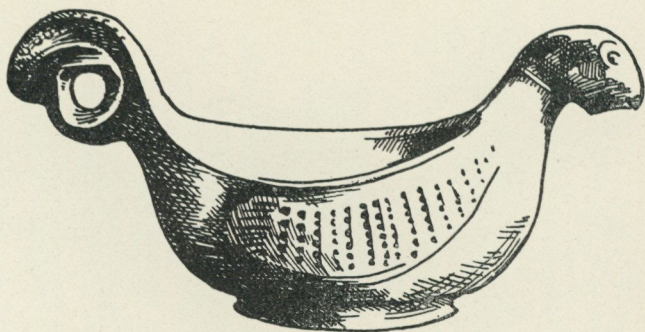

Bild 6. Fågelformat dryckeskärl från Isojoki. Satakunda museum i Björneborg.

påvisa reminiscenser hos flera av de till vår tid bevarade kåsorna. Betraktar man närmare t. ex. Rusko-kåsan, märker man att handtagens övre partier äro påtagligt osymmetriska. I Vampula kyrka i sydvästra Finland har tidigare förvarats en numera förkommen kåsa, av vilken likväl en god teckning finnes i Finlands Nationalmuseums arkiv, bild 5, och som avsevärt skiljer sig från de övriga kåsor vi känna. Dess ornerade överdel synes hava varit skadad och defekt, men även hos den kan man iakttaga en tydlig asymmetri. En detaljgranskning synes mig giva vid handen, att det ena handtaget utlöper i en stilerad fågelnäbb — måhända kan man även skönja ett defekt öga — medan det andra handtaget breder ut sig i en solfjädersform, som knappast kan avse annat än en fågelstjärt. Förebilden till Vampula-kåsan vore således ett i ett stycke gjort fågelformigt träkärl av det slag som finnes väl representerat i våra finska museers samlingar, bild 6. På ett sådant tyder även själva skälens form. På så sätt skulle den märkliga asymmetrin hos de starkt stilerade handtagen på Rusko-kåsan och dess motsvarigheter i de andra nordiska länderna få sin naturliga förklaring. Med tiden har denna egenhet blivit omotiverad och på så sätt har utvecklingen lett till en sådan fullständig

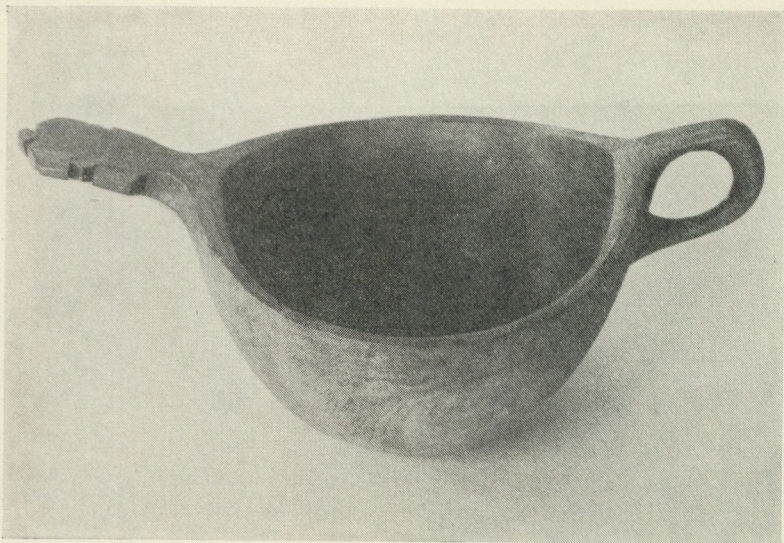

Bild 7. Kaffekopp av trä från Ikalis i Satakunda. Finlands Nationalmuseum.

symmetri som man ser på den i Nordiska museet förvarade kåsan med Kurckska och Kaggska vapnen och som därtill uppvisar ett relativt sett så sent årtal som 1681 (jämför omslagsbilden).

Det förefaller som om den finska folkdiktningen hade bevarat antydningar om förekomsten av dylika kåsor. I en västingermanländsk folkdikt som beskriver ett festdukat bord säges:

”Tuotu on tetrin lehtikorvat”
(Framsatta äro orrar med lövöron)

Strofen förekommer stundom i en dikt som sjungits vid den ursprungligen hedniska, men sedan på profeten Elias och S:t Petrus överförda ”vakkove”-festen, som just avsett årsväxtens befrämjande. Vanligast är strofen dock i bröllopskväderna. I vardera fallet är det således fråga om tillfällen, där frukt-

barhetsriterna spela en framträdande roll. Man kan fråga sig huruvida inte denna märkvärdiga "orre med lövöron" ursprungligen avsett ett fågelformigt dryckeskärl med lövsmyckade handtag.

Det finnes ytterligare en folkdikt, även den upptecknad i västra Ingermanland, som uppenbarligen skildrar en kåsamästare på spaning efter lämpligt virke och hans glättiga sinnestämning:

Skogarna av mjöd stod fulla,
rötterna av röda ölet,
stubberötterna av stävor.
Och jag sökte så en stubbe,
snart en andra, strax en tredje.

— — —
Jag begynte gräva rötter.
Grov fram en och så en annan,
börjar strax uppå den tredje.
Re'n mig tillföll röda ölet.¹

Varje träd duger naturligtvis ej till kåsavrake, först den tredje stubben faller den sökande i smaken. Att sångaren säger, att rötterna voro fulla av öl, bör tolkas så, att han får sin betalning i öl. Från 1400—1600-talen finns det i Finland även rikligt med arkivaliska uppgifter om ölets allmänna användning som betalningsmedel.

Fågelkärl och kåsor förekomma, såvitt jag har mig bekant, ej i det ingermanländska kärleståndet. Men man vet, att i västra Ingermanland ända intill senaste tid bott en luthersk finsk folkgrupp. E. N. Setälä har på filologisk väg konstaterat att den kommit dit vid övergången från 1500- till 1600-talet just från Egentliga Finland. Det ovan citerade kvädet har,

¹ Övers. av fil. mag. C.-F. Meinander.

såsom professor Väinö Salminen meddelat mig, sjungits av en ättling i rakt nedstigande led till dessa kolonister.

Vilkuna har i den i början av denna uppsats nämnda artikeln konstaterat, att i sydvästra Finland särskilt vid namnsdagar bjudits på traktering som benämnts *kousa*. Den namnsdagsfirande har uppenbarligen på "sitt" helgons märkesdag försökt skaffa sig framgång genom att bjuda på öl till detta helgons ära. Senare har namnsdagsfirandet förvanskats till ett vanligt kafferep, medan den gamla benämningen bevarats. Märkligt nog har jag bland Finlands Nationalmuseums samlingar påträffat en kaffekopp av trä från Satakunda, bild 7, som utan tvivel ansluter sig till de fågelformiga kärkens familj.

FOLKLIVSSKILDRINGAR I GAMLA LÄKARRAPPORTER

av Gösta von Schoultz

”Staden Calmar, reguliert byggd med vacker situation vid Östersjön, är belägen under $56^{\circ},46',19''$ Latitud samt $34^{\circ},2',57''$ Longitud — — — etc.” Detta är knappast den ingress man väntar sig finna i en provinsialläkares rapport till Medicinalstyrelsen. Likväl är citatet hämtat ur en sådan, skriven 1819, vilken ingår i en samling liknande rapporter i Medicinalstyrelsens arkiv under titeln ”Läkares topografiska berättelser 1813—1822”. Vid närmare påseende visa sig dessa rapporter innehålla åtskilligt av intresse för folklivsforskningen, och då de synas vara tämligen förbisedda kan det kanske vara värt att med några citat och kommentarer rikta uppmärksamheten på dem.

Anledningen till dessa berättelsers insändande var ett förslag år 1811 av doktor E. C. Trafvenfelt, en av Svenska läkarsällskapets stiftare och dåvarande sekreterare, om insamling av material till en svensk medicinsk topografi, avsedd att belysa sjukdomarnas utbredning samt att bidra till att förklara deras uppkomst och spridning. Det resulterade i ett cirkulärbrev den 14 juni 1813 från Sundhetscollegium till rikets alla läkare med uppmaning att de skulle författa rapporter för sina respektive distrikt med uppgifter om dess läge och beskaffenhet, klimat, invånarnas levnadssätt och villkor, rådande sjukdomar och deras orsaker m. m.

Läkarna hade redan sedan 1700-talets mitt brukat insända årliga uppgifter till Collegium Medicum, som institutionen då hette, men dessa innehålla vanligen blott koncentrerade meddelanden om remarkabla sjukdomsfall och notiser om väderleken o. dyl. Det är mer sällan man i dem kan finna något av intresse

utöver det rent medicinskt historiska. De topografiska berättelserna däremot lockade en del författare till långa utläggningar i 1700-talets stil med utförliga beskrivningar över distriktet och dess befolkning. I vissa fall ha de säkerligen i sitt nit gått långt utöver Collegiets önskemål, när de, som i det inledande citatet, ge sig in på mycket speciella geografiska bestämningar och beskrivningar, som lätt stå att finna i samtida geografiska handböcker och som ej ha väsentlig betydelse för ändamålet, en medicinsk topografi. Å andra sidan ha vi all anledning att vara just dessa författare tacksamma, ty i deras berättelser finna vi stundom utmärkta anmärkningar om folkliv och näringsliv, som lyckligt komplettera vad vi veta om dessa ting genom samtida reseskildringar och annan topografisk litteratur. Vanligen kan man också förutsätta en rätt god sakkunskap hos författarna. De ha genom sitt yrke tvingats att resa kring på landsbygden under många år och kommit i intim kontakt med befolkningen. De känna sitt område på ett helt annat sätt än en flyktig genomresande och man har därför anledning att snarare lita på deras uppgifter än på den tillfällige besökarens i den mån de motsäga varandra.

Låt oss nu titta på ett par rapporter ur denna samling.

En av de bästa och den mest omfattande av dem alla är skriven år 1818 av provinsialläkaren i Strömstads distrikt, doktor Simon Landeberg (f. 1769, d. 1834, utnämnd i distriktet 1811), som på 60 sirligt präntade sidor ger oss en god översikt över förhållandena i norra Bohuslän, ett värdigt motstycke till Oedmanns, Kalms och Qvistbergs utmärkta arbeten från 1700-talet. Den är ju för lång att citeras ens styckevis, blott för att visa stilarten vill jag här anföra något av vad han säger om jordbruket i trakten:

”Inga andra åkerredskaper nyttjas än Plog, Harf och Wält. Plogen är aldeles lik den som Professor Kalm beskrifvit uti sin Bohusländska Resa, pag. 201. Som ingen Trädesstock eller något årder brukas, så förrättas alla åkerkörringar med Plogen. — — — Denna Plog är dock

i min tanka bättre än Upplandsplogen, emedan den lägger jämnare tiltar och trycker ej så mycket hästarna. Träde brukas ej mer än man för hvarje säde kan gödsla, i allmänhet omkring en tolfedel.”

I samma stil fortsätter han om ängsskötsel och boskapsavel, om lantbrukets binäringar, m. m. I det sammanhanget må kanske erinras att han även var medlem i länets hushållningssällskap, vilket ju förklarar sakkunskapen. Även fisket ägnar han sitt grundliga intresse, liksom husbyggnaden, flora och fauna, folksed m. m. Han har även blick för de olika sociala kategorierna och gör klara distinktioner dem emellan.

Denne bohusländske läkare är emellertid inte ensamstående i sin intensitet. En god medtävlare har han i doktor Carl Magnus Blom i Hedemora (f. 1737, d. 1815, utn. 1774), som i sin berättelse lämnar den mest utförliga beskrivning av traktens dräkt vi besitta. Även den är för lång att citera i sin helhet. Jag får nöja mig med ett utdrag om kvinnodräkten:

”Hustruna med deras döttrar och pigor bära om söndagarna, de förra djupare, i pannan nedgående platta och runda sidentygs mössor, af alla färgor, men de senare, och i synnerhet de som tagit tjänst i Staden, små, korta och något spitsade, som endast betäcka Hjässan och garneras inunder med ett bredt Spetsstycke, samt bak i nacken med en wid och fladdrande Bandros. — Tröjan utgöres hos bägge af fint blått, svart eller moschusfärgat kläde, till hwilken äfwen i senare åren kommit långa och fotsida Öfver-Rockar eller så kallade Capotter, af samma färg. Kjortelen är ock af kläde. Strumporna lysa charlakansröda, och böra synas under Kjorteln — men i staden äro de dock numera utbytt af tjänstepigorna mot hwita eller grå af Ull, Bomull eller Linne.”

Folkdräkten synes ha varit författarens huvudintresse, medan han däremot är mer kortfattad i fråga om mat och dryck,

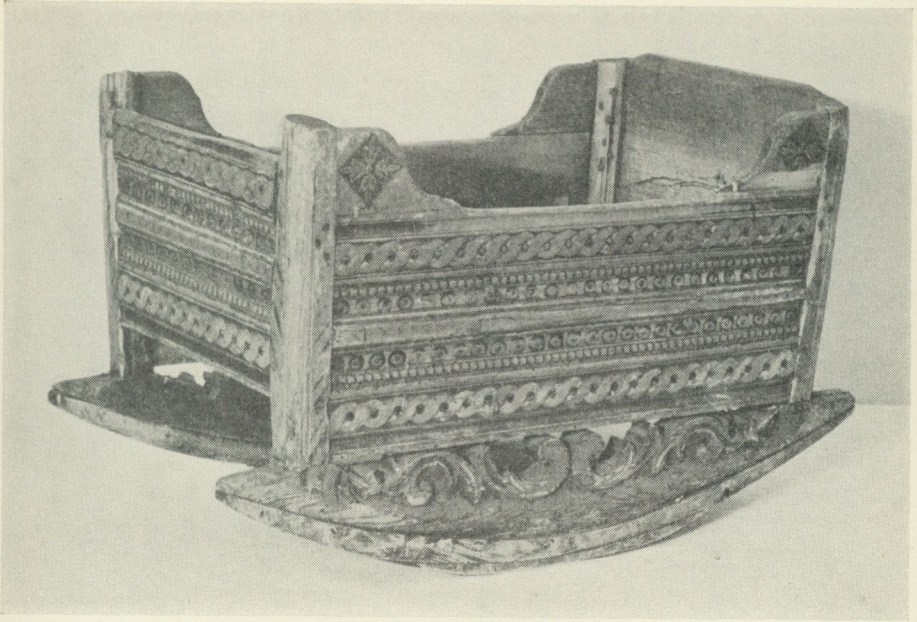
näringar m. m. Men med de 40 tjänsteår han har bakom sig bör hans yttranden även i dessa ting kunna räkna på vårt intresse.

Allmänna uttalanden om folklynne och folkkaraktär, detta flitigt odlade men svärbearbetade fält, finner man många i dessa berättelser. Distriktsläkaren J. M. Bergman i Filipstad ger, för att nämna blott ett exempel, en god karakteristik av värmlänningarnas lätta och glada lynne, "som hos den mera bildade klassen yttrar sig i den fallenhet för poesi och musik, som här mer än på andra ställen träffas, och kunde väl folket vara annorlunda i et land så rikt på poetiska situationer?" Detta är ju något som i hög grad bestyrkes av andra samtida, man behöver blott tänka på Geijers skildringar av sin barndom.

Trots dessa goda exempel på läkarnas allmänintresse är det givetvis de hygieniska och medicinska förhållandena, som få den största platsen i rapporterna. Vi få sålunda veta en hel del om tillståndet i böndernas stugor, om den bristande renligheten, om kosthåll och dryckesvanor, om barnuppfödning och folkmedicin och mycket annat. En genrebild från upplands-slätten lämnar provinsialläkaren i Enköping, doktor A. B. Sommelius (f. 1767, d. 1827, utn. 1800) i sin skildring:

"Det händer ej sällan 8 till 10 människor ligga öfver vintermånaderna i ett och samma rum eller stuga, och sedan qvinnfolken slutat sina aftonsysslor, som merendels sker vid en brasa af en eller granris, tillslutes spjället och alla gå till sängs uti det med os och andra mindre angenäma ångor upfyllda rummet, där Husbondfolk, barn och tjenstehjon liksom inpacka sig i den ena sängen placerad öfver den andra. Icke sällan händer dessutom, att kreatur af flera slag, såsom höns, Gäss, Grisar m. m. äro i samma rum och de förra under sängarna hafva sitt nattläger."

Denna beskrivning kunde för övrigt passa in lite varstans i södra Sverige långt in på 1800-talet, detta även beträffande detaljen om samboendet med djuren. Det var nämligen en ut-

"I allmänhet nyttjas så kallade Nappar af Horn till bibringande af födan, hvaruti de lägga en stark och med ostämne fet mjölk, som redan uti Napphornet efter någon tids bruk fått Syra, och kommer derigenom ystad ned, ordsakar magplågor, oro och väderspänningar. När jag härtill lägger en art Wagga som i hela Norrland nyttjas, hvilken på medar går upp ifrån och nedåt hvaraf barnet Magstjelper och om jag så får säga Kärnar Mjölkömnet till ystning." (Ur provinsialläkarens för Umeå distrikt berättelse 1819.) — Vagga från Överkalix socken i Norrbotten. Nordiska museet 143,637.

bredd sed, som först i våra dagar definitivt försvunnit, och den noteras också mycket riktigt även i senare läkarrapporter.

Nyκτηhetsrörelsen kom ju på 1840-talet att bli den stora folk-rörelsen i det dåtida Sverige, och man förstår lättare bakgrunden härtill, då man i dessa läkaruppgifter läser de ständigt återkommande notiserna om den ohejdade dryckenskapen i stad och på land. I den nyss citerade upplandsberättelsen skildras

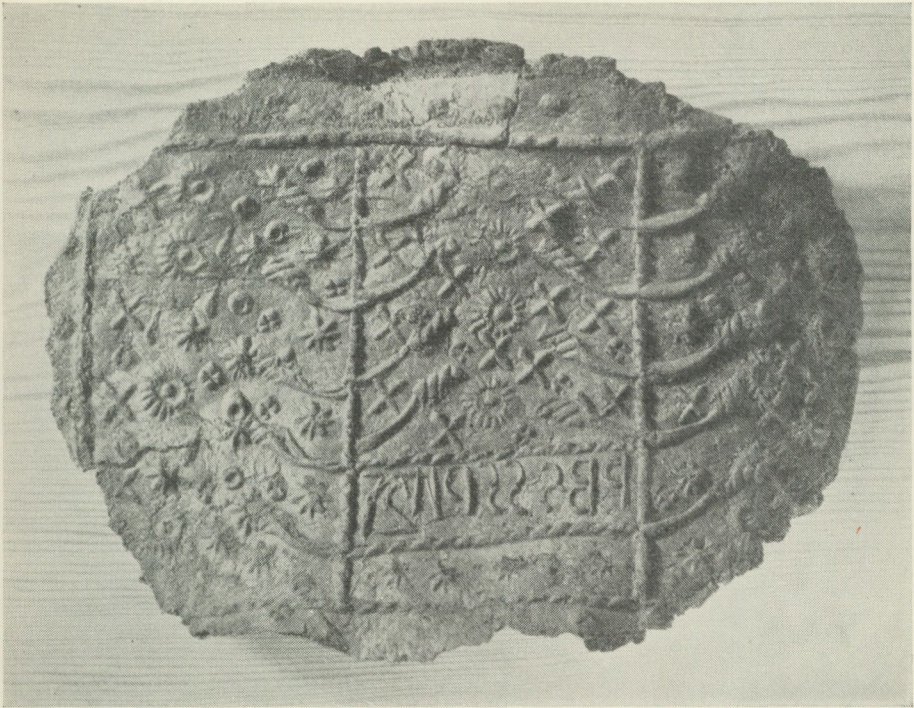
hur vid böndernas gästabad stora silverbägare fyllda med brännvin gingo laget runt flera gånger med snart synbara verkningar. Inte minst kvinnornas och barnens supande framstår i gräll belysning. De senare vänjas tidigt att dricka "at en 9—10 års pojke ej super mindre än en å två jungfrur i stöten", d. v. s. mer än en vuxen svensk numera tillåtes intaga i samband med måltid å restaurant. Mot århundradets mitt upphör dessa anmärkningar i någon mån, i stället betonas nu det intensiva kaffemisshuset, särskilt hos allmogens kvinnor. Från Nordmarks härad i Värmland heter det år 1862:

"Bränvinssuperiet eger väl ännu rum, dock, efter hvad jag erfarit, ej så allmänt som förr, men deremot förtäres kaffe så allmänt och till en så oerhörd mängd, att detta missbruk hotar att förstöra allmogens icke blott hälsa utan äfven ekonomiska bestånd; det torftigaste fattighjon kan ej undvara denna dryck, utan så långt dess fattighjelp i säd och penningar räcker till, utbytes den i handelsboden mot kaffebönor; detta förstörande missbruk påstås hafva kommit från Norge, der en mängd af den yngre befolkningen under sommaren uppehåller sig på arbete, men helt säkert är lättheten, att på kredit och genom byteshandel hos lanthandlandena förskaffa sig denna vara, den mest bidragande orsaken."

Skildringen är troligen sann, å andra sidan får man naturligtvis ej bortse från att även läkarna hade sitt väckelsepatos, som kanske ibland frestade dem att taga till för starka färger.

Mer sällan finner man i dessa berättelser notiser om övertro, men lustig är uppgiften hur en kvick värmlandspräst bekämpade sådana hedniska relikter:

"För några och 30 år sedan var en sed bland Qvinnfolken i en viss församling, at korsa öfver kokgrytan, då den lyftes af elden. Prästen, som vid ett husförhör fick underrättelse därom, sade: 'Menar ni faen är så

"I Elfvedalen äter det fattiga folket Halm, Ben, Linfrö, Syra (Rumex) och i synnerhet Bark så at häradet fått namn af Barkedaln. Den har den nytta att preservera för Rödsot, och folket äter häldre brödet då det är bakat med hälften barkmjöl." (Ur provinsialläkarens för Filipstads distrikt berättelse 1822.) — Barkbröd från Lima socken, Dalarna. Nordiska museet 98,692.

dum, at Han flyger i heta wällingegrytan?". Detta begreppo de, och skräcket upphörde." (Ur en odaterad rapport 1813—1822.)

De nu citerade topografiska berättelserna 1813—1822 äro icke de enda i sitt slag. Sundhetscollegii cirkulär utsändes på nytt 1822 och i de följande årliga rapporterna kan man hitta liknande notiser, ehuru de försvinna i mängden av rent medi-

cinska meddelanden. Men då ämbetsberättelserna från och med år 1851 börja tryckas (i Sundhets-collegii underdåniga berättelse om Medicinalverket i Riket, efter 1860 ingående i Bidrag till Sveriges officiella statistik, grupp K) finner man dem i sammandrag i början på varje årgång. Särskilt den första utgör en verklig läsebok i svensk kulturhistoria. Det finns för övrigt en norsk motsvarighet från samma tid i Beretninger om Sundhetstilstanden og Medicinalforholdene i Norge. Även från Finland ha vi liknande rapporter, delvis tryckta i Finska läkarsällskapets handlingar. De ha nyligen berörts i en uppsats av professor R. Ehrström i Nordisk Tidskrift 1946.

I dessa läkarrapporter från olika håll ha vi ett värdefullt komplement till de samtida landshövdingeberättelserna, som ju länge anlitats som en givande historisk källa. Läkarrapporterna äro ju visserligen inte så systematiska som dessa, men behandla å andra sidan områden av folklivet, som mera sällan kommer till synes i landshövdingarnas mera på de ekonomiska faktorerna inriktade berättelser. Dessa senare äro ju dessutom i motsats till läkarnas i många stycken en andrahandskälla, grundade som de äro på kronofogdarnas insända uppgifter, vilka bearbetats på länskansliet. Med tiden bli emellertid såväl landshövdingeberättelser som läkarrapporter alltmer stereotypa och mot 1800-talets slut har man föga att hämta ur dem i här berörda avseenden. Men för detta skede lämna ju våra folklivsarkiv ett rikligt och systematiskt uppordnat material, varför intresset för det officiella trycket i och för sig blir mindre.

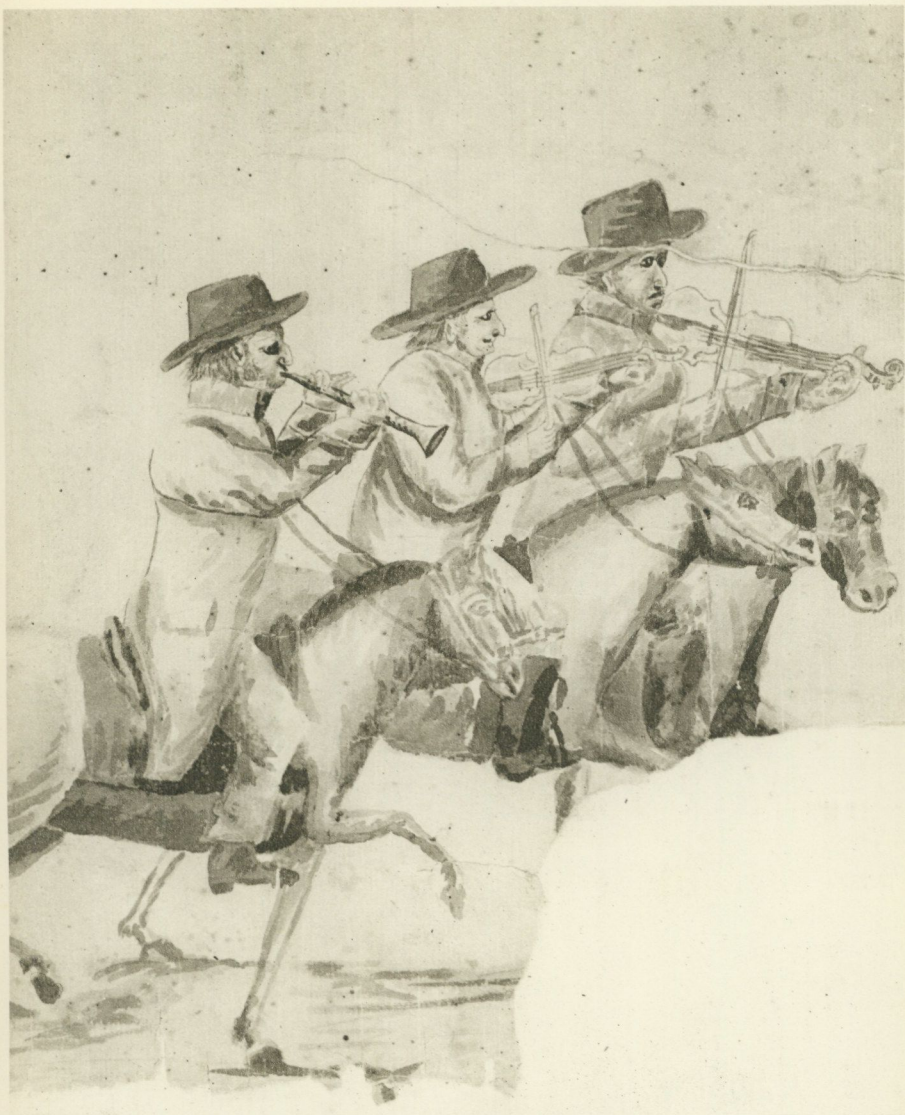

Bild 1. Ett sörmländskt bondbröllop skildrar C. Ph. Sacks bildsvit från trakten av Bergshammar — här rida de tre spelmännen framför brudens kalesch på väg till kyrkan.

Bild 2. Brudgummen, i spetsen av bröllopståget, med prästen på sin högra sida.

Bild 3 och 4. Kaleschen med bruden och hennes kvinnor samt skrindan med brudpigorna.

Bild 5 och 6. Brudparet viges under pellen och brudgummen hissas.

Bild 7 och 8. Bröllopsmåltiden vid det trelängade bordet.

Bild 9 och 10. Bröllopsdansen — musikanterna spela slängpolskan.

Bild 11 och 12. Bruden dansar med präst och med brudgum.

Bild 13. Bruden hissas av kvinnorna.

ETT SÖRMLÄNSKT BONDBRÖLLOP

EN BILDSVIT FRÅN BERGSHAMMAR

av *Sten Lundwall*

Medan kyrkan av moraliska skäl motarbetade överdrifterna inom allmogens bröllopsceremonier, "hvaraf en präst hafver mycket besvär", såsom prosten Simming i Vingåker skriver i rubriken till sina anteckningar härom, och myndigheterna i upprepade förordningar sökte inskränka överflödet vid dessa festligheter, så fanns bland det rousseauanskt influerade herrskapsskiktet alltifrån 1700-talets senare del en klarare uppskattning av bondbröllopens antikvariska och måleri-ska värden. Den bildsvit, som genom tillmötesgående av ägaren, friherre Jan-Gabriel Sack, utlånats till Nordiska museet och varav några scener återgivits på föregående sidor, får ses mot bakgrunden av det etnografiska intresse inom den sörmländska herrgårdsmiljön, som senare på Sävstholm under "den blinde excellensen" Bondes tid skulle nå sin höjdpunkt.

Bilderna äro laverade med tusch på handgjort papper i ark om 30 × 48 cm, stämplat Adrian Rogger, vilka klistrats samman till en fortlöpande svit, som i sin helhet mäter 30 × 935 cm. Av papperets sprickor framgår att den nuvarande uppfodringen på linneduk ej är ursprunglig. Möjligen är den samtida med den påskrift av sen 1800-talstyp, som gjorts med blyerts på linneomslaget till den hoprullade sviten: "Bondbröllop i Hanne-myra ritadt af Baron C. Ph. Sack omkring 1830".

Carl Philip Sack, som var född i Malmö 1784, utbildades till militär men tog redan 1802, sannolikt i samband med flyttningen till Bergshammar, avsked och levde framgent utan tjänst. Efter faderns död 1830 blev han såsom fideikommissarie inne-

havare av Bergshammar. Om hans deltagande i socknens angelägenheter kan nämnas att han 1843 av skolstyrelsen anmodades att till barnundervisningens ordnande uppgöra ritning till en skolbyggnad, och att han 1854 tillsammans med friherre Stjernstedt på Hesselbyholm skänkte en samling böcker att utgöra grunden till församlingens bibliotek. Till hans förströelser på Bergshammar hörde vargjakt, som bedrevs från herrgårdens fönster. Även båtresorna, som ett par gånger om året företogs mellan Näsbyholm och Uppsala med barnen, som gingo i skola där, ha levt kvar i familjetraditionen som ett avbrott i gårdsbestyren. Till dessa avbrott hörde också allmogens bröllop, som kunde följas på nära håll; i Fogdö brukade bröllops-sällskapen draga in på Bergshammars gårdsplan och dansa och trakteras av herrskapet.

De senare åren av sin långa levnad hade C. Ph. Sack godset utarrenderat åt äldste sonen och bodde själv i Mariefred, där han 1871 avled. Av hans konstnärliga produktion är vad man vet utom bröllopsskildringen endast en målning, föreställande en jakthund, bevarad. Då den del av samlingarna från Bergshammar, som kan tänkas ge närmare upplysningar om Carl Philip Sacks liv och verksamhet, fortfarande är evakuerad, är det möjligt att denna summariska kontur kan ytterligare ifyllas.

Vad man känner om bröllopfesterna i Fogdö socken, där Hannemyra by är belägen, är vid jämförelse med det rika materialet från Vingåker inte så mycket, men en ingående historik av Anders Billow om Fogdö kyrkas brudskrud (Fataburen 1917) och en av Bengt Hildebrand publicerad teckning, som Charlotte Mörner utfört av en bondbrud i bröllopsskrud (Fataburen 1913), ersätta i någon mån bristen på äldre skildringar som prosten Simmings och senare upptecknares från Vingåker eller kyrkoherdarna Lars Hallmans från Blacksta socken och Olof Strands (Neli Suecani) från Lerbo socken. I flera avseenden visar sig dessa senares framställning lärorik även för uppfattningen av den Sackska bildsviten, som i sin tur kompletterar materialet i de förstnämnda uppsatserna.

Blyertsanteckningens uppgift om 1830-talet såsom bildernas

tillkomsttid återgår troligen på en familjetradition, ehuru detta ej har kunnat verifieras, och har då ett värde, som endast starka skäl för en annan datering kan förringa. Några kommentarer härtill må dock göras. Dräktskicket speglar omväxlande 1700-talets slut och 1800-talets början, varvid emellertid allmogemodernas konservatism försvårar en fastare datering. Men framför allt är prästens peruk ej tänkbar 1830. Av prästerna i Fogdö socken under detta årtionde kan ingen ha burit en sådan koaffyr. Kyrkoherden P. A. Fogelström prästvigdes 1818 och hans båda komministrar 1802 och 1817. Sannolikt tillhörde peruken Fogelströms företrädare i ämbetet, prosten Jan Lars Hacksell, som var prästvigd 1779, då dessa peruker hörde till skruden. Hacksell avled 1825, varigenom en gräns framåt erhålles för bröllopet. En bakre gräns ger herrgårdskuskens mössa av tschakåtyp. Tschakån förekom som svenskt uniformsplagg från 1814. Mellan dessa data kan bröllopet alltså ha ägt rum. Enligt Sacks framställning bör prästen vara en 60 till 65 år gammal. Hacksell var född 1755; av dessa skäl verkar en datering av åtminstone verklighetsunderlaget till åren omkring 1820 troligare än påskriftens.

På en sockenstämma 1767 redogjorde kyrkoherden Anders Hammarin för allmogens bröllopsfirande i Fogdö, vid vilka tillfällena han flera resor varit närvarande utan att ha funnit något överflöd att erinra mot. Förbud ansågs emellertid böra utfärdas mot spelmännens vistande i bröllopsgården kvällen före vigseln. En sockenstämma 1793 kom med ytterligare inskränkningar och bestämde att bröllopen endast fingo firas under en dag, "dock att Släckt och Wänner samt långwäga anhörige ej förmentes till andra dagen qwarblifwa, hwarmed all tractering skulle upphöra, stadgandes tillika för ett sielfswäldigt öfwerträdande här af 2 Rdrs böter till Socknens fattiga". Detta förbud upprepades på en sockenstämma 1812, då uppmärksamhet fästes på vikten att inskränka "den längre tid, på hwilcken dylika högtider hit tills varit hållne, såsom ledande till wärkelig sparsamhet". Något mera beständigt inflytande på de veckolånga bröllopsfes-

terna fingo ej dessa förbud, då från långt senare tid mycket omfattande bröllopsfirande omtalas från Fogdö socken.

Sacks framställning skildrar emellertid ceremonielet under själva bröllopsdagen. Bildsviten är uppdelad i klart avgränsade scener, som var och en ger ett karakteristiskt moment i festligheternas gång. Scenerna kunna i förstone förefalla konstlöst uppräddade i tidsföljd, men röja vid närmare betraktande en vilja till mera avsiktlig komposition, då flyglarnas bilder grupperats med inriktning på framställningens mittparti och dess återgivande av ceremonielets höjdpunkter: vigselakten och bröllopsmåltiden. Här har konstnären gjort sig skyldig till en omkastning och låtit måltiden föregå vigselakten. En förmodan att omkastningen uppstått vid pappersarkens senare uppfodring på väv har vid granskning av skarvarnas sammanhang ej funnit stöd.

Bildsvitens högra parti skildrar färden till vigselrummet. Brudgummen rider i spetsen, omgiven av två män, av vilka den till höger är prästen med peruk, långrock och ytterbyxor, knäppa i sidorna, bild 2. Brudgummen har friserat hår, blommor i skjortan, sabel och sporrar. Efter honom komma karlarna, ridande parvis efter varandra. Hästarnas svansar äro i allmänhet uppbundna eller hängande med knut. Karlarna äro inte alla goda ryttare. En har fallit ur sadeln och illustrerar ett par drastiska rader ur Neli Suecani:

”Men när han sitter som bäst och således kroppen moverar,
slår han sig klatt i en puss så leret i högdene durar.”

Efter karlarna rida spelmännen, två fioler och en klarinett, bild 1, närmast före kaleschen, liksom kusken väl lånad från Bergshammar, med bruden och hennes kvinnfolk, bild 3. Bruden har håret uppkammat över en valk. Brudkronan garneras av pappersblommor, som instuckits i håret. Stora örhängen och ett dubbelradigt halsband komplettera hennes utstyrsel. På de följande scenerna syns bättre den svarta klänningen med högt liv och djup urringning samt armbågsånga ärmar med engageranter. Vid sidan av bruden sitter brudsätan, som klätt henne,

och mitt emot en liten gumma med vasst ansikte, som känns igen i det följande och väl är brudens mor. Båda ha halskläden och bindmössor. Bakpå kaleschen står en liten lakej och efter vagnen galoppera de båda hovriddarna, även de såsom brudgummen bärande sabel och sporrar. Förspänd med parhästar följer en skrinda med fyra brudpigor, bild 4. Den femte kommer efteråt i en kärra, körd av en bonde med piskan i vädret. Även brudpigorna ha pappersblommor och esprier i håret. Härmed har bröllopföljet dragit förbi.

Vigseln har avbildats utan närmare angivande av rummet, bild 5. Prästen, med glasögonen fästa över peruken, läser ur handboken för det under pällen knäböjande brudparet. Pällen uppbares av hovriddarna jämte två brudpigor. Bröllopföljet har utökats med några bondkvinnor, och en tydligen förnämre dam, iförd turban med esprier. Spelmännen äro inte närvarande.

Måltiden försiggår vid ett långbord med ett mindre bord vid vardera änden, bild 7. I denna hästskoform är brudfolket placerat bredvid prästen och har på bilden rest sig för att besvara dennes skål. Närmast bruden sitter brudsätan och brudens mor och ytterst samt vid sidobordet ännu några kvinnor, glest placerade jämfört med trängseln på karlarnas sida, bild 8. En av karlarna har här inte fått rum utan satt sig ytterst vid kvinnornas bord, där en bröllopstjänare just bjuder omkring någon anrättning till en låt från spelmännen. På borden stå fat i myckenhet, och man urskiljer krus, strålaflaskor, bågare och dryckesbollar. På karlarnas sida är drickandet i full gång. I hästskons insida sitta tärnorna uppsträckta inför prästen.

Bildsvitens vänstra del återger danserna efter måltiden. De olika scenerna få följas från vänster till höger in mot bildytans mitt. Efter måltiden har rummet röjts av; men ett av småborden har lämnats kvar i ena hörnet, där spelmännen och gubbarna sitta, bild 9. Detta bord benämndes gubbordet. Neli Suecani säger härom:

"Brännvin och öl nu ej får glömmas bort, ty det görer Smällen Somliga här sitta quar; med supen och mat sig förlusta, Tända de rökande piporna an, och prata och rusta."

Här intill har prästen fattat brudens händer i en slängpolska. Första dansen tillhörde alltid prästen:

"Slängpolska dansen nu strax skall vår Präst med Brudene börja Sedan hon måste med Brudgum och slägt, kring Brudstugan smörja",

heter det i Neli Suecani, och tätt inpå synas också brud och brudgum dansande i simultan succession med föregående moment, bild 11 och 12. "Det kan gå an", skriver Hallman, "att vara inne så länge dessa första dantzar gå så makeligen för sig; men sedan de många par om par komma op på golfwet, försättja de snart dammet i taket. Den dantzar bäst, som mest springer och hårdast stampar", bild 9 och 10.

De båda sista scenerna visa hur karlarna slå en ring kring brudgummen och hissa honom, bild 6, samt hur kvinnorna hissa bruden under ivrigt gestikulerande, bild 13 och 14. De strider under denna ceremoni, som gällde brudfolkets avsked till sin gamla krets och upptagandet i de giftas lag, ha i dessa bilder en fridsammare form, och den ursprungliga dragkampen har ersatts av en mindre aggressiv hyllning av bildsvitens båda huvudpersoner.

Källor:

Bouppteckning efter friherre Carl Philip Sack, Riksarkivet.

Fogdö sockenstämmoprotokoll, C:2, Landsarkivet, Uppsala.

1834—88, Pastorsämbetets arkiv, Fogdö.

" Muntliga meddelanden av friherrinnan Stina Sack, Stockholm.

Lars Hallman, Blacksta och Wassbro socknar 1748 och 1759, utg. av Sigurd Wallin.

Neli Suecani, Ett bröllopsbesvär från 1700-talet, utg. av Per Wieselgren.

K. A. Hagström, Strengnäs stifts herdaminne.

BYSKOLLÄRARE I EN BERGSLAGS- BYGD

av Sam Owen Jansson

För utarbetande av den kungliga proposition, som ledde till 1842 års folkskolestadga, infortrade svenska regeringen från rikets konsistorier uppgifter om det aktuella läget på folkundervisningens område. Prosten Magnus Swederus i Nora besvarade i juni 1839 domkapitlets cirkulär i ämnet. Om Nora bergsförsamling meddelar han, att visserligen var vid Dalkarlsbergs gruvfält sedan fem år en växelundervisningsskola i full gång, som åtnjöt ett alltmer stigande förtroende och den senaste terminen besökts av 104 barn, men eljest "bedrifves undervisningen efter den gamla methoden, genom Skole Lärare, dels approberade af mig, dels antagne af Bergsmännen utan mitt hörande, och står på dåliga fötter, hvilket i synnerhet spörjes vid Nattvardsungdomens undervisning. Njugghet är den rådande principen hos Bergsmännen. Derföre hålles Skola endast 18 à 20 veckor om året i hvarje By, och då Läraren aflönas med 44 sk. eller 1 riksdaler bankö i veckan, kan af dem icke mycket fordras. Byskolorna besökas årligen af omkring 170 barn i medeltal. Alla öfriga undervisas af mer och mindre kunniga föräldrar". Sammanfattande om hela sitt kontrakt uttalar Swederus om dessa ambulerande skollärare: "Schole-Lärarne äro okunniga, råa och obildade. De som genom kroppsslyte eller svaghet eller lättja äro oduglige till arbete, egna sig åt detta yrke. Många af dem städjas såsom drängar, och behandlas stundom så. De måste lyda lika okunniga föräldrars föreskrifter, eller också förlora deras förtroende och en knapp bergning".

Det kritiska bedömande av det folkliga skolväsendets tillstånd, som talar ur dessa ord, kontrasterar starkt mot ett tju-

gufem är äldre förnöjsamt yttrande, som Swederus företrädare prosten J. L. Westman avgav till 1812 års uppfostringskommitté: "Uti Nora Socken finnes icke någon Sockne Schola, som i anseende till Socknens widsträckta Läge och Byarnes aflägsenhet ifrån hvarandra skulle medföra ringa nytta för församlingens Barn, hvilka finge för lång väg att kunna samlas på ett ställe, utan skjötes undervisningen af vederbörligen antagne Barnalärare, som hålla Schola vid Hyttelagen, stundom 3 å 4 månader i sender, stundom hela Året igenom wid de större Hyttelag eller Byar, hvarest läres innanläsning, Christendoms kundskaper enligt bägge Cathecheserne samt skrifwa och hielpligt räkna. Dessutom nyttja den förmögnare Allmogens Barn Stads Scholan för att vinna vidare förkofran i nödiga Kundskaper. — — — Undervisnings anstalterne äro tämmeligen svarande emot behofvet och Barnens antal".

Olikheten i uppfattning hos Westman och Swederus avspeglar den nyorientering i folkskolefrågan som kännetecknar 1830-talet i vårt land. Ekonomiska skäl och brist på lärarkrafter försenade emellertid allmänt genomförandet av den nyordning av folkundervisningen som 1842 års folkskolestadga innebar. Så också i Nora. Ännu tjugo år senare funnos i den vidsträckta bergsförsamlingen med 7.200 invånare endast tre "sockenskolor", dvs. fasta folkskolor med seminarieutbildade lärare. Alla andra voro som förut "byskolor", de flesta av dem ambulerande, där undervisningen bedrevs av oexaminerade män eller kvinnor.

Låt oss höra ett ögonvittne, min farmor. Hon var född år 1844 i Skrekarhyttan, en bergsmansby om tolv gårdar med en hytta, som var i drift ännu in på detta sekel, nedanför Kilsbergens nordvästra sluttning några km norr om Dalkarlsberg. Ett par år före sin bortgång skrev hon ner sina barndomsminnen och berättar därvid i följande ordalag om sin första skolgång (ULMA 1496: 1—2). Det är i början av 1850-talet.

"När vi skulle börja lära oss läsa, så fanns ingen skola. Min far kostade på en piga, som var för slum (klen) att tjäna, i Dalkarlsbergs skola och sen bar de in några bräder i vår brygg-

huskammare och ett bord och så började skolan. Pigan hade bra röst att sjunga och så spelade hon psalmodikon med stråke, så vi hade både morgon- och aftonbön. Det var inte så gott att hålla reda på de stora pojkarne — ända till 16—17 år — men hon fick bruka linjalen — utan att de slutade att gå: alla var glada att deras barn fick lära sig läsa och skriva. När de vart för leda, då gick hon in till far, och vad han gjorde med dem minns jag inte, men vart han ond, då var han inte god att tas med.

Den där som fick lära sig att räkna och skriva, så att hon kunde börja på att hålla skola, hon hette Anna Sara Larsdotter, men barnen kallade henne faster, så hon fick heta Skolefaster i all sin tid. Hon var nog noga; barnen fick ställa sig i rad var morgon och vända på händerna, och hon gick och synade, om de var rena. Var de lortiga, så fick de en knäpp av linjalen och sen gå ut och tvätta sig. Utanföre stod en vattenbytta med en skopa. När sommarn kom, var väl skolan slut för den vintern, och så fick väl vi barn hjälpa till med vad vi kunde.”

”Dalkarlsbergarna var så kariga, för de visste lite mer än folket i byarna ikring; gruvbolaget höll så fasligt duktiga skolmästare. I socknen fanns ingen bättre. I stan fanns det förstås, men bättre än Drevberg vid Dalkarlsberg det var han nog inte.”

”Efter Skolefaster kom Lars Jansson till Skrekarhyttan för en tid. Han hade en ovanligt vacker skrivstil och användes ofta som skrivbiträde. Han hade sitt hem vid Älvhyttan; där var han över söndagarna. Under veckan levde han på matsäck jämte sådant som han fick av mororna i byn; allt förvarades i en skänk som stod i skolrummet, en sal hyrd i Knutagården; där stod hans säng också. Han var mycket godmodig. När han var riktigt glad, då kunde han lätta på dörrarna till skänken och säga: ’den här korven fick jag av Lars Olsmora, den här kakan av Gustav Jansmora, den här mjölkakrukan av Jan Larsmora, smörbeten av Erk Persmora’ osv. Vi tyckte det var mycket roligt. Han var mycket sömning av sig, och när han somnade, då kom de grå promenerandes på hans bruna rock, och då räknade

vi dem i stället för att räkna på tavlan, därav namnet Lusa-Jansson”.

Så långt min farmor. I hennes ordval speglar sig omedvetet den samtida bergsmansklassens syn på byskollärarens gärning och dess värde. I detta fall är det emellertid möjligt att med hjälp av ett personligt dokument bilda sig en rättvisare uppfattning därom. Lars Jansson, som var född 1810 (utom äktenskapet) och avled 1886, efterlämnade enligt K. A. Andersson-Meijerhelm i "Flydda dagar" (1888) 300 hemgjorda anteckningsböcker, i vilka han dag för dag redogör för sina göranden och låtanden, sitt hälsotillstånd, väder och vind, händelser i omgivningen osv. Tyvärr finnes blott ett fåtal av dem i behåll. Det berättas att när Andersson-Meijerhelms samlingar en vinter i början av detta sekel transporterades till Lindesberg lasset stjalpte i en snödriva, där körsvennen lät det ligga som var besvärligt att plocka upp. Tillräckligt många av Lars Janssons dagbokshäften ur den Andersson-Meijerhelmska samlingen äro dock bevarade i Lindesbergs museum, för att man skall kunna göra sig ett nöjaktigt begrepp om den roll han spelade i denna bergsmansbygds liv. Några anteckningsböcker ha dessutom visat sig ännu vara kvar i privat ägo i hans hemtrakt, och det är ur dessa jag hämtar följande exempel på den allmänna arten av Janssons dagboksnotiser.

Söndagen den 30 januari 1842:

"Winter kälät på förmiddagen. Eljest mulet hela dagen.

Gjort Bön i dag på Westgöthyttte Masugn. Collecten samlad af Anders Larsson vid Bäckten i Westgöthytttan var 42 sk. 9 rst. Rgs. En stor samling af bägge könen var på masugnen.

I dag på aftonen hände det ovanliga att en människovän af mankönet neml. Jan Persson Lekman skänkte mig ute på vägen en Smålands Privat Banks sedel på 2 Rdr Banco eller 3 RD Rgs.

Jag fick min nya klädesväst färdig den 30 Januari af Anders Larsmora på Åsen. Sylön 36 sk."

På äldre dagar uppger Jansson, att han förrättat ett sjuttio-tal masugnsböner, den första vid ännu icke fyllda 17 år, då han var lärjunge i apologistkolan vid Karolinska läroverket i Öre-

bro. Dessa andaktsstunder äro också ett inslag i livet vid hyttan som ej får förgätas. På masugnskransen var alltid mycket folk församlat. Erik Bore lämnar i "Bärgsmanslif" (1891) en målande skildring av masugnens roll som socialt centrum i hyttbyn. Uppe på masugnen var byfolkets samlingsplats, där den lediga tiden fördrevs med slöjd, lekar och historier. Malmbokare (malmslagare) hade ofta sin liggplats däruppe, för att icke tala om "masugnsborkarna": tiggarpojkar och lösdrivare som eventuellt några dagar hjälpte till med lättare hyttarbete. Masugnen tjänstgjorde som hotell även för mer aktningvärdare resenärer. Jansson antecknar, sannolikt om ett sällskap marknadsresande, den 17 mars 1857 i Älvhyttan: "Mycket bönder från Lassåna lågo på masugnen i natt".

Andersson-Meijerhelm uppger att Jansson även tjänstgjort som böngörare, som termen lydde, vid den gemensamma bön, varmed dagens arbete i gruvorna begynte, men möjligen föreligger här en förväxling med masugnsbönderna. Böneförrättaren erhöll den upptagna kollekten som arvode.

Måndagen den 7 februari 1842:

"Mulet och stadig väderlek hela dagen.

Plågad av värk och svullnad i venstra benet. Jag läste litet Tidningar i dag den 7. Jag sofver oroligt och drömmer mycket nu om nätterna.

Skrifvit i dag ur Frithiofs Saga.

Flyttat i Skottet till Eric Larssons i Noor, men skolan står i Carl Janssons stuga i Blexberg. Jag låg i Noor natten till den 8de."

Åtagandet att hålla läraren med mat och husrum gick för varv inom den rote, där skolan för tillfället hölls. Det är detta som är innebörden i uttrycket "i skottet". Till 1857, antecknar han det nyåret, hade han haft 125 olika matmödrar. I detta fall hade Jansson att gå närmare en halvmil mellan sin tillfälliga bostad och skollokalen.

Längre fram bli hans anteckningar utförligare. Ur det sid. 99 avbildade dagsbokshäftet anför jag följande:

Tisdagen den 10 augusti 1858:

"Klart och litet kyligt under natten samt frostfritt och ingen Dimma. Klart på morgonen och förmiddagen med vackert Sol-skensväder, lugnt och dugtigt varmt. Klart och vackert Sol-skensväder med några strödda moln och en Afrikansk hetta på aftonen ända till qvällen, då det var fullkomligt klart. Så klar Larsmässodag har varit få i min Lifstid och äfvenså varmt.

Öberg har burit in sin Råg i dag och wäggsлагit den circa 1 Tunna.

Jag mår ej riktigt bra i dag af mig.

Toke Maja eller Spåkåringas dotter var här på middagstiden i dag.

Njutit sjelf af egen beståning 1 Corial (bjöd mig själv på en kaffekask) och 2 koppar Caffé samt gaf bort åt vänner 15 koppar Caffé och 1 Corial och på aftonen åt Elever 4, åt andra 2 Corialer, 6 st. kaffekoppar och njöt sjelf 2 Corialer. Summan gick blott till 33 sk. och blef inalles derfor 7 Corialer och 26 kaffekoppar, således ej dyrt.

Blifvit Gratulerad i år med ett framsatt Bord klädt med 1 Lakan med Gröna blad och blommor och hvarå var anbragt till skänk En liten Filbunk och 2 kokta ägg i värde 6 sk. Jag bestod derfore i penningvärde för tillsammans 33 sk. Rgs.

Bestått på Larsmässodagen åren 1834, 1838, 1839, 1843, 1846, 1850, 1854 och 1858. Blifven gratulerad åren 1829, 1838, 1839, 1843, 1846, 1854 och 1858.

Uppburit för Gratulationer i dag från Striberget 36 sk.

Skolat i dag med 10 Elever och adderat i Hytteböckerna åt Israel Larsson i Skrekarhyttan och diverse åt mig sjelf för ett nöje.

Pers stora flicka på Botten blef stött af en trissa (vid lek) kl. 2.

Elevernas Skoldagar i år 2.585 och i Bäckertorp 1.213 dagar. Mina dagar 168.

Köpt i dag Diverse af Öberg 12 sk., $\frac{1}{2}$ stop mjölk af Erik Persmora 1 sk., Sält 3 lod socker åt Öbergsmora 3.

Gratis i dag det förr omnämnda på Larsmässodagen af Öberg

6 sk., Stickelbär af dito 1 sk., Caffgrädde af Eric Perssons Enka 1 sk.

Eric Perssons Wilhelm har varit åt Sandvik Grufvan i dag och skall fortfara.

Folket rycker nu Lin och skär Hafra; några senda slår, som har oslagit. Ytters och Olof Olssons i Bäcketorp lycktar i dag.

Sigfrid Gumman är kvar hos Öbergs i dag också men går hem i dag e. m.

Njutit i år 224 Supar, 162 Corialer, 383 koppar Caffé och 116 mål mat."

Jansson började enligt egen uppgift att föra dagbok år 1837 och hade vid denna tid redan nära 160 små häften fullskrivna. Vilket ogement nöje det måste ha varit för honom att med deras hjälp i minnet återkalla vad som hänt framgår redan av detta citat. Gärna sammanfattar han i siffror vad han hitintills utträttat i livet och vilka förmåner han åtnjutit under året. Vi småle kanske åt de utförliga redogörelserna för naturagåvor, som omgivningen består honom med, och de lika noggrant angivna ersättningarna han får för utförda skrivgöromål. Men det var utan tvivel tack vare dessa extrainkomster som Jansson kunde existera och hjälpligt försörja sin familj på en årslön av i medeltal 150 riksdaler.

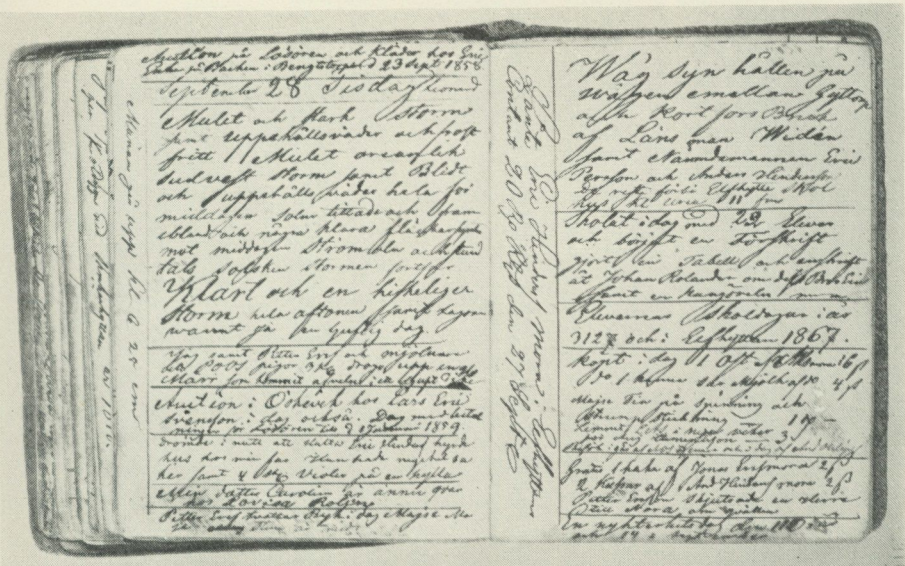
Vem som ordnade med torparpojken skolgång i Örebro, där Lars Jansson 15-årig kom in vårterminen 1826 i apolojistiskolans nedre avdelning, är ej bekant. Att det var meningen att han skulle bli skollärare synes klart. Redan påföljande år, då han genomgått apolojistiskolans övre avdelning, undervisade han i hemmet under en månad 5 elever. Från år 1829 är han större delen av året i verksamhet på olika platser i Nora bergsförsamling.

I början av år 1834 sker ett avbrott på 6 veckor; han sätter sig då ånyo på skolbänken och lär sig i Fockiska skolan i Svartå Bell-Lancaster-metoden. Lancasters undervisningsmekanik, växelundervisningen, var en nödfallsutväg, i en tid av lärarbrist och växande barnskolor, som medgav, att en enda lä-

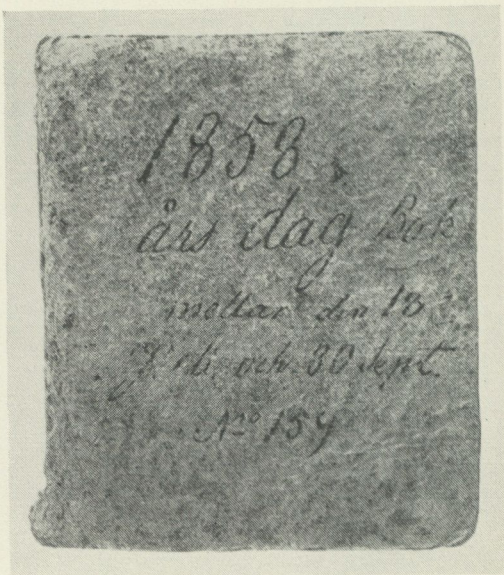
rare med hjälp av de mera övade lärjungarna som s. k. monitörer under exercismässiga former inövade ett elementärt kunskapsmått i flera hundra barn på en gång. Under några decennier var den den enda saliggörande undervisningsmetoden också i vårt land. Vi erinra oss kanske, att prosten Swederus i Nora prisar den år 1834 av Dalkarlsbergs gruvbolag grundade växelundervisningsskolan som den enda i socknen och att dalkarlsbergarna själva voro synnerligen högfärdiga över den. Då Lars Jansson uppger att han åren 1834 och 1835 undervisat i Dalkarlsberg sammanlagt 76 veckor, är det en till visshet gränsande sannolikhet att vi i honom funnit denna skolas förste lärare. Det är då knappast troligt att Swederus tänkt på honom, när han 1839 uttalar förkastelsesdomen över sitt kontrakts råa och obildade byskollärare. Ett visst självmedvetande talar också ur sådana anteckningar som 2/7 1859: "Många tör väl vara missnöjda med mig och min skola; men det spörs hvem som gör det bättre efter mig".

Under Lars Janssons lärartid avlöstes efterhand de ambulatoriska byskolorna av fasta och sedan av verkliga folkskolor och särskilda skolhus byggdes. Vi se denna utveckling avspeglad i de sammanställningar av sin skolhållning han tid efter annan gör. 1847, ja ännu 1859, finna vi honom ibland undervisande i sådana lokaler som brygghuskammare, smedkammare och kök. Fr. o. m. 1860 är han uteslutande stationerad i Älvhytte rote, där han har sitt hem. Tidigare, t. ex. på 1840-talet, tjänstgjorde han åratals igenom i helt andra delar av socknen. Familjen såg honom då endast lördagar och söndagar.

1839 gifte Jansson sig men blev 1856 änklings. 5 döttrar föddes i detta äktenskap. "Jag har ej lycka med mina äktenskap", antecknar han i aug. 1871. "Den första Hustru var någorlunda frisk de första 8 åren, sedan sjuklig de sista 8 åren ganska ofta, synnerligast värst de sista åren. Nu har jag varit gift uti 8 månader och haft en sjuklig hustru halfva tiden." 1848 hade han antagits som byskollärare enligt den nya folkskolestadgan. Som sådan verkade han till och med 1872, då han erhöll pension. Han upphörde likväl icke att undervisa barn utan mottog dem i pri-

Byskolläraren Lars Janssons dagbok nr 159 för tiden 18 juli—30 sept. 1858 omfattar 148 tätt-skrivna sidor i formatet 8 × 10 cm. Som prov på hans handstil avbildas härövan ett uppslag ur samma häfte, omfattande större delen av anteckningarna för den 28 sept. 1858. Privat ägo.

vat undervisning ytterligare några år. Janssons andra hustru, som var född 1819, överlevde honom i åtta år. Hon slutade sina dagar som fattighjon, kyrkoskriven "på roten" i Älvhyttan. Även det ger sin belysning åt byskollärefamiljens ekonomiska standard.

"Varit grufligt ond i dag och slagit gossen Anders Gustafsson Brulin", heter det en dag år 1853. "Rumplat opp med poj-karna i dag i skolan", skriver han skottdagen 1860. Det är tämligen sällsynta notiser. På nyåret 1865 summerar han ihop sina anteckningar av den arten och finner att han varit ond 88 gånger. Jag tror inte det behöver tala emot det omdöme hans f. d. elev ovan avgivit om honom. Om sträng disciplin vittnar i varje fall icke noteringen den 7 juni 1859: "Gubben Blomberg med tittskåpet var på skolan om middagen och vi tittade för pengar jag och några af Eleverna". En av hans sista lärjungar, som häromåret meddelade några minnesbilder av Lars Jansson (E.U. 32340), kom visserligen ihåg hans handhavande av karbasen men berättar också följande: "När han hölls och skulle hålla kvällsbön, då var vi redan långt nere i byn, och då svor han, ujuju. Skolan var uppe vid stora landsvägen. När karlskogarna körde förbi med sina malmläss, då följde ungarna med; sen kom de inte på timmar, och Lusalasse han ut och svära och rev sig i huvet att inte ungarna kunde passa tiden. — — Under lektionerna satt han och ritade och skrev gratulationer. Och han gjorde hjortspel med tärningar och ritade upp hjortar och en bana med siffror på." Hjortspel eller ormspel äro tärningspel, där de tävlande efter tärningkast flytta var sitt märke efter en bana med vissa stationer, där den spelande får stanna över ett kast, fortsätta osv. En hjort på stationen markerade, att man fick fortsätta omedelbart. "Vid hjort går man fort."

Den 31 maj 1859 har Lars Jansson antecknat: "I dag emellan klockan $\frac{1}{2}1$ och $\frac{1}{2}3$ på dagen hölls Gudstjenst uti Elfhytte Skolhus af pastors Adjuncten H. J. Lundborg i Söderberke f. d. vice pastor i Linde. Det var ett uppbyggligt och rörande tal. Nu har jag bevistat 31 Läsare Böner på knappa två års tid.

Ordet förkunnadt af 7 män 1 kvinna. Ja Gud ske lof att vi en stor menighet fått uti detta Skolhus höra Herrans Heliga Ord förkunnas af en Prestman." Pastor Lundborg är ingen annan än initiativtagaren till Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och huvudfiguren vid läseriets erövring av Bergslagen. De nyväckta bli hastigt en inflytelserik makt i bygden och reagera kraftigt och effektivt mot det enligt deras mening urartade nöjeslivet. Anteckningarna i Janssons dagbokshäften förråda läseriets märkliga inflytande även på hans uppfattning. Han som förut utan synbar ruelse en söndagseftermiddag antecknat en spelförlust och många gånger noterat, att han tagit sig litet för mycket till bästa, beslutar nu att bli nykterist, dvs. punsch och vin skall han behålla, och talar ogillande om midsommarfirande och andra dansnöjen, t. ex. den 24 juni 1865: "I Carlskoga gör de lika som i Nora. På somliga ställen läser de och fruktar Gud och på de andra dansa de." Likaså den 19 augusti 1871: "I qväll är det slutkalas på Höbergningen hos Per Ersson i byn och kanhända dans. Nu finns det inga andligt sinnade i Elfhytte by, allt är dödt." Men han står helt främmande för sekteristernas avståndstagande från statskyrkan; därom vittna två av honom författade "Rim om Kyrka och Missionshus vid Skrekarhyttan i aug. 1874." Den södra delen av Nora bergsförsamling hade 1868 avskilts och erhållit egen kyrka, Vikers kapell.

Byskolläraren fyllde inte bara en funktion som undervisare. De kunskaper han skulle lära ut till den unga generationen behövde utnyttjas av den lilla samhällskrets, där han var den enda specialisten på skriftkulturens fält. Janssons dagbokshäften äro fyllda av notiser om denna hans verksamhet. Han räknar och han skriver, stort och smått. Han sätter upp köpehandlingar och protokoll, skriver notifikationer om bröllop och dödsfall, ritar gratulationer och likkistplåtar, håller auktioner och förrättar bouppteckningar, för hyttejournaler, diktar bröllopsverser och hjälper folk att läsa och skriva amerikabrev. Han räknar på gamla dagar ihop att han ritat 372 gratulationer och 89 hjortspel, textat 49 likkistplåtar; varav 37 av bleck och 12 av papp,

förrättat 156 böngudstjänster, sjungit eller läst ut 86 lik, hållit 64 auktioner och 68 bouppteckningar, vikarierat 22 gånger i klockares ställe och beedigat testamenten 21 gånger. Det är en icke oväsentlig social insats Lars Jansson med rätta stoltserar över. Några stickprov ur dagbokshäftena belysa detta med större skärpa. 24 mars 1847 heter det: "På aftonen var jag hos Jan Henric Svensson i Westgöthyttan och fick 2 st. dröpar och 1 sk. bco för brevskrifning åt pigan." Dagen efter: "På aftonen sysselsatt mig med uppskrifning i Westgöthytte hyttelags Dagbok." Två veckor senare upptogs hans lediga tid med att skriva en färgbok och en kokbok åt Israel Larsmora.

Den 1 aug. 1853 i Skrekarhyttan: "Inne hos Jan Andersson på morgonen med gratulationen och skrev 2 orlovssedlar; fick 2 dröpar. I dag måste jag göra uppehåll med skolan, ty det skulle hållas skolstämma i skolsalen om skolhusets inredning. Var hos Henrik Erssons änka till kl. 7 på aftonen och genomsåg papper åt henne samt undfägnades där med 3 dröpar, 3 mål mat och 2 koppar kaffe samt på fickan 1 knäckekekaka, 1 ost och 1 korbbit alltsammans i värde 24 sk. rgs; fick dessutom för besväret kontant 12 sk. rgs. Åt ny potatis i dag 1 gången i år hos Henrik Erssons i Gamla Viker." Några dagar senare heter det: "Skolat i dag och skrivit en förskrift åt domaredottren. Var om kvällen hos Jan Erssons och fick mig för förskriften 1 mål mat med 1 dröp i värde 5 sk." Häradsdomare Jan Erssons dotter (som blev farmor till den som skriver dessa rader) skulle om några dagar fylla nio år.

Den 26 jan. 1857 skriver han en vinöreslängd över Älfhytte rote, som hade 208 nattvardshjon.

5 mars 1867 heter det: "Gick hem om middagen och fick besök av Tryggens änka och läste brevet för henne; fick 6 sk. därför." Den 24 april samma år: "Qvar vid skolhuset om mid-dagen och skref biljetter åt Carl Johan Jansson till dess mors begravning. Var emellan kl. 5 och 8 på morgonen åt Tittabak och skref 1 bref till Amerika." En vecka senare heter det: "Emellan kl. 7 och middagen var jag upp till Gatan och höll bouppteckning och auktion, hade Israel Israelsson till Kamrat.

Bouppteckningen gick till 84 Riksdaler 62 öre. Vi fick därför var sin 1 Riksdaler Riksmünt. 'Auktionen besteg sig till 85 Riksdaler 65 öre. Jag var skrivare och Israel Israelsson utropare, varföre vi skall hava 3 proc. provision fram i augusti." Den 28 april samma år: "Läsit ut i dag det 73 Liket i min tid neml. Eric Nilssons Enkas Lik med 453, 475 v. 1—2, 275 v. 7—9, 491 v. 4, Fader vår, 7 v. 4—5. Herren välsigne oss. Sjöng 490 v. 5."

Eftervärldens intresse för Lars Janssons dagboksanteckningar knyter sig emellertid icke minst till de otaliga uppgifter som där meddelas om vad som händer och sker i bygden. Ofta äro de synnerligen belysande ur kulturhistorisk synpunkt. Utförliga skildringar ger han visserligen aldrig, men smådrag lägges till smådrag, och till sist framstår en nyanserad bild av bergslagslivet under den viktiga övergångstid för bergshanteringen som decennierna kring 1800-talets mitt utgöra.

Hur belysande för tidens uppfattning är icke följande ogillande anteckning den 13 juni 1859: "En stor Dans i f. d. Bäckmans kammare, Spele Petter var Musikant. Jag besåg också Dansen en stund. Af de Dansande var fd. Israel Israelssons piga Carolina Larsdotter en. Hon fick Barn för jemt 3 veckor. Barnet lefver och var nu ute och flängde hela natten i dans utan kyrkogång." Eller denna från aug. 1853: "I dag slagtdes Östmarkens Rölle invid Sjöändan: skinnet aftogs af Jan och Maja på Bröten, de skola ock äta upp hela kampen, ty de ha tagit köttet. Ett litet nätt graföl i Sjöän!" Åt gamla Maja, som också kunde "kasta ut" för den som hade fått någon oväntad åkomma, var alltid det föraktade görat att dra huden av hästar anförtrott.

Jansson antecknar sorgfälligt alla nöjestillställningar i sin omgivning: slätterkalas, drevdanser, kyrkogångsöl (vid barnafödorskans kyrktagning), svepöl (då liket visas), bröllop, sammanskottsdanser med lottdragning osv. Ett exempel från aug. 1853: "Nu masar Drefugnen (de sista uppsättningarna malm och kol i en masugn vari smältningen skall avslutas) på 3:dje

dygnet vid Skrekarhyttan. Ibärningen slutas ock i dag. Det går ned till nästa natt." Två dagar senare: "I dag bryggas drevdanslaget öl hos Anders Ersson." Efter ytterligare två dagar börjar drevdansen i Gustav Janssons loge, där den pågår även nästa dag, då byn emellertid oroas "af Dalkarlsbergs oroliga pöbelhop". Det rådde en utpräglad klassmotsättning mellan bergsmansönerna och de unga gruvarbetarna från Dalkarlsberg, som ofta tog sig uttryck i slagsmål.

Vi erhålla hos Jansson data för de årligen återkommande momenten i arbetslivet, såsom körning av malm och milkol, vallsläppning, lövtagning, sådd, skörd och tröskning. Vi få reda på när "titteskåpagubben" kommer och när knallar, dalkullor och kardmakare från Närke vandra genom bygden med sina varor. Vi erfara, att värmlänningar anlitas för åkerbrytning och dikning.

Kulturnyheter bli daterade: torvtak utbytes mot tegeltak 1853, tröskverken komma vid samma tid, han ser en symaskin för första gången 1862. 1871 skriver han: "Vid Elfhyttan börjar de sluta opp med att läsa i Postillan om söndagarna, utan i det stället har de spatsergångar och påhelsningar samt flere slags uträttningar för händer." Livet sekulariseras, och den gamle skolmästaren har svårt att förlikas därmed. I hans yngre dagar gällde som givet att om någon syntes gå på vägen eller bygatan en söndagsförmiddag det måste vara en främling.

"Jag lefver glad och nöjd
Och har min största fröjd
Att skrifva upp för hvarje dag
Allt hvad som händt, det är min lag,"

rimmar Lars Jansson den 5 januari 1856. Vilken guldgruva hade icke serien av dagböcker, fullständigt bevarad, varit för folklivsforskningen!

För välvilligt utlån av Lars Janssons anteckningar tackar jag ordföranden i folkskolestyrelsen i Vikers kommun, hemmansägaren Paul Pehrsson, och möbelhandlare G. O. Lindström, Lindesberg, som redan i Bäragslagspostens julnummer 1938 publicerat en artikel om vår byskollärare.

GÅRDSKORS OCH BÖNKORS

av K. Rob. V. Wikman

Stenkorsen på Gotland ha ofta varit föremål för forskarens intresse, däremot inte de tidigare på gårdarna resta träkorsen, av vilka i våra dagar blott ett par stå kvar. Ännu mindre har man observerat sådana kors på andra håll. De gotländska gårdskorsen ha dock i korthet behandlats av Säve och Lithberg, och även Sigurd Erixon har i förbigående uppmärksammat dem.¹

I Antikvarisk-topografiska arkivet finns den här återgivna teckningen, bild 2. En anteckning på papperet ger vid handen, att korset med de tre stenarna härstammar från Lunda i Spånga socken, Uppland. Teckningen är gjord av en greve Trolle-Bonde, och meddelaren, studeranden Gottfrid Andersson, uppger att denne förfogar över "en bättre teckning". I underskriften lämnar meddelaren följande förklaringar till teckningen: "No. 1 Limpan, No. 2 Bullan, No. 3 Korven, No. 4 Ett kors av trä som bönderna på stället måste resa, i annat fall bliva de sjuka eller intet trivas." På teckningens baksida läses: "Stenarne å andra sidan teknade kallas almänt av almogen i Trackten för Limpan, Bullan och Korven. Traditionen är at en Konung i fordna Dagar har på detta ställe setat och ätit, då Fienden så hastigt överfallit honom att han intet kunnat värja sig utan på stället der han setat, hava de slagit honom i jæl. Runt om kring i Trackten äro Flera ättehögar eller begravningsställen". Teckningen är daterad den 20 januari 1882.

¹ De här publicerade anteckningarna gjordes redan för ett par årtionden sedan. De tillkommo under samarbete och samspråk med Nils Lithberg och ägnas minnet av honom. Se f. ö. Gotländska minnesmärken I, Stockholm 1929, sid. 41 f.

Märkligt nog finna vi både korset och stenarna omtalade redan i 1600-talets antikvitetsrannsakingar. Pastor Bertold Dalhollms i "Gierfella den 1 maj A:o 1682" dagtecknade skrivelse meddelar härom följande: "På Skiästa Tämpten en rundel, hwarest en kamp stått, där skall liggia runesten, som en smörask uthuggen pas stor som en fyrmysarkuhla, då den ene strijdzherren drifwit dhen andra från måhltijden, wharföre han til effterdöme låtitt leggia samma steen effter smörasken, som ett stycke är afskurit; dher iempte finnes en steen til tecken effter bröödet, ståendes dher iempte ett uthgam. Ekekårs." Lunda och Skärsta äro i våra dagar granngårdar i Spånga socken, och det kan inte råda något tvivel om att det på 1880-talet avritade korset är identiskt med det här omnämnda urgamla ekkorset.

Frågan om de här omnämnda stenarnas betydelse skall icke nu diskuteras. Den till dem knutna folksäggen, som i allt väsentligt synes ha hållit sig levande under de två hundra år, som förflutit mellan de båda anteckningarna, ger oss ett nytt bevis på den ortfästa traditionens livskraft, men innehåller väl knappast mer verklighet än andra 15- och 1600-talsrägner av samma typ, på vilka den tidens forskning byggde så mycket utan någon kännedom om det episka stoffets karaktär. Det som minst lika mycket, om ej mer, är ägnat att väcka intresset är det kors, om vilket folktron ännu i sen tid föreskrev, att det måste resas på nytt, så snart det föll ned, ty eljest hotade sjukdom och olycka. På detta sätt har korset bevarats genom tiderna, till dess att ett pietetslöst släkte i vår tid icke längre funnit det värt att vårda.

Av antikvitetsrannsakingarna på 1660-talet och de närmast följande årtiondena veta vi, att dylika kors ännu här och där stodo kvar och betraktades såsom minnesmärken från katolsk tid. Sålunda inberättar prästen i Vimmerby Oloff Sunon. Lincopeus i sin i september 1667 daterade skrivelse om ett sådant kors i annexförsamlingen Pelarne: "I Pelärna Sockn, stood för 14 eller 15 åhr sedan ett stort Träkors, på Hultz ägor uthmed wägen som löper till Fastnafall, hwilket är och nid fallit, och dher säges att fordom hafwa dhe gambla och Siuka gått tijt,

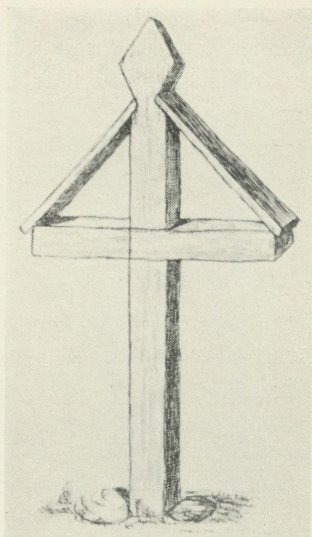

Bild 1. Träkors vid Drömminge i Våxtorps socken, Småland. Teckning av G. Djurklou 1870. A.T.A.

fallit på knä, och gjort sin gudztienst." Från sitt eget gäll, Vimmerby, har Lincopeus följande uppgift: "I en skattegård, nu p. t. som heeter Solnahult, i Wimmerby Socken stodo 3 Korsr uprättade aff Trää in på mannegården, för 20 åhr sedan och der aff ålder stått hafwa. Men dee tre äro nu förfalna, och itt står ännu i dagh upp förnyat till åminnelse; Och säjjes att Korsen hafwa der uppå gården upprests, derföre, att han fordom skulle hafwa warit förährat till Hälgedommen och Kyrckorne Wimmerby; det och itt gammalt bref här bijfogat och daterat A:o 1358 numero 6 contesterar."

Ur de få anteckningar vi äga om dylika kors från nyare tid må här anföras Gustaf Djurklous från Drömminge i Våxtorps socken, Östbo härad. Djurklou, som har sina uppgifter från sin skjutsbonde, häradsdomaren i Östbo, har avritat korset, som från början anges ha haft en höjd av 10 fot (Djurklous berättelse i A.T.A. 1870 sid. 188). Under sagesmannens livstid hade det upprepade gånger fallit omkull, men ånyo upprests. Vid detta tillfälle var korset ej högre än 6 fot, bild 1.

Längst ha dylika kors bevarats på Gotland. I Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift för 1873 har gotlandsforskaren, antikvitetsintendenten P. A. Säve lämnat oss en del uppgifter om gårdskors snarlika det ovan beskrivna och avbildade Spångakorset i Uppland. I sin till Vitterhetsakademien avgivna reseberättelse för 1864, yttrar Säve om de gotländska gårdskorsen: "Dessa kors, som stundom försedda med armar och 'hjul' äro rätt sirligt utarbetade, anses alltjämt av bonden med stor vördnad och förnyas alltid, då de hota att nedfalla. Ty man tror om dem att de antingen äro resta för någon minnesvärd händelses skull eller såsom ett tecken från äldre tider att kristendomen där i gården var antagen och i allmänhet såsom ett välsignelse-rikt tecken och skydd för gårdsfolket, boskapen, för hus och hem!" Han uppräknar i sin ovannämnda uppsats, Kors på Gotland, 25 olika ställen på ön, där i hans tid eller i varje fall i mannaminne stått dylika kors. Därjämte anger Säve i sin otryckta resebeskrivning mått och meddelar några detaljuppgifter om korsen. Den här reproducerade teckningen, bild 3, visar ett sådant kors i Lauks, Lokrumme, enligt Säve 29 alnar högt. Teckningen är gjord av Fredrik Nordin 1880 (A.T.A.). Korset visar enligt Lithberg tydliga spår av att från början ha varit ett ringkors. På Säves tid stod också ett sådant kors, vid pass 20 alnar högt, vid Alstäde. Korset avbildas här enligt Säve, bild 6. Ringens dekor påminner starkt om de gotländska triumfkrucifixens. Sägngen visste berätta, att korset skulle vara "ett tecken av kristendomens ingång där uti gården i forna tider" (Samlingar I, sägner 478 och 239).

Ett annat gårdskors, som av Säve omnämnes, fanns i Båpparve i Eista, vilket så sent som 1849 hade blivit förnyat. Korset uppmättes av Säve och befanns vara 29 alnar högt. Ett tredje kors i Haltarve, Lokrumme, hade en höjd av 26 alnar och beskrives av Säve såsom nedtill fyrkantigt och upptill åttkantigt, bild 4. Däremot voro de i Anglarve, Träkumla, och i Norrgårda, Vallstena, befintliga korsen lägre — de mätte endast 18 alnar i höjd. Motsvarande teckningar och uppgifter återfinnas i Säves handskriftssamling i Uppsala, vari vi dessutom hitta

K. VITTERH.
HIST. & ANTIQV.
AKADEMIEN

N:o 1. Limpan.
N:o 2. Bullan.
N:o 3. Krossen.
N:o 4. ett hvar af trä som Bonderna på stället näro sejo. i arniet fall blifva de fyra
alles intet Trival . . .

Bild 2. Stenarna och korset vid Lunda i Spånga socken. Teckning från 1882 i A. T. A.

Bild 3. Kors i Lauks, Lokrumme socken, på Gotland. Teckning
i A. T. A.

följande bidrag till de gotländska gårdskorsens kulturhistoria, som Säve hämtat ur Wallins *Analecta* (sid. 976): "A:o 1705 upreste böndren Cristoph. och Per Åmunds i Roma ett kors i sin gård för boskapslycka, efter de förr haft mycken olycka. Blef in synodo förkastat såsom en vidskepelse och Afguderi." (Säves handskr. IV, sid. 364.) Gårdskorsens betydelse i vid-skepligt hänseende framgår av en intressant uppgift om kors som man gjort genom att inslä en tvärslå genom stammen av ett växande träd. Jag citerar denna uppgift enligt Säves handskriftssamling: "För att bevara kalvlycka eller i allmänhet lyckan med boskapen brukade bonden när någon gång ett träd stod inne på gården att glygga ett hål genom trädstammen och däruti insätta en tvärslå, vilken slutligen tvärs över trädstammen omgavs av en ring uthuggen av ett bräde, som med åtskilliga taggar och utskärningar är utsirat i kanten; och detta kallades så av allmogen kalvlycka" (I nr 838). Bild 5.

I en efterskrift till sin uppsats återger Säve en uppteckning efter en 93-årig sagesman, Nils Simundson Vallin, född 1780 vid Skäggstade i Källunge. Denna uppteckning, som är dag-tecknad 26 aug. 1873, lyder enligt Säves handskrift, V, sid. 121, vilken endast obetydligt skiljer sig från efterskriften i Svenska Fornminnesföreningens tidskrift (sid. 20 ff.), sålunda: "Omkring 1787 stod på Evert Jakobsson Sorbys i Källunge storgård ett träkors som var vid pass 10 alnar högt samt hade en tre alnar bred tvärslå, på vilken var fästad en stor Christusbild med fötterna vilande på en klots. Denna helgedom var gemensam för gårdsfälken å andra parten ['på bägge parterna' enligt Fornm. fören:s tidskr.] uti gården. Rundeln kring korset var belagd med flisor och under vintern sopades snön alltid bort däromkring. Ty varje morgon gingo alla gårdens fälk dit för att göra bön med läsning av syndabekännelsen och fader vår, varunder barnen lågo på knä, vilande de hopknäppta händerna på den 1 aln över marken kring korsets fot sittande falsen, under det att de äldre stodo därutomkring med knäppta händer och karlarna med blottade huvuden. När barnen på Everts part bådo mor i huset, Annika mor, om bröd jagade hon dem stund-

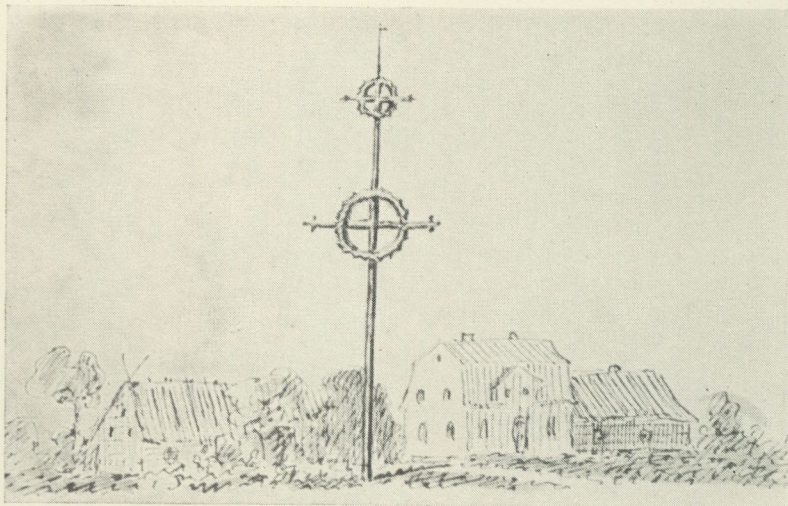

Bild 4. Gårds kors vid Haltarve i Lokrumme socken på Gotland.
Teckning av P. A. Säve 1864. A.T.A.

om ut att först på knä göra bön vid korset, med fader vår allra minst; och eljest mellanåt måste husets barn där bedja. Även gick ofta avlägset boende inhyses folk med sina barn dit att hålla andakt. Samma sådana kors funnos då också vid Larsarve Säggbj, Skällhorns och Kallarve i Källunge, alla med kristusbilder ävensom vid Lill-Fole och Stor-Ryftes i Fole, vid Gardungs i Stenkumla samt uti Bara och Hörsne: så och över hela landet, dock mest på norra Gotland. Uti Guta gård i Bäl endast funnos tvenne dylika kors och ett invid landsvägen på 'körkrummet' vid kyrkan.

Då ungdomen omkring 1796 hade hopläggning, gille, vid Gute, samlades alla först kring korset där vid vägen för att åhöra en student som till allas uppbyggelse predikade om Kristi lidande." Bild 7.

Inalles känner Säve ej mindre än 32 ställen på Gotland, där dylika kors funnits eller på hans tid ännu funnos. Dessa platser voro enligt ovan anförda källor: B ä 1: Lill-Bäls, Gute;

Eksta: Bopparve, Hägur, Uggårds; Fole: Lill-Fole, Lill-Ryftes, Stor-Ryftes, Nygårds (i Fole eller Hejnum); Fröjle: Alstäde; Ganthem: Tomase; Gothem: Jusarve, Kaupungs; Havadhem: Rosarve; Hejde: Kvie; Klinte: Hunninge; Källunge: Larsarve, Kullsarve, Skällhorns, Sorby, Säggbj; Lokrumme: Haltarve, Lauks; Norrlanda: Butrajvs; Roma: Aumunds; Stenkumla: Gardrungs; Sundre: Hallbjens; Träkumla: Anglarve; Vallstena: Norrgårda; Vamlingbo: Gervalds (intill 1830).

Säve för dessa träkors samman med de talrika av honom beskrivna och avbildade stenkorsen på Gotland. Traditionen har vanligen satt dessa i samband med forna slag, dödsolyckor och dylikt.² Träkors av detta slag ha även funnits på Gotland. Säve avbildar ett sådant enkelt träkors vid Ihre i Hangvar. Av samma slag synes också ett träkors i Långlöt på Öland ha varit. I en beskrivning i Kalmar museum över Långlöt finnes om detta kors följande uppgift, som lämnats mig av intendenten Manne Hofrén: "På en åker i Långlöfts bys östra gärde är rest ett simpelt kors av trä, man vet ej tiden för dess tillkomst. Traditionen förmäler, att en piga för någon försummelse i henne föresatt åkerbruksarbete av sin stränge husbonde blivit ihjälslagen samt korset till minne och hågkomst av illgärningen blivit upprest på mordstället och sedermera vårdat och underhållet av jordägare efter jordägare. Det är en trosartikel att om någon ägare till jorden där korset är uppfört skulle underlåta att vårda det eller icke uppresa ett nytt, då det förra genom tidens åverkan nedfaller, så skall hans hushåll eller ladugård hemsökas av 'ohäll'. Såsom följd härav är ock för få år sedan ett nytt träkors nedsatt i det då nedfallna och förskingrades ställe, det har alltså vidskepelsen att tacka för sin tillvaro."

² Jfr Ola Bannbers, Minneskors på Gotland, i Ymer 1933, sid. 365 ff. Ur den rika litteraturen om stenkorsen på kontinenten må här endast anföras G. A. Kuhfahl, Die alten Steinkreuze im Königreich Sachsen i Landesverein sächsischer Heimatsschutz, Mitteilungen 1914, Dresden, som betecknar korsen som "Sühnezeichen"; andra ha velat betrakta korsen som gränstecken.

När folktron tydde de ute i marken kullfallna träkorsen som tecken på stundande olycka, gav man dessa kors samma innebörd som gårdskorsen. Men eljest synes man ha gjort en bestämd åtskillnad mellan de på gården stående träkorsen och de ute i marken resta korsen.

Gårdskorsen, vilkas användning och betydelse pendlar mellan kristen kult och hednisk magi, ha, om vi undantaga de gotländska korsen och det ovan omtalade Spångakorset, vilket tvivelsutan bör räknas till samma kategori, förmodligen fullkomligt försvunnit med reformationen och endast i undantagsfall funnits kvar på 1600-talet, då man begynte ägna närmare intresse åt dylika ting. Det är då av ett visst intresse att liknande kors även funnits i den svenska kulturkretsens yttersta periferi i det finska Savolaks. Sålunda läsa vi i holländaren Andries van Wouws berättelse från hans diplomatiska resa genom Finland år 1616: "Flerstädes äro höga stänger uppresta med ett kors inom en oval ring i toppen och nedtill försedda med en bred altarliknande upphöjning. Dessa hålla de i helgd och vid sina högtider slagta de en get, en kalv, ett får, blanda deras blod och gjuta det över stängens fot som en offergåva. Många andra hedniska bruk leva kvar hos dem, och de ha många trosfränder." (En holländsk beskicknings resor 1615—1616, utg. av Sune Hildebrand, Stockholm 1917, sid. 222.)

I detta sammanhang må särskilt påpekas, att de gotländska korsstängerna av folktron ofta ställdes i förbindelse med gårdens boskapslycka. Sannolikheten talar för att även de savolaksiska gårdskorsen haft en motsvarande betydelse. Då man i början av 1600-talet i östra Finland blandade samman blod av get, kalv och får och offrade detta vid korsträdets fot, har man svårt att föreställa sig annat. Vi äga en mängd nyare uppgifter om att man i dessa trakter mickelsmässtiden vid höst-offret hållt blodet av det slaktade fåret över vårdträdet rötter (Uno Holmberg-Harva, i Kalevalaseuran vuosikirja 1924 sid. 73). Gårdskorsets förbindelse med vårdträdet framstår tydligt nog även i det gotländska bruket att vid behov skaffa sig ett

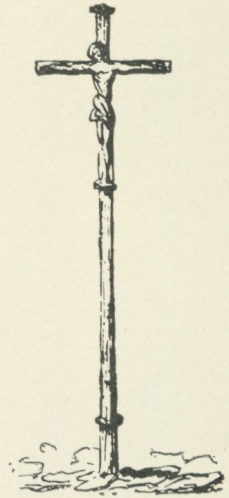
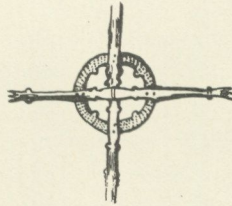

Bild 5—7. Gotländska träkors enligt teckningar av P. A. Säve 1864. Bild 6 återger ett kors vid Alstüde i Fröjels socken, bild 7 ett vid Gute i Bäls socken. A.T.A.

skyddande vårdträd genom att av ett levande träd göra ett kors. Att trädet är det ursprungliga och korset det härledda torde få anses troligt.

Måhända råder även ett samband mellan de vid kyrkorna i katolsk tid resta bönkorsen och gårdskorsen. Bönkorset ersätter hela samhällets vårdträd. I Bäls socken på Gotland stod ett kors även på "kyrkrummet". I likartad form finna vi samma idé uti vendernas korsträd, som årligen förnyades på Marie himmelfärdsdagen den 15 augusti (jfr P. Sartori, Sitte und Brauch III, Leipzig 1914, sid. 242). Kring detta korsträd drevs boskapen.

Om den seghet varmed allmogen hängde fast vid dessa bönkors, vittna de uppgifter, som prästen i Ovansjö i Gästrikland

Marcus Simming år 1683 inlämnade till Antikvitetskollegium.³ I sin skrivelse (daterad 2 dec. 1683) klagar Simming över befolkningens "tröghet att bortlägga the påfveske vidskepelse" och berättar följande: "Kring om kyrkian i kyrkiogården viistes een notabel wägh, lägre än den andre marcken; hwilken kyrkiolfolket hafwa medh sine fötter upnött; effter the woro lärde, then kringgången superstitiose ändteligen förrätta rundt om kyrkian, för än the skulle gå in i kyrkian til Gudz-tiensten. Och Norr om kyrkian straxt hoos denne wäghen war en diup groop, ther itt Crucifix hafwer stått, och widh pass 2 alnar, om iag rätt mins, ifrån Crucifixet ähr een diup wägh rundt om, i een cirkel, nöte med theras knän, som ther hafwa krupit til krysse, som the kalla. Item wijstes mig straxt innom kyrkiogårdzens Västre port rum hwarest itt annat crucifix hade stått, hwilket the ock fordom hafwa adorerat. Så att thet finnes ther, sedan jag kom tijt till Församlingen the, hwilka, när the kommo til dhet rummet ther korset hade stått, blåttade the sine hufwud, eller togo hatten af; föregifwandes, att ther hade fordom stått itt korss: att iagh nödgades publice e suggestu gifwa them förmaning att bortlägga sådant." Om den förste lutherske prästen i Ovansjö berättades, att, "när han tog bort thet ena crucifixet, hafwa een hoop af Socknemännerna stormatt till honom, hotandes sig willia kasta honom öfver boogården. Män han, en styf man, gripit til Värja och slagit them ifrån sikh, till thes han undkom, medh lifwet behållen, i prästegården".

Att man ägnat dessa kors vid kyrkorna en vidskeplig vördnad redan i katolsk tid behöver ej betvivlas. Men detta hindrar icke att denna vördnad för "the påveske vidskepelse" icke blott vidmakthållits utan även stärkts under den äldre protestantiska tiden. Det är icke alltid så lätt att draga gränsen mellan forntida hedendom och kristen dyrkan.

³ Numera tryckta i Rannsakningar om antikviteter i Södermanland, Nyköping 1938, sid. 89, jfr sid. 91.

JÄMTLÄNSKT KYNNE

TAL PÅ SKANSEN VID JÄMTLANDS DAG DEN 4 AUG. 1946

av Per Nilsson-Tannér

I dag har Jämtland bänkat sig på sadelplats i den svenskhetens högborg, som heter Skansen. Jämtland kommer att besjungas i tal och ton och många mer eller mindre förskingrade och icke förskingrade jämtar har lockats att mitt i högsommar-Sverige möta upp kring hembygdsbegreppet, sådant det under några festliga timmar utformas på denna plats.

Kära jämtar, jämtar hemifrån och jämtar bortifrån. När jag i dag har fått äran att med några ord uppehålla mig vid och kring själva föremålet för vår fest, vårt gemensamma Jämtland, så ligger det frestande nära att peka enbart på allt det stora vi gemensamt utträttat, som våra fäder genom århundraden utträttat och som vi tror oss kunna uträtta i kommande tider. Det ligger frestande nära också att peka på vårt gamla kulturarv och säga några speciellt erkännsamma ord härom. Det är mycket som borde sägas, men på den korta tid som står mig till buds, vill jag i stället uppehålla mig vid och kring oss själva, med vårt kynne, med våra bättre och sämre sidor.

När vi i fjol sommar begick 300-årsminnet av vårt definitiva försvenskande genom freden i Brömsebro, varigenom Jämtland för tid och evighet — får vi hoppas — blev svensk besittning, fick vi på utställningen i Östersund en både över-skådlig och övertygande repetition av vårt historiska vetande. Vi fick veta, att vi bodde i en gammal bygd; i montrar och salar visades bilder och blad ur vår gamla historia. Vi såg den fem-, sextusenåriga pilspetsen från Offerdal, vi kastades tillbaka mot hisnande perspektiv genom att ställas öga mot öga

med mammutoxen från Pilgrimstad, vi fick en uppfattning om hedendomen och tidsbegreppen genom hållristningsfragmentet från Ånnsjön; sägnernas och kristendomens inbrott illustrerades med bl. a. sägnen om Stenen i Grönan dal. Fynd av många slag berättade om vår besvärliga och mödosamma utveckling, om vår strävan till förkovran i praktiska ting och rent intellektuellt. Vi fick göra en lärorik och fångslande vandring genom tiderna i fred och ofred, vi så att säga växte ihop med vår egen historia, så att vi, när rundvandringen äntligen var slut, bar med oss hem ett nytt litet arv av samhörighetskänsla. Kanske var det en och annan av oss, som började att ställa vissa saker i ett inre sammanhang, man kanske sporde efter vissa egenheter i vårt kynne, efter vissa typiska släktdrag hos oss jämtar. Måhända var det några, som trodde sig få ett svar.

Det var kanske någon som hört uttrycket *vigilansare* nämnas, det fanns kanske någon som irriterats av påståendet, att jämten brukar vända kappan efter vinden. Här hade han gått i utställningskorridorerna och erfarit hur märkligt skiftande vår historia varit, hur vi ena gången lydde under danska kronan, medan vi den andra skattade till kungahuset i Svea rike. Vi som upplevat vår egen tids alla underliga förvecklingar av äganderätt och härskarmakt, vi borde lättare än någon annan generation ha möjlighet att förstå de gamla jämtarna. Det var ett fredligt nybyggar-, fiskar- och jägarfolk. De hade satts att krama saften ur en njugg, frostig och fattig landsända. De hade inget intresse av att regera, de ville leva och arbeta, och när de som regerade blev nyckfulla och istadiga, gällde det att vända den sidan till, som verkade minst skrovlig.

Jämten byggde upp sitt land under osäkra förhållanden. Han gick med sin hacka under oroshimlarna och glyttade efter vädret i morgon. Han fick inte dalkarlens envetna tjurighet i ryggbastet på det sättet, han fick inte heller hälsingens öppna blick och spelande temperament. Han blev en försiktig man, som lade sina ord med förstånd, och lät han gallan flöda, så flödade den så att det sved, utan att han själv kunde antastas för annat än tvetydigt tal.

Och så blev då jämten svensk. Han kom för första gången i personlig kontakt med den högsta överheten, med kungamakten, med den världsliga gudsnåden när Karl XI besökte hans avlägsna landsända. Och då fann han till sin förvåning, att kungamakten kröntes av en livslevande människa, en människa, som man med undertryckande av all sin tillbakadragenhet och rädsla kunde klaga hos, som man fick tala med, som man kunde vinna rättvisa hos mot fogdar och utpressare. Det var raka motsatsen till tidigare erfarenheter, då överheten var tumskruben och skatteuppbörden, bondeplågaresystemets personifierade maktbegrepp. Här klagade man och fick rätt, här fick man för första gången i tillvaron en högsta instans, en värnare av äganderätt och frihet. Och jämten blev varm i sin själ — ja, det dröjde inte länge förrän jämten blev v a r m t s v e n s k i sin lurviga nybyggarsjäl.

Det hände förunderliga ting på en mansålder. Den stora provinsens folk försvenskades så snabbt och så övertygande, att då Karl XII ledde svenska bönder — nödtorftigt maskerade i soldatrockor — mot de gamla blodsfränderna på andra sidan gränsen, så hade jämterna hunnit bli fullgoda svenskar! Och sen dess har det inte varit något fel med svenskheten hos denna unga svenska provins. I många avseenden är den mer svensk än de ursvenska provinserna, i många stycken står den i särklass när det gäller patriotism och fosterlandsanda. Det har växt upp en bondeadel i dessa fjälldalar, som är så innerligt kopplad till tradition och minnen, att självaste Artur Hazelius fylldes med beundran inför det han såg och upplevde den gången han utförde sitt märkliga fältarbete för Skansen.

Jämtland är de stora skogarnas land, och när skogarna kom till ekonomiskt värde, började en ny tid i Jämtland. Också den kom att utöva sitt inflytande, när det gällde att skapa karaktärsdrag och lynne. Det har talats om lättsinne och spekulation, när det gällde jämtarnas skogstid. Man har berättat om bönder som sålde sina skogar och blev herremän så länge pengarna räckte, och det ligger kanske något i detta. Det kom mycket pengar sköljande över provinsen, pengar som snabbt försvann

och lämnade en tomhet efter sig, som fick stundtals deprimerande karaktär. Jämten hade lärt sig att tjäna pengar lätt och lekande, hans sinne blev i någon mån avtrubbat, han förlorade något av lusten att slita och släpa på lång sikt. Han fick håg för affärer, han ville ha pengarna i hand på en gång, men han var inte heller rädd att släppa i väg dem på en gång. En gammal håg för färderesor fick under skogstidens klang- och jubelår ny näring. Det passade utmärkt att förena rikedomerna med affärsresor, och det var ingen motbudande sak att åka i färdskrinna från kust till kust, till Sundsvall eller Trondheim, till Sollefteå eller Falun. Det blev ett omväxlande liv, och det hjälpte föga, att nationalekonomer av facket svängde färlan över formännens huvuden! Man tog då som nu inte större och starkare intryck av lärt folk, än man ansåg lämpligt.

Alla dessa olika "tider" är för länge sedan förbi. Genom järnvägen och på annat sätt har Jämtland kommit närmare Sverige i övrigt, dess avskilda belägenhet märks inte längre så mycket, man har inte längre möjlighet att hålla sig till provinsnäringar eller odla speciella karaktärsdrag. Man har inlemmats i det stora hela, nivellerats, utjämnats, tagit intryck och blivit en träget arbetande medlem av folkhemmet.

Mycket har detta arbete lämnat efter sig i synlig måtto. På några mansåldrar har skogslandet Jämtland blivit en jordbruksprovins, med många föregångsmän inom olika områden. Av naturliga förutsättningar har man icke kunnat tävla med en del andra provinser i stort sett, men inom vissa avsnitt, beträffande speciella förhållanden, har man hävdats på ett sätt som ingivit respekt.

Men ännu finns det mycket att uträtta. Den stora utjämningsens järnvält är ännu i full och livlig verksamhet. Med eller mot vår vilja dras vi alla in i ett system, vi länkas in i en kedja av uppgifter, vi tvingas att specialisera oss, men framförallt utnyttja alla tillgångar och alla möjligheter för att kunna hävda oss i konkurrensen.

En gång trodde också vi jämtar själva, att vi bodde och byggde i ett fattigt land. Allteftersom åren gått och förhållan-

dena utvecklats, har vi mer och mer kommit att ändra åsikt på den punkten. Vi har visserligen sett våra skogar glesna, våra fjäll har ännu icke öppnat sina portar till några okända skattkamrar, men våra vattendrag har i stället skänkt om också icke oss, så dock Sverige utomordentliga tillgångar. Indalsälven, själva kroppspulsådern i vår provins, har blivit ett kraftverkens vattendrag i långt högre grad än något annat vattendrag i Sverige. Ett pärlband av kraftstationer, förstärkta genom ett omfattande och gigantiskt sjöregleringssystem — som icke kunnat undgå att öppna svidande sår i vår landskapsbild — skänker svensk industri, svensk samfärdsel så enorma resurser, att knappast gemene man har möjlighet att göra sig en föreställning härom.

Vi urjämtar, som kanske läser om allt detta i vår tidning vid det matta skenet från en fotogenlampa, medan vi lyssnar till forsbruset utanför fönstret eller — vad värre och vidrigare kan vara — hör hur kraftledningarnas kabelknippen spinner över takåsen, vi har ibland känt en hemmagjord, grov och bondsk ilska anfäktat oss, men vi har lugnats av de styrande och ställande, som har klokskap och omtanke om oss och vårt. Vi har emellertid icke så helt förstummats i vårt innandöme, att vi godkänner allt och skriver under på allt. Men däremot tror vi nu som alltid på den högre rättvisa, som med tiden skall göra vår tillvaro gudomlig och som, om det också dröjer någon mansålder, slutligen kommer att ge oss ersättning i sådan utsträckning, att vi får resurser att göra något åt oss själva med forsens mäktiga kraft, skapa om vår bygd, förbättra våra levnadsvillkor, ge oss ett behagligare, modernare, rörligare liv — om nu detta är något att be om.

Nej, något fattigt land är inte Jämtland för den som guld begär. Och begär man annan valuta än klingande mynt, så har Jämtland också i det fallet ett och annat att bjuda. Säg ingenting illa om turist-Jämtland. Det är ett Jämtland som skänkt glädje och vederkvickelse, hälsa och krafter åt hundratusenden utslavade och tröttkörde svenskar och annat gott folk. Det är en tillgång — inte bara pekuniärt — att ha en vacker hembygd,

att kunna återvända till barndomens fjäll och skogar, fäbodvallar och blomsterängar. Att kunna gå med myltkorgar i fjället eller metspö vid skogssjön, att kunna sitta med slutna ögon och bara drömma om detta som etsade fast sig på ögat den gången man var ung och romantisk i livet och veta, att detta fagra, det finns kvar, det har överlevat alla krig och våldregimer, det har troget och snällt stått och väntat på dig och mig när helst vi behagat återvända.

Och vi jämtar plägar återvända. Och återvänder vi inte, så är det något fel med oss, ett allvarligt fel, som vi ska söka bot för. Livet är skönt med alla moderna bekvämligheter, med allt större välstånd, med allt större inflytande där livet snurrar sin eviga karusell. Javisst! Men den dag de moderna bekvämligheterna och det höga välståndet blir själva syftet och ändamålet i livet, då har någonting tystnat längst därinne. Då är det en kvirrande källa, en källa som var släkt med livet själv, som har sinat ut och dött. Då är det tråkigt i livet.

Livets källa porlar under hjärteroten till den gran, där barndomens stuga står. Den som blir så vilsen ute i världen, så stor i egna ögon, så mäktig och upphöjd av framgången i livet, att han glömt att lyssna till den källan, den är det uppriktigt synd om.

Jämtland var kanske fattigt, styckevis är det kanske fattigt alltjämt, jänten är i många avseenden en man för sig, lite egen, lite nyckfull, lite kantig mot grannarna. Visst ser vi det och visst vet vi det.

Men vi, som har alla våra innersta trådar kvar i detta landet, hos detta folket, vi överser med detta. Ja, vi är stolta, både i dag och i morgon, att vi kommer från och alltid hör till detta Jämtland.

UPPLÄNDSKT JÄRNBÄRALAND

GLIMTAR UR JÄRNHANTERINGENS ÄLDSTA HISTORIA

av *Aron Hallenberg*

Den uppländska järnhanteringen har gamla anor. Lämningsar efter blästerverk, som man funnit här och där i bygderna, vittnar om att våra förfäder redan tidigt sökte göra sig nytta med malmen i jordens innandömen. Den ursprungliga industrien — tillverkningen av s. k. osmundsjärn — bedrevs säkert av hemmansägare som ett slags binäring. Sådan tillverkning lönade sig förstas bäst på sådana platser, där det fanns gott om bränsle. Däremot tycks det inte ha varit så noga, om det fanns tillgång till vattenkraft. Malmen transporterades lämpligast på vinterföret, ty på detta kunde man ju dra i väg till de mest oländiga trakter.

Av de uppländska järnbruk, som har dannemoramalmen att tacka för sin tillkomst, är säkerligen Österby bruk det äldsta. Dannemora gruva upptäcktes i slutet av 1400-talet och var till att börja med en väldig skattkammare för de uppländska producenterna av osmundsjärn.

Denna primitiva produkt kunde dock inte i längden tillfredsställa folkets smak. Man ville ha ädlare former. Under Gustav Vasas kraftfulla ledning började en förbättrad järntillverkning införas. Man tog sikte på de förädlade produkterna stångjärn och tackjärn, som bättre lämpade sig till att smida vapen av. Sådana började man få starkt behov av med anledning av befrielsekrigen.

I och med att dessa nya tillverkningsformer infördes fick man börja se sig om efter platser där det fanns tillgång till vattenkraft. Elden var förvisso bra, när det gällde att frigöra de ädla

metallerna ur malmen, men för tillverkning av tackjärn och stångjärn behövdes även vatten. Man behövde inte leta så länge efter en lämplig plats. Knappt en kilometer från Dannemora gruvor på kungsladugårdens ägor — en gård, som lydande under Örbyhus tillhört Sten Sture d. ä. — hade av tillflödet från mossar och småsjöar bildats en å. Där var en lämplig plats.

Den exakta tidpunkten då ett järnbruk anlades här har inte med säkerhet kunnat fastställas. De eventuellt gjorda anteckningarna vid brukets "invigning" tycks ha fallit i glömskans hav.

Emellertid utfärdade Gustav Vasa nyårsdagen 1532 ett privilegium för stralsundsborgaren Joachim Piper att bryta malmen och försälja den in- och utrikes. Men i samma handlingar som detta omtalades, säges också, att kungen gjort stora påkostningar på berget, vilket åsamkat honom stora förluster. Man får därför anta, att kungen försökt sig på att anlägga en masugn med hammare.

Om Pipers verksamhet är föga känt. Man torde dock kunna räkna med att han under de tretton år privilegiet varade, lyckats upptäcka en del ädla metaller, som i framtiden skulle ge gruvan ett gott rykte i landet.

År 1545 bildades ett bolag för dannemoralmens tillgodogörande. Andelarna var i början 86, av vilken kungen för sin del anammade åtta, medan de övriga fördelades mellan 13 personer. Av dessa var ett flertal tyskar. "Verkställande direktör" — för att nu tala modernt — blev en tysk kapare, Staffan Sasse, som redan 1521 inkommit till Stockholm med en trupp tyska knektar för att hjälpa Gustav Vasa i befrielsekriget.

Redan vid denna tid synes en hytta ha funnits vid Dannemora, ty första utgiftsposten i bolagets räkenskaper gäller inköpet av "en halv tunna kökenfett att smörja bälgar med". Kort därefter omtalas för övrigt att Jockum Möller låtit smälta tackjärn och föra det till Uppsala.

Den första tiden i bolagets historia var inte lysande, ekonomiskt sett. Redan efter ett par månader var de i rörelsen insatta

pengarna slut. Nya insättningar måste göras i snabb följd, och man kan förstå, att entusiasmen hos bolagsherrarna var skäligen skral.

Det var heller inte lätt att skaffa yrkeskunniga arbetare. Skickligt folk fanns knappast att få inom landet, och det kostade både tid och pengar att skicka kunskapare till Tyskland. En herre vid namn Påvel Bysseskytte fick emellertid i uppdrag att värva hammarsmeder, masmästare och stålsmeder i Danzig. Efter någon tid återkom han med två hammarsmeder och en stålsmed.

Nu kunde man börja tillverka redskap, och sedan Påvel ännu en gång sänts till Tyskland och fått med sig hem en masmästare, kallad mäster Olov, samt en "rönnehärdare", mäster Claus jämte deras drängar, kunde man på allvar börja utnyttja gruvans tillgångar. Ett flertal svenska pigor och drängar anställdes också "till bergets behov", som det heter i handlingarna.

För att de främmande herrarna skulle vara flitiga i arbetet, uppmuntrades de med gåvor, t. ex. engelskt tyg till hosor och tröjor. Men man fick också lov att bruka andra medel för att upprätthålla ordning vid bruket. En av räkenskapernas utgiftsposter berör nämligen inköpet av "en bult med fem bojor och ett starkt lås". Dessa "lugnande" medel kostade 10 mark. Hur starka låsen än var, så måste de ideligen förstärkas, vilket naturligtvis medförde extra utgifter. Men samhällsfriden krävde dessa uppoffringar.

Staffan Sasse, som var stor intressent i bolaget — han var ju direktör — kom ofta ridande från Stockholm till Berget för att "förhöra hur däroppe handlades". Trots hans energi och trots att han lät rekvirera ännu flera utländska arbetare, gick det klen med tillverkningen. Man kunde inte ens hålla "den Nådige Herres hovsmed" med material i tillräcklig myckenhet, utan sådant måste inköpas från andra bruk.

Bolaget blev inte så gammalt. Redan 1547 började det luta mot sitt fall. Trots ideliga inläggningar — som naturligtvis underminerade bolagsmännens ekonomiska ställning — var det sällan man hade pengar att betala arbetsfolket med. Man får

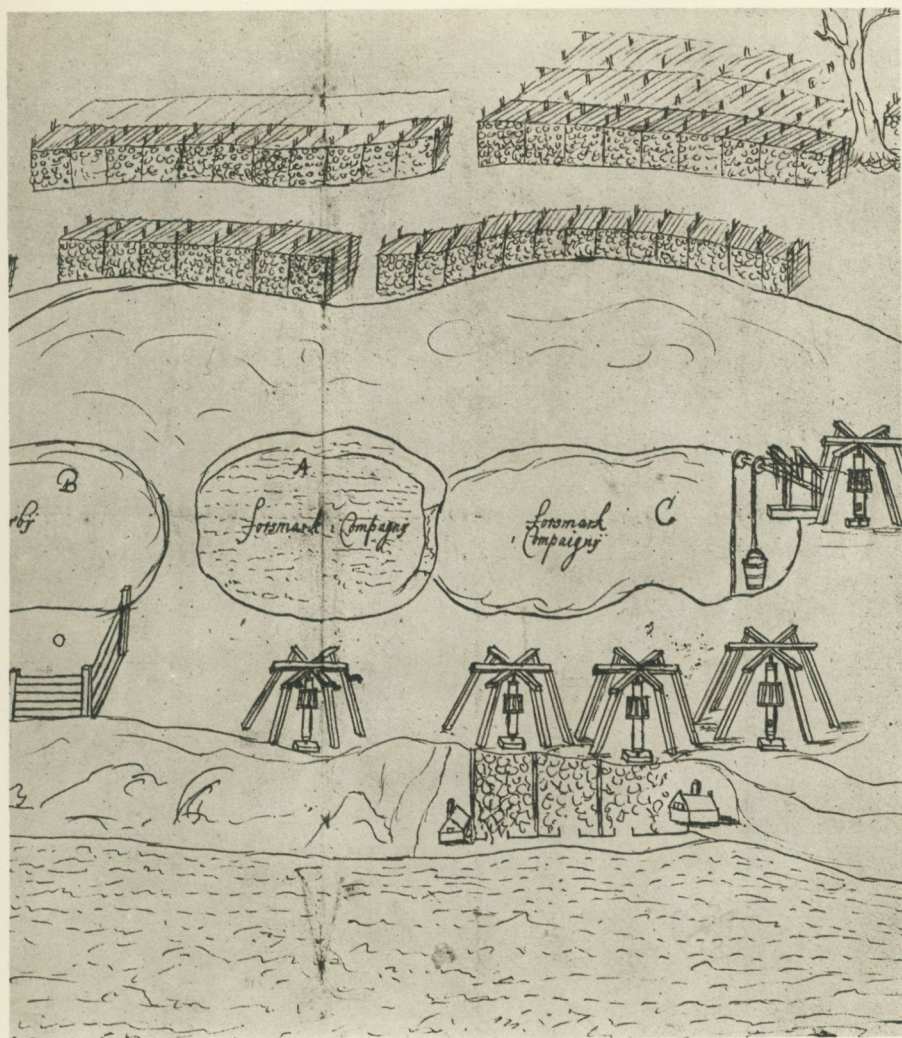
därför inte undra på att både smeder och "blåsare" började knorra. Från kungen kom ingen kontanthjälp. Den höge herrn brukade nämligen klara sina inbetalningar med spannmål. Rörelsen tycks ha gått i konkurs efter några år. Då väl kungen ansåg sig ha mest att säga till om i denna affär, övertog han gruvan och den mark, som hyttan var uppförd på, och drev den för egen räkning. I varje fall är bruket, då det senare omtalas, kungens egendom och står under uppsikt av hans fogdar.

Österby bruk förestods från 1612 av Hans Sigvardsson, en herre som kan anses som en av de dugligaste av den tidens bruksförvaltare. Han fick också i hela tio år kvarstå i sin tjänst. Under denna tid stod bruket direkt under kronan eller "Kammaren", och det var inte ovanligt, att kungen själv personligen ingrep i bolagets styrelse. Österby specialiserade sig vid denna tid på tillverkning av lod, dvs. kulor.

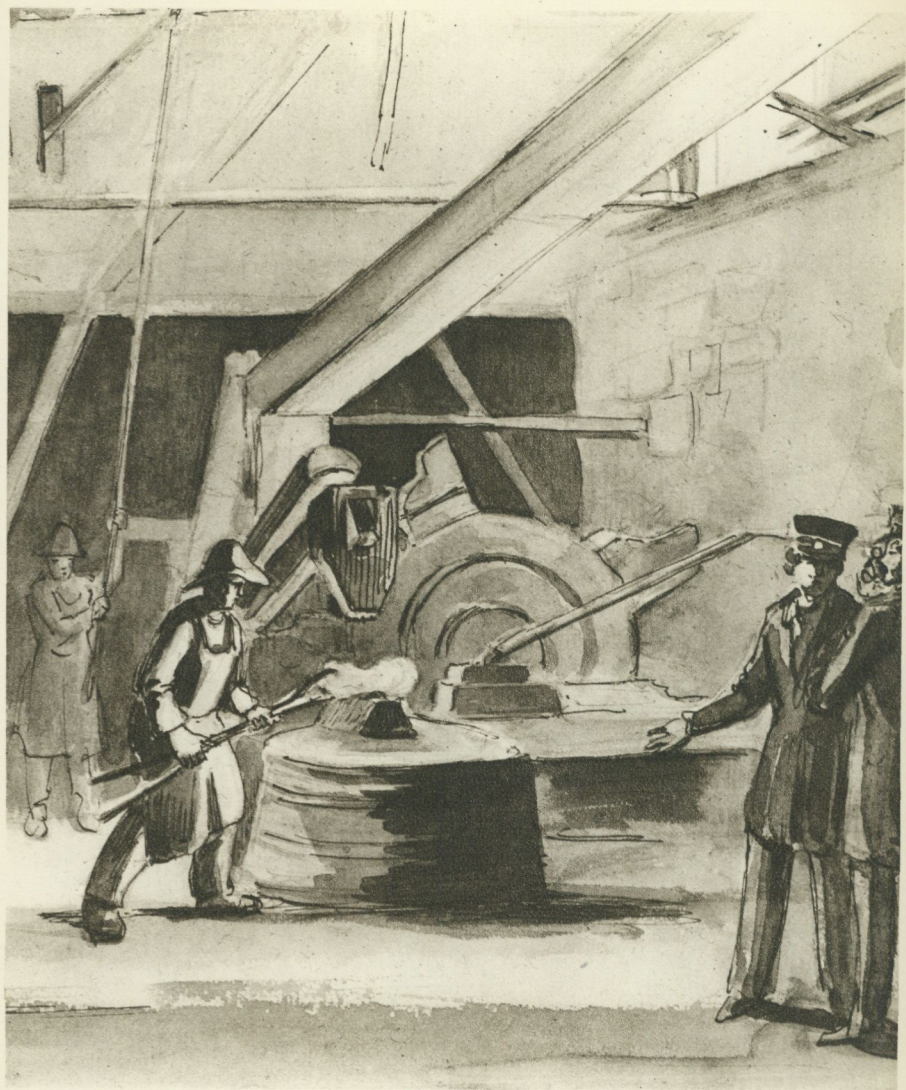
Vissa tider av året hade man det mycket besvärligt med vattenkraften. Fogden fick ideligen bestyra om vidlyftiga dammbyggnader och dikesgrävningar. Särskilt verksam tycks man ha varit under åren 1613—1614. En stor del av nyanläggningarna kom till stånd på kungens muntliga befallning. "Hans nådige majestät" hade nämligen 1613 gjort besök vid bruket och därvid funnit, att en del nya dammar borde byggas.

Jämsides med dessa byggnadsföretag pågick arbetet med förnyandet av utbrända masugnar och anläggande av verk av olika slag. Bland arbeten må nämnas en masugn, som masmästaren Per från Linde och Norberg satte upp "efter förenämnda Bergslags sätt fast 13 alnar högre än det vanliga".

Man kunde tycka, att fogden för sin flit bort stå väl till hos de höga herrarna, men så var visst inte fallet. Av de brev, som då och då anlände till brukets herre, kan man dra slutsatser om hur stämningen var. Skrivelserna är synnerligen hårda i tonen, och de fordringar, som uppställs, är nästan omöjliga att uppfylla. Bl. a. yrkas på väldiga leveranser till olika platser. Man vill ha järn till Varuhuset eller Kexholms befästning, spik och redskap till Harboviks skeppsbyggeri samt rörplåtar till Arboga fabriks. Men inte nog med det. Man pockar också på

Detalj ur en schematisk karta över Dannemora gruvor 1656, upp-
 rättad i samband med en kontrovers mellan Welam Gillisson De
 Beche och Louis De Geer, vilka ägde »Österbygruvan», och
 Willem Vervier och Peter Rochet, vilka representerade »Forsmarks
 bruks intressenter».

Stångjärnssmide vid Gimo bruk. Teckning av F. von Dardel 1838.

att få oxar till hovförtäringen och stångjärn till avlöning åt kungens fågelskyttar, Roland fäktmästare och Mattsson ryss-tolkare.

När fogden säger, att beställningarna är rent för svåra, då vattentillgången är liten och brukets lager av färdiga produkter litet, får han till svar, att "ändock litet vatten kan vara, så är dock vår vilja och befallning, att I eder högsta flit göre att tillsmida så mycket järn som möjligt är". Vid ett tillfälle får fogden befallning, att han skall låta baka 600 tunnor bröd, en beställning, som fogden måste betrakta som utförbar, eftersom han levererat all spannmål till "Proviantet".

De gånger fogden vände sig till kronan med bön om pengar eller annan hjälp, var man inte angelägen att uppfylla hans fordringar. Ofta fick han det svaret, att han skulle fylla bristen med förmodade tillgångar på annat håll. Vidare uttalas förmaningen: "se eder väl före att icke köpa något för dyrt, så framt I icke vele vara förtänkte att sådant skall bliva eder till besvär skrivet". Förvaltaren fick flera gånger erfara, att detta ej var tomma hotelser. När han en gång köpt strömming och betalat för mycket per tunna, fick han själv punga ut med det överskjutande beloppet.

Under Hans Sigvardssons tid blev Gimo bruk grundat. Fogden, som hade vissa friheter när det gällde nyanläggningar, korresponderade länge med Kammaren, innan han slog till och började anläggningsarbetet.

Vattentillgången var ringa vid Gimo. Det fanns dock ett litet tillflöde från Olandsån, och genom att dämna upp vattnet och bygga dammar, lyckades man få tillräckligt med vattenkraft. Det sägs, att detta arbete utfördes 1615 och att staten svarade för kostnaderna.

Gustav Adolf började vid denna tid komma till insikt om att det var vissa olägenheter förenade med kronans omedelbara förvaltning av bruken. Han lät därför utarrendera bruken till enskilda personer. Början gjordes med Finspongs kronobruk, som år 1618 uppläts på arrende åt Welam de Beche. Denne herre uppträdde som ombud för sin berömde landsman Louis

de Geer. Efter Finspong kom turen till de uppländska bruken med Österby i täten. Den 13 maj 1622 beslöts att detta bruk skulle utarrenderas till Paulus Auleander, en tysk som några år tidigare anlönt till vårt land. Arrendet skulle betalas i såväl kontanter som spannmål, och vidare förpliktades arrendatorn att för kronans räkning låta tillverka så mycket krigsmaterial som möjligt. Själv förband han sig att på egen bekostnad införskaffa alla slags ämbetsmän, såsom bysse-, hillebards-, spetse-, klen- och grovsmeder samt styckelodstöpare, "vilka sig vid Österby nedsätta och där boendes bliva skola".

Innan Kammaren arrenderade ut bruket, företogs en inventering av detsamma. Av inventariet framgår, att Österby vid denna tid förfogade över 8 hammarhyttor och 6 masugnar jämte bokare. Om bruksfolkets bostäder lämnar inventariet föga upplysning. Sådana summariska uppgifter som "17 spjäll uti gårdens ugnar och spisar", "157 fönsterglas", "78 fönstergallerjärn, 21 stuvelläs och 56 par dörrjärn med hakar" säger ju inte så mycket.

Det var meningen, att bruket skulle bli en vapensmedja av stora mått. Där skulle årligen tillverkas 6.000 musköter, 5.000 soldatharnesk, 1.000 ryttarekrasser med därtill hörande "potter" dvs. stormhattar, bantlerer och forquetter. Vidare skulle ett stort antal kanoner gjutas. Först måste emellertid nya verkstäder byggas och kunnigt yrkesfolk anskaffas. Den summa av 5.000 daler som anslogs till brukets uppryckande, förslog ej långt och arrendatorns egna tillgångar var små. Det blev således skralt med vapentillverkningen, ja, det vill synas som om den inte ens påbörjades. Redan några månader efter det Auleander tillträtt arrendet, påminde Kammaren om avtalet och vidfogade hotelsen, att därest leveranserna inte komme till stånd, Auleander måste punga ut med reda pengar. Kammarens allvarliga anmärkningar gjorde dock ringa verkan, och några vapenleveranser kom inte till stånd.

Det kunde naturligtvis inte gå i längden att sköta ett bruk på ett så dåligt sätt. Sedan en kommission med landshövding Claes Horn i spetsen företagit en inspektionsresa till bruket och

Bild 3. Vattendriven stångjärnshammare på 1500-talet. Ur Agricola, *De re metallica*, 1556.

därvid funnit, att det låg "platt öde och utan hopp", beslöt man att frånta Auleander arrendet.

Därefter vände sig Kammaren till Welam Gillisson och erbjöd honom att arrendera bruket. I denne "ärlige och välförståndige mäster Welam", som var Louis de Geers kompanjon och förtroendeman, skulle konungen få en arrendator, som bättre än någon föregångare skulle veta att uppfylla sina förpliktelser. Sedermera utvidgades kontraktet, så att det kom att omfatta även Lövsta och Gimo. Dessa bruk blev således förenade för att under en enda kraftig ledning gå en lysande framtid till mötes.

Vi har därmed i denna lilla översikt av den uppländska järnhanteringens äldsta historia kommit fram till den tid, då Louis de Geer fick hand om styret. Med denne inleddes i järnbrukens historia en epok, som varit av den allra största betydelse för den svenska järnhanteringen.

VALBORGSMÄSSA I FLODA

av Ola Bambers

Bittida på valborgsmässoaftonens morgon skramla koskällorna i bygatorna och på gårdarna. Det är småpojckarna och småflickorna som dagen förut letat fram koskällor och pinglor och bjällror och nu satt dem på sig för att i små gäng löpa från gård till gård, från dörr till dörr inom byklasen och skramla så mycket de förmå. Ingenstädes göres någon affär av barnens besök vid dörren eller förstukvisten; "valborrarna" äro ute, säger man, och det är ingenting vidare med det. Men för främlingen är det sällsamt att se barnen utföra detta skådespel, icke såsom ett upptåg utan såsom ett allvarligt, traditionellt åliggande. Ännu frampå eftermiddagen hör man skällor och ser flockar av ungar vid gårdarna, men så dags ha andra årsklasser tagit vid för att göra valborgsmässa.

Materialet till valborgsmässoelden erhöll man förr i första hand av riset från fähuset efter lövkärvarna, som kor och småfä ätit ur under vintern, av utslitet granris, som legat som fotskrapa och dörrmatta utanför förstukvisten, av gamla uttjänta kvastar etc. Men detta förslog inte långt och man måste till skogs för att fylla behovet. Ända in på nuvarande seklet högg man ris till valborgsmässa var som helst på utmarken; ingen markägare nekade ungdomen detta. Det var väl en kvarleva från den tiden, då skogen var allmänning och valborgsmässofirandet en allmän angelägenhet. På senare tid blev man hänvisad till ris från ved- och timmeravverkningar.

Tidigt i april medan snön ännu låg djup men skaren bar, voro de äldre skolbarnen ute och drogo ris: pojckarna högg och flickorna drogo fram riset till någon väg, där det sedan kunde bekvämt hämtas med hästhjäl. Närmare valborgsmäs-

san kunde de få hjälp av de äldre pojkarna, om de hade tid. Det var en prestigesak för byns ungdom att få ihop tillräckligt med ris för en stor eld och en eld som räckte länge. Varje by hade sin traditionella plats för elden och det gällde att försvara hedern vid tävlingen mellan de olika byarna.

På valborgsmässoaftonen skedde hemforslingen av riset med gratisbiträde av bönder, som på anmodan infunno sig med hästar och fordon i skogen vid upplagsplatserna för riset. Byns pojkar skötte om lastningen. Samtidigt gingo flickorna omkring i byns gårdar och tiggde hö och bröd till foder åt hästarna, som drogo hem rislassen. Framforslandet av riset var ett festligt samarbete och det festliga markerades stundom med att på lasset tronade en spelman. På valborgsmässoplatsen lastade pojkarna av sina lass under glam och stoj och flickorna bjödo hästarna äta av den sammanbragta välfägnaden. Allteftersom lassen kördes fram, placerade man riset efter bestämd metod så, att först lade man upp en kraftig rund hög på själva bålplatsen och i en vid krets kring denna lades det övriga riset med toppändarna utåt. Meningen var att mitthögen skulle tändas först och sedan matade man elden med riset från kretsen omkring. På så sätt kunde elden hållas brinnande länge. Till förstärkning av bränsllet kunde man få någon uttjänt tjärpyts, en bytta eller tunna, som då placerades direkt i rishögen. Helst tiggde pojkarna någon gammal båt; båtarna i Flosjön voro tjärstrukna och en sådan brann och lyste bra i valborgsmässan.

Fram emot skymningen börja underliga figurer visa sig här och var i portar och vid knutar. Det är dagens första "valborrar", unga pojkar och flickor som uppträda utklädda för första gången och som äro för unga för att få vara med de stora på natten; en del äro bara ungar och måste snart vara i säng. De kunna inte vänta, tills eldarna tändas, de måste ut och provgå sina kostymer och se efter, hur de andra ta sig ut. Maskeringen är enkel men effektiv. Här kommer en liten en, uppstoppad under ylletröjan med halm, så att han är rund som ett klot och försedd med mask för ansiktet, gjord av en strumpa med håll för ögon, näsa och mun. I grindhålet vid en gård står en gäng-

lig yngling med stövlar och skräpukansikte; vem skulle kunna tro att i dessa kläder döljer sig en vacker flicka! Det ligger väntan, förväntan och en aning av äventyr i den isigt svala kvällsluften, som innehåller en svag brandlukt. Den härrör från en och annan liten privat valborgsmässoeld, som barnen i någon gård fått göra, de som äro för små för att få vara med vid stora elden och som sprungit valborrar på morgonen.

Småningom samlas det folk vid platsen för den stora elden. En och annan ung och ny valborre slår sina lovar omkring. Men man dröjer med att tända. I den ljusa kvällen skulle inte elden göra sig nämnvärt. Någon annan by må tända först. Skymningen tilltager och rätt som det är står en klar låga och dallrar mot skyn därborta i grannbyn. Ett par skott eka i natten. Och nu finna pojkarna det vara tid att tända den egna elden. Bålet är uppbyggt med beräkning och omsorg och ur det eldfångda enriset slår lågan upp explosionsartat. Kvällen svartnar utanför eldskenet; några unga valborrar våga sig fram till elden, ängsliga för demaskering men angelägna att väcka uppmärksamhet. Pojkarna arbeta med att underhålla elden och trädgrenar och ruskor flyga på bålet; än bolmar röken, än slå lågorna i höjden. Och runt omkring, långt ute i mörkret står folk som ivriga åskådare. För nu komma de riktiga valborrarna, de vuxna, de gamla, de som varit valborrar förut och som veta, hur det skall sättas sprätt på en valborgsmässa. De äro maskerade till oigenkännlighet, de ha på sig de tänkbart sämsta klädespersedlar, männen ofta utstyrda som kvinnor och kvinnorna iförda manskläder, för ansiktet en mask av näver eller tyg. I denna kväll ha de släppt gäcken lös i skydd av mörkret och maskeringen; de äro närgångna mot kvinnorna och hårdhänta mot männen, de dansa kring elden och springa genom densamma, de utföra vigheter och göra allsköns ofog mot åskådarna, som böra passa sig väl för att inte i ett obehagat ögonblick bli slängda i elden. Och under tiden knalla skotten, det hojtas och ropas. Någon gång höres även en låt på horn från någon eld. — Frampå natten bäres båten fram och ställes på bålet. Det är då ett omtyckt nöje för valborrarna att hålla till i båten och

gunga den så länge som möjligt, medan den fattar eld och brinner. Valborrarna göra också besök vid de andra eldarna, där de naturligtvis uppträda på samma sätt som vid den egna elden. Åskådarna i sin tur försöka ta reda på vederbörandes identitet genom demaskering eller på annat sätt. Det var ett slags tävlan om vem som var bästa valborre — roligast och bäst förklädd — och det fanns de, som hade stadgat rykte att år efter år vara utmärkt valborre.

Det synes förr ha varit regel att man inte brände allt riset sista april utan sparade en del till en eld på kvällen den 1 maj. Även denna kväll uppträdde valborrar. Ännu en tredje kväll har det förekommit eldar, men det synes ha varit barnen, som skött dessa.

Knappast någonstades har valborgsmässofirandet haft en så fyllig och stabil form som i Floda — det synes ha försiggått i precis samma former åtminstone de sista hundra åren. Och ändå är det inte något enhetligt bruk. Det omfattar flera åldersklasser, det rör sig om olika slags samarbete och skilda uppträdanden. Firandet av de följande två dagarna (den 1 och 2 maj) kan icke vara någon ursprunglig sed. Barnens eld den 2 maj är väl en kopiering liksom de enskilda eldar, som barnen hade på valborgsmässoaftonen. Förstamajelden kan hänga ihop med osäkerhet vid kalenderförändringen, men antagligen är den en relik av "gamla valborgsmässan", som förts intill den nya. Minnet av en gammal valborgsmässa lever kvar och på andra håll i Västerdalarna firas ännu gamla valborgsmässan den 11 maj, vilket är valborgsmässoaftonens klimatiska datum före kalenderreformen 1753. När på senare tid nya valborgsmässan vann insteg, firades mångenstädes tvenne valborgsmässor, både sista april och 11 maj.

Barnens löpande med skällor synes i förstone falla ur valborgsmässans ram, då denna sed är fullt fristående och brukas uteslutande av barnen. Från många håll — och mångenstädes utanför Dalarna förresten — talas dock om att man tände eldar och sprang med skällor. Skällorna höra sålunda samman med andra larminstrument, som brukades vid tillfället, och i Floda

Med skällorna på sig springa de yngsta ur gård i gård tidigt på valborgsmässaftonen.

Pojkarna samla ris, som sedan i stora lass köres fram till platsen för valborgsmäsoelden.

Under tiden gå flickorna omkring och tiggia ihop bröd och hö åt hästarna som dra lassen.

På valborgsmässoplatsen.

Hästarna trakteras.

Tre valborrar och två hemgjorda masker.

*I vårnatten samlas byfolket till elden, naturligtvis mest ungdom.
På avstånd tindrar elden i en grannby.*

Valborrar dansa kring elden — och utföra vägstycken i den brinnande båten.

rör det sig alltså om ett bruk, bortlagt hos de äldre och övertaget, specialiserat och konserverat av barnen.

Ändamålet med oväsendet sades vara att skrämma bort odjuren, särskilt vargen, tills kreaturen skulle släppas på bete. Men att larma vid en storeld för att skrämma vargen från skogen och betesmarkerna var ju föga rationellt. Det måste ursprungligen ha varit fråga om ett verkligt vargskall. J. Ejdestam påpekar också i sin avhandling om Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige (Uppsala 1944), att förehavandena kring elden ha anstrykning av skallgång och lämnar exempel därpå från många håll. Han drar också slutsatsen att "elden ingalunda var huvudmomentet i förehavandena valborgsmässosnatten. Tvärtom förefaller det som om skallandet eller 'skallgången' var det väsentliga bruket, och eldandet en detalj i detta. Kanske är . . . utvecklingen över huvud taget: i äldre tid anordnades 'skallgång' med eldar — numera är skallgången bortlagd, och elden utgör det egentliga valborgsmässosfirandet."

I hela Värmland samt delar av Västergötland, Västmanland, Närke och Dalsland förekommo eldar på peregrinusdagen den 16 maj eller dagen före eller efter. Det hette att man gick peregrinus. Peregrinusgången hade fullständigt karaktären av ett drevskall eller vargskall. Det praktiska ändamålet var att betesmarken skulle jagas av, innan kreaturen släpptes på betet. Det var sålunda delägarna i betesmarken eller löten, som gingo tillsammans, medförande för vanlig skallgång nödiga larminstrument. Var området som skulle avdrivas stort, hade man, vilket framgår av många uppgifter, matsäck och dryckjom med sig, och då mer än en dag krävdes för skallgångens fullbordan, gjorde man nattetid upp vakt- och lägereldar. Både larmet och eldarna tjänade naturligtvis att hålla samman skallkedjan eller skallarmarna och hindra vargen att slippa igenom.

Ejdestam har en annan uppfattning: "Det behöver väl knappast särskilt framhållas att det vid dessa tillfällen icke var fråga om någon verklig skallgång. — — — Den 'skallgång', som vi känna från valborgsmässa- och peregrinusfirandet, var icke påbjuden enligt gällande förordningar och var icke heller orga-

niserad på vederbörligt sätt. Man avsåg icke att döda rovdjuren, utan man försökte skrämma dem, jaga bort dem från betesmarkerna. I detta syfte eldade man, sköt — men icke för att döda utan för att frambringa oljud — blåste i horn, slog på stekpannor eller trummor och skrek och ropade. Vidare skedde detta på natten, icke vid dagsljus. Dylika åtgärder voro naturligtvis icke rationella. Kanske kunde man med eldar och larm för tillfället skrämma bort vargarna, men dessa övergävo icke av en sådan anledning sina lyor och ungar. Denna 'skallgång' var av magisk art. Utan tvivel har även allmogen insett, att det under vanliga förhållanden icke var möjligt att befria sig från vargarna genom att föra oväsen. Då man likväl trodde på effekten härav, så skedde det, emedan det var fråga om en magisk handling."

Häremot må anföras att förordningarna syssla endast med skall av större omfattning; de skall som det här är fråga om voro så naturliga företag, att de icke behövde beröras i några förordningar. I 1647 års jaktförordning heter det bl. a. "— — — vad som av vilddjur icke fällas kan, må fördrivas åtminstone utur de landskap som bäst bebyggde och med boskap försedde och försorgde äre". Valborgs- och peregrinusskallen gå just ut på detta, om också mera i smått.

På Åland, som kulturhistoriskt står i nära sammanhang med Mellansverige, gjorde jag 1931 följande anteckning:

"Lemland utgjorde förr en halvö, som med ett smalt näs förbands med fasta Åland; nu är näset genombrutet av Lemströms kanal. Det berättas, att på våren, innan kreaturen kunde släppas på bete, gjorde man ett vargskall över hela Lemland för att få det fritt från varg. För att hindra vargarna att komma tillbaka byggde man upp en hög gärdesgård tvärs över näset, och till vakt vid denna togs ut 2 hjon per hushåll och dygn. Nattetid underhölls eldar och vakterna byggde riskojor till skydd." Det rationella i detta bruk är framträdande, liksom det också är en god parallell till peregrinuskallen.

I många uppteckningar anges uttryckligen att peregrinuskallen avser att hindra varghonan från att söka lya eller att

skrämma henne från lyan och ungarna; i andra fall säger man, att man sticker ut ögonen på vargungarna. Detta är inga sekundärmotiveringar; till grund ligga faktiska iakttagelser. Vid den tid peregrinusgången inträffar har varghonan ungar, som hon kan skrämmas att överge. De ha ännu inte fått ögon och kunna inte följa modern. Det händer att hon vid skrämnel biter ihjäl ungarna. 1939 hemställde en pälsdjursfarm i Dalarna i skrivelse till statsministern om åtgärder mot valborgsmässosmällarna: honorna beto ihjäl valparna. Sedermera ha pälsdjursfarmer sökt skydd även mot flygmaskinsbuller med samma motivering. Det är nog realiteter och icke magi, som ligger bakom dessa skall.

Tydligare än vid valborgsmässofirandet kvarstår skallgången vid peregrinus, som kanske kan uppfattas som en kvardröjande form av äldre valborgsmässa. I sin uppsats *Peregrinusfirandets uppkomst* (Från Bergslag och Bondebygd, 1943, sid. 88 ff) påpekar Sigfrid Svensson en viss sekundär karaktär i peregrinusfirandet med belägg från Kils socken i Närke, t. ex. "— — — De 'elda Peregrin' för å skrämma bort de vargar, som var kvar sen de ha eldat Valborgsmäss". Kanske förhåller det sig så, att kärnområdet för peregrinusgången markerar trakter, där vargen höll sig kvar längre.

I den nämnda uppsatsen visar Sigfrid Svensson, att peregrinusdagens roll i svensk folksed ej kan vara äldre än kalenderreformen 1753. Denna "har som en bomb kommit den gamla valborgsmässotraditionen att krevera och flisor ha fastnat på olika data." En del av den gamla traditionen följde med Valborg, en del stannade kvar på sin gamla plats i naturåret (12 maj), varav i sin tur en del fastnade på den 16 maj. Häremot har invänts, att datum inte stämmer med antalet kalenderdagar eller med data för kreaturens lösningsdagar. Sigfrid Svensson ifrågasätter, om inte bestämt datum för betesgångens början mera varit talesätt. Det torde nog vara så, att dessa data utgöra gränsdata. När man säger, att kreaturen släpptes på bete vid Valborg, betyder det i själva verket endast att då skulle gärdsgårdarna vara synade, led och grindar stängda osv. och i gamla

tider löten fri från odjur. De verkliga lösningsdata berodde naturligtvis på klimat och årsväxt och kunde variera högst betydligt även på en och samma ort. Sålunda skedde vallsläppningen i Älvhyttan, Vikers socken, Västmanland, år 1859 den 25 maj, 1868 den 15 och 26 maj. Men för gemensamhetsarbetena behövdes en bestämd dag, till vilken deltagarna kunde hålla sig beredda. Kalenderreformen försköt märkesdagen för förberedelserna för betesdriften och lade den 11 dagar tidigare på våren, men reformen kunde inte förskjuta t. ex. varghonans valptider. Av sådan anledning fortlevde begreppet "gamla valborgsmässan", som minnestekniskt sett var ett svagt märke. Man behövde ett bättre namn och enligt lagen om det ovanligas betydelse fastnade man för Peregrinus. Ingenting hindrade absolut, att det kunde ha blivit Sara eller Susanna, men Peregrinus var roligare. Man må inte överdriva allmogens kalendertrohet. Min farmor angav alltid min födelsedag (27 mars) som vårfrudagen. De fyra kalenderdagar, som skilja gamla valborgsmässan från peregrinusdagen, torde i realiteten inte haft så stor betydelse vid ansättandet av märkesdagen.

Jag skulle vilja göra en sammanfattning så här. Både valborgsmässo- och peregrinusfirandet gå tillbaka på samma praktiska omständigheter. Det väsentliga momentet i båda var skullgången, avsedd att rensa löten från vilddjur. Vid all skullgång, såväl vid drevskall som sökarskall, ingick ropandet och larmet som en nödvändighet. Bland larminstrumenten intogo skällorna en särställning, enär de även ersatte det ropande, som angav var grannen i skullkedjan befann sig. En detalj av betydelse vid skullgången var de eldar, som förekommo i egenskap av vakt- och lägereldar. Utvecklingen kan sedan ha gått så, att när vargar och andra vilddjur försvunnit från skogarna, behövdes inte mera något drevskall över löten, men ungdomen behövde valborgsmässokvällen att råkås på och gjorde eldarna till en storeld, som blev samlingspunkten.

VID ARTUR HAZELIUS' GRAV DEN 23 AUGUSTI 1946

av Ivan Pauli

På denna dag har, enligt en vacker och redan långvarig tradition, representanter för svensk arbetarrörelse uppåddat till festlig samling på Skansen, där vi — som Torsten Fogelquist en sådan dag en gång sade — ”alla är arbetare och alla svenskar”. På denna dag vill vi bringa en tacksam hyllning åt minnet av den man, som av kärlek till vårt land och dess folkkultur drevs att med outtröttlig iver skapa detta enastående friluftsmuseum över svenska bygdens liv och odling.

Artur Hazelius kunde redan 1873, för snart tre kvarts sekel sedan, öppna sina samlingar för allmänheten och därmed starta vad som med tiden blev Nordiska museet. Och 1891 — för 55 år sedan — slog han upp portarna till sitt livs älsklingskapelse, Skansen.

Både idén och platsen för idéns förverkligande vittnar om upphovsmannens ur varm hembygdskänsla sprungna genialitet. Här, på detta sköna berg, med fri och hänförande utsikt över skog, vatten och stad, byggde han ett hem för svenska hem. Här bevarade han och väckte till förnyat liv det liv, som för länge sedan levats av våra fäder, i helg och söcken, i arbete och fest — dessa fäder från vilka vi svenskar i alla samhällsskikt ytterst stammar. Här ser vi minnena av deras mödor i hantverk och jordbruk, av deras glädje vid gillen och spelmanslåtar. Här finns stråkar och spinnrockar:

Jungfru Sländas plats
blir till ett palats,
var hon står i eldskenets lek —

som Karlfeldt har sjungit. Och om de allmogehem från Sveriges skilda bygder, som här skuggas av sommarens grönska, kan sägas med samme diktarens ord till en svensk lantman:

Du byggde ditt hus
av kärniga skogars trä,
din bjälksal för högtidens brus,
ditt drömloft i lönnkronans lä.

Artur Hazelius' Skansen har blivit kärt för hela vårt folk. Vi samlas här, när vi i hägnet av vackra och förtrogna minnen och av en fager svensk natur vill glädjas tillsammans i sommarns eller vinterns dagar. Vi trivs här. Och vi är fyllda av tacksamhet mot honom, som i rastlös forskarmöda och varm kärlek till sitt svenska folk formade detta levande minnesmärke, denna härliga plats för studium och gamman, för eftertanke och värdig högtid.

På den svenska arbetarrörelsens, på Stockholms Fackliga Centralorganisations och Morgon-Tidningens vägnar nedlägger jag som en ringa hyllning till Artur Hazelius' stora minne denna krans vid hans grav.

VID UNGDOMSRINGENS 25-ÅRS- JUBILEUM I NORDISKA MUSEET DEN 6 JULI 1946

av *Andreas Lindblom*

Jag undrar hur många gånger — det bör vid det här laget, efter 17 år i denna institutions tjänst, vara tjugu tusen — som jag gått förbi granitpyramiden här nere vid entrén till Nordiska museet med dess för Er alla så välkända inskrift: "Från fäder är det kommet, till söner skall det gå..." Sentensen har ju upprepats så ofta att den nästan blivit utnött. Jag vet inte hur det kom sig att jag just i dag tänkte lite närmare på dess innebörd. Det slog mig att det är två små ord som räddar versen från att bli banal. Det är orden *unga hjärtan*. Tanken är ju att fädernas arv förmår leva bara så länge unga hjärtan slår. Jag ser framför mig i detta ögonblick ett tusental ungdomar från Nordens fem länder som kommit hit med hoppfull häg och fantasi. Och jag vet att det inte är för-mätet att här tala om unga hjärtan. Just i dessa dagar, när det debatteras bland diktarna och litteraturkritikerna om det är pessimismen eller optimismen som är mest berättigad inför framtiden, just nu i världskrigsepoken och atomenergiens tid, då det lite varstans sias om undergång, är det gott att tänka på unga hjärtan. Ni som sitter och står i denna härliga hall i hägn av fädernas minnen utgör en levande protest mot all pessimism. Ty Ungdomsringen har under ett kvarts sekel visat levande tro på de ideella krafterna i tillvaron, på skönhet i livs-föringen, pietet mot det förgångna och hjärtats oskrymtade glädje över livets rikedom.

I denna stund vill Nordiska museet tacka Er för att Ni på ett uppoffrande vis hjälpt och stött oss i vår strävan att reali-

sera det upphöjda program som museets grundare utstakat. Det var ju på Skansen som Ringen bildades, 1920. Samarbetet med oss har sedan dess varit idealiskt. Otaliga är de sammankomster Ni haft på Skansens höjder. Alltsedan 1934 gläder Ni varje fredagskväll om sommaren tusenden unga och gamla med gemensamma sånglekar. Och numera sköter Ni helt om den kulturella dansen och lämnar gratis undervisning i sådan. Jag vet mycket väl att många bland Er ondgör sig över att Skansen jämsides med all den myckna gammaldansen också tolererar den moderna. Men modern dans förekom redan på Haze-lius' tid. Det är tradition det också. Skansen är kanske det enda friluftsmuseum där det gamla och det nya möts, där det moderna livet brusar, och som också tack vare detta kunnat bli samlingsplats för en hel nation. Mänsklig erfarenhet lär oss även att det som verkar radikalt i dagens kulturliv likväl blir historiskt i morgon. När Gustav IV Adolf på 1790-talet förbjöd vid sitt hov den då splittriga nya wienervalsen, anade han ej att den 150 år senare skulle bli den populäraste bland de s. k. kulturella danserna. Det finns ytterligare ett skäl att inte bannlysa den moderna dansen från Skansen. Det gäller för oss att inte stöta bort de stora ungdomsskaror som — tyvärr kan man måhända säga — bara lockas av det moderna. Hur många av dessa ungdomar är det ändå inte som just på Skansen så småningom lär sig tycka om både lekar och gammaldans, hur många är det inte som deltar både i allsången och flaggparaden och sen lämnar friluftsmuseet med vida rikare behållning än om de tillbragt sin sommarkväll i en skum danslokal eller på ett nöjesfält. Det är många mödrar som under dessa år tackat mig för att det finns en så skyddad och övervakad plats som Skansen, dit de vågar skicka sina döttrar. För sjutton år sen var Skansens besökssiffra 800.000, nu är den över 2 miljoner. Den ofantliga ökningen är säkert inte proportionerlig bland folk i alla åldrar; det fordras ej mycken iakttagelseförmåga för att se att den framförallt faller just på ungdomen. En ungdom på gott och ont, men ändå mest på gott, det är min bestämda tro!

När jag nu bringar Ungdomsringen Nordiska museets och

De nordiska ländernas bygdeungdom tågar upp på Solliden.

Skansens tack, så vill jag alldeles särskilt rikta detta till *en* man, Er förste ordförande, numera hedersordförande Gustaf Karlson. I denna krets behöver jag inte spilla ord på hans förtjänster, på hans idealitet och uppoffrande entusiasm. Nordiska museet har en medalj som sparsamt utdelas till sådana personer som i särskilt hög grad främjat dess fosterländska syften. Den har utdelats i guld till Artur Hazelius själv och till Prins Carl, mångårig ordförande i Nordiska museets vänner. Museets nämnd har nu tilldelat Gustaf Karlson denna medalj i silver.

Och nu till sist, låt oss lova att i denna ansvarsfyllt tunga och med tanke på världens vedermödor så bistra tid ändå bevara den ljusa tro på livet och framtiden, som under det gångna

kvartsseklet utgjort Ungdomsringens största andliga tillgång! Låt oss se mot den nya fredstid som just dagas för världen med ödmjuk förtröstan och med brinnande håg att var på sin plats göra en insats för glädjen och godheten i livet! Det fanns en period för femtio år sedan som vi äldre minns, då ungdomen inte trodde och inte hoppades som nu. Vid tiden för unionsupplösningen med Norge sades det, jag vet inte om det var från svenskt eller norskt håll: Norrmännen är ett ungt folk som tror, svenskarna ett gammalt folk som tvivlar. Sen dess har mycket förändrats. Den store skald har fått rätt som mitt i pessimismens bittra stund, 1899, ropade ut till det unga Sverige de trosvissa orden:

Gå fram, gå fram, du nya dag,
med morgonsång och hammarslag . . .

— — — — —
Lys vida över folk och land
gör rik vår själ, gör fast vår hand,
att vi i fröjd må bära än
som gamla våra år
och vandra fram som säningsmän
i världens unga vår!

FORSKARNA BLAND FOLKET

av Mats Rehnberg

Så länge intresset för forntid och folkliv varit levande i vårt land, ha de myndigheter eller institutioner som företrott dessa riktningar måst lita till den hjälp, vilken kunnat lämnas från befattningshavare eller enskilda personer, som varit bosatta runt om i landet och därigenom ägt personlig kunskap om förhållandena i sin egen bygd. Tydligt framträder detta redan i det ryktbara "Memorial, effter hwilken H.K.M:t nådigest will, att dhe, som antagne äro att wara rijkzens antiquarij och häfdesökiare, sigh flijtelighen rätta skola". Det var den 20 maj 1630, kort före avresan till kriget i Tyskland, som Gustav II Adolf upprättade detta memorial, som i viss mån är det första officiella påbudet om fornvård och folklivsforskning i vårt land. Den som främst inspirerade till denna märkliga uppmaning var givetvis Johannes Bureus, som redan 16 december 1628 hade förmått ärkebiskopen P. Kenicius att till stiftets präster utsända ett cirkulär med maning att uppsöka gamla monumenter, rim och runstavar. Detta tidigare försök var emellertid icke särskilt framgångsrikt och Bureus hoppades förmodligen mera av konungens memorial.

Det är av intresse att konstatera, hur ordalydelsen i detta memorial direkt anger att det gäller att utfråga folk av olika kategorier ute i bygderna: "Sådant kan så wäl hos åldrighe bönder och borgare och andre såsom ock hos adelen, präster, foughter och laghläsare uthfrågas." Utförligt angives i fortsättningen att man skall efterspörja jordmätning, åkerbruk, boskapsskötsel, väderleksmärken, karakteristiska dräkter från olika landskap etc., alltså i stort sett de problem som ännu vid mitten av vårt århundrade står i forskningens centrum.

En begynnande traditionsinsamling hade faktiskt ägt rum redan på 1500-talet genom det uppdrag, som år 1593 gavs åt prästerskapet i Västerdalarna att uppteckna de minnen om Gustav Vasas äventyr i Dalarna, vilka alltjämt levde på folkets läppar. Detta var givetvis en monarkistiskt-historisk uppgift men medlet var folktraditionens tillvaratagande. Uppdraget till Bureus att färdas runt riket och avskriva runstenarna gavs så tidigt som 1599. Även Johan Messenius begagnade sig i sin iver av möjligheten att sända frågor till personer, som kunde väntas lämna upplysningar till gagn för historieforskningen. Ett uppteckningssvar rörande Kemilapparna år 1620 är publicerat i Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken I, Hfors 1910. (Meddelat av docenten John Granlund.)

Längre fram under 1600-talet och under 1700-talet skedde åtskilliga maningar att observera fornminnen och antikviteter. Mestadels skedde det i officiella skrivelser till olika befattningshavare. Särskilt uppmärksammade bland de s. k. "antikvitetsrannsakingarna" blev "Kongl. Majjts Placat och Påbudh om Gamle Monumenter och Antiquiteter i Rijket", som utfärdades 1666 av Karl XI:s förmyndarregering. Genom ett kungligt cirkulär, som inte bara nådde biskopar och superintendenter, skulle maningen tränga ända ut till kyrkvårdar och sexmän att uppteckna och "granneligen efterspörja hvad traditioner och sagor om hvardera för sig ifrån forna tider hafva varit och ännu äro".

Även Urban Hjärne använde sig av rundfrågor till ett antal personer i olika delar av landet. Främst gällde hans intresse "åthskillige Malm- och Bergarters Efterspörjande", men i detta sammanhang inflöto även traditionsuppgifter av annat slag. Svaren publicerade Hjärne 1702 och 1706.

En ytterst viktig insats gjordes av lantmäteriinspektören Jacob Faggot genom hans schema för "hvarje landsorts och höfdingedömes beskrivande", som trycktes i Vetenskapsakademins handlingar år 1741. Faggot avsåg inte att själv insamla uppgifter utan önskade främst att andra skulle gå till verket efter hans anvisningar. Den direkta frukten av detta program

blev dels ett antal tryckta bygdebeskrivningar, dels ett antal dylika som förvaras i olika arkiv och vänta på tryckning. I 1924 års *Betänkande med förslag till ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen* yttra de sakkunniga att Fag-gots insats närmast är "att jämföra med de för våra dagars folkminnesundersökningar författade s. k. frågeböckerna". De västgötska pastoratsbeskrivningarna från 1820—30-talen, utgörande den s. k. Sundholmska samlingen i Skara stiftsbibliotek, antyda genom sin likformighet att de tillkommit med stöd av någon sorts formulär.

Ett mera originellt initiativ togs år 1771 av pagehovmästaren Frans Westerdahl, som sökte förmå prästerskapet att insamla uppgifter om allmogens seder, dräkter m. m. Tyvärr förstod hans samtid icke vilken betydelse hans maning kunde erhållit. De enda större resultaten av pagehovmästarens insatser torde vara Gaslanders klassiska skildring om folket i Västbo, Wallensteens anteckningar från Danderyd, Lönquists från Bara härad och Andreas Axelssons från Snävringe härad. På flera håll förklarade prästerna sig inte bara ovilliga till bistånd utan de vände sig med skärpa mot själva initiativet.

Ett mycket tidigt exempel på en verklig frågelista är den som år 1823 utsändes av dåvarande översten J. P. Lefrén. (Se S. O. Jansson i *Meddelanden för Etnologiska undersökningen* nr 5, 1939.) Lefréns frågor gällde främst vissa mått- och decimalsystem. Under inflytande av den aktuella indoeuropeiska intresseriktningen sökte han på detta sätt utröna förekomsten av olika folkstammar här i landet. Dessutom visade denna frågelista intresse för magi och övertro. På det sedvanliga sättet distribuerades Lefréns frågelista till prästerskapet, som redan 200 år tidigare hade börjat begagnas som uppgiftslämnare om allehanda förhållanden och genom biskoparnas ofta återkommande frågor vant sig vid att lämna rapporter. Förmodligen har dock Lefrén icke erhållit så många svar på sina frågor. I vilket fall finnas inga svar bevarade och inga litterära spår av dem. På sätt och vis var det för tidigt med denna verksamhet. Självt hade han emellertid känslan av att vara ute för sent.

”Det är”, skriver Lefrén, ”angeläget att i tid, och medan ännu traditioner finnas bland allmogen, samla hvad som ännu kan återstå af våra fornminnen. Ingenting bör i detta hänseende anses obetydligt. De vid första påseendet likgiltigaste omständigheter kunna, då de sammanhållas med andra av likartat slag, hemtade från andra landsorter inom fäderneslandet, eller från främmande länder, blifva anledningar eller grunder til de vigtigaste resultat.” Dessa ord verka nästan skrivna i dag. Det är en tillfällighet att etthundratjugo år efter Lefréns varningsord Fredrik Ström 1943 i Sveriges riksdag åter skulle påpeka att det var ytterst kritiskt för traditionsforskningen. Sanningen är väl närmast, att vissa traditioner alltid äro så gamla att de äro i utdöende, medan utforskningen av mänskliga traditioner kan fortsätta så länge det finnes människor.

Leonard Rääf hade under sin verksamhet funnit behov av att skaffa sig rikligare upplysningar om folketro och sedvänjor. I januari 1847 sände han ut en uppmaning ”till flere landsorter” att insända olika traditioner. Hans lista bestod av 15 punkter berörande en mängd skilda ämnen alltifrån mytiska väsenden såsom jätte, troll och rå till ceremonier och besvärjelser vid skattgrävning. Rääfs maning var visserligen icke uppställd i direkt frågeform men genom sin utförliga formulering mycket närstående moderna frågelistor. (Denna lista påpekad av professor K. Rob. V. Wikman.)

Den första frågelistan i vårt land som framsprungit ur ett fixerat vetenskapligt behov av uppgifter om folkligt levnadssätt och sedvänjor hade emellertid en utländsk upphovsman, nämligen berlindocenten Wilhelm Mannhardt, som för sina forskningar om skördeseder och fruktbarhetsmagi distribuerade frågor över hela Europa. För vårt lands vidkommande vände sig Mannhardt till Vitterhetsakademien, som gav i uppdrag åt dåvarande riksantikvariern Bror Emil Hildebrand att ombesörja frågelistans kringvändande. Den 12 november 1867 daterades den av Hildebrand underskrivna listan, som sedan distribuerades till ”Herrar Föreståndare för Folkskole-Lärarseminarierna”. Efter vad det framgår sändes frågorna även till

de vid denna tid nya och verksamma fornminnesföreningarna. Det blev emellertid ett jämförelsevis klen resultats även vid detta försök. Endast en handfull svar torde ha inkommit. Mannhardt lät sig emellertid icke förtrötta utan lät 10 augusti 1874 ånyo sätta sitt namn under ett upprop att besvara hans frågor.

Det är all anledning att observera just denna frågelista. Den är den första som sammanställts av någon folklivsforskare och den är mera detaljerad och ingående än de flesta föregående försöken. Den är nämligen frukten av en teori eller en arbetshypotes om en fruktbarhetskult — en teori, som även i vårt land under lång tid präglade folklivsforskningen och genom populära framställningar även kom att påverka själva traditionsstoffet. Genom sin inträngande penetrering av ämnet var denna frågelista en tydlig föregångare till modern forskning, men genom sin distributionsmetod via riksantikvarieämbetet till ett antal officiella befattningshavare följde den de traditionella vägarna som begagnats ända sedan memorialet av 1630, nästan ett kvarts årtusende tidigare.

Den stora framgången för metoden med frågelistor och det utomordentligt rika material som insamlats härigenom beror på de vägar, som för detta ändamål valdes under 1800-talets slut i vårt land. Det var den direkta kontakten med folket som skulle visa sig vara den riktiga och mest framgångsrika vägen för folklivsforskningen. "Till folket i Vestergötland" löd uppmaningen från Vestgöta Landsmålsförening i Uppsala i maj 1874, då man sökte intressera landskapets innevånare att uppteckna provinsens dialekter. Författarna till detta upprop voro påverkade av nationalitetssträvanden ute i Europa. Fransk-tyska kriget hade nyss upprört sinnena. Om nationalismens idé heter det, att "hvad som varit med våld sönderbrutet i utvecklingens kedja, har man återknutit, det som varit mot natur sammanokadt har man upplöst". Särskilt de språkliga inslagen i nationalitetsstriderna apostroferades och man ivrade för språkpurism och utrensning av främmande tillskott. "Tidens ström har nu nått Nordlanden. Vilja vi ej självmant föras bort ifrån vår fäderneärfda odal och i armarna på främmande folk, deras

bildning och språk, då må vi nu taga i med att berga vår folkandes ädlaste och dyraste egendom." Liksom 1600-talsmemorialen skulle bidraga att illustrera fäderneslandets storhet, voro även dessa landsmålssträvanden patriotiskt färgade. Nu sökte man hos allmogen den renaste källan i språkets hav. Västgötauppropet innehöll inga frågor utan lämnade endast anvisningar om lämpligaste sättet att uppteckna dialekten, men i det upprop "Till Skånes inbyggare", som i december 1877 utsändes av Skånska landsmålsföreningen förekommer en regelrätt frågelista. Skåneuppropet är alltigenom realistiskt prägladt i jämförelse med det patriotiska och tyskpåverkade västgötauppropet. Bland de 15 frågorna från den skånska landsmålsföreningen märkas t. ex. följande: "Hvad heta olika slags matvaror? Huru heter det att tillaga och förtära dem? Huru heta olika klädesplagg, husgeråd, redskap och byggnader? Hvad kallas de ämnen, hvaraf de förfärdigas? etc." Man inskränkte sig inte enbart till det rent språkliga. "Jemte sin hufvuduppgift att taga kännedom om de skånska munarterna ur rent språklig synpunkt, har skånska landsmålsföreningen, i likhet med hvad dylika föreningar gjort i Uppsala, föresatt sig att samla och ordna allt, som hör till folkpoesien, och anhåller därför att af allmänheten få upplysning om de gåtor, ordspråk, visor, danser, lekar, sägner och drag af öfvertro, som ännu icke äro förgättna i bygderna."

Ett viktigt upprop, daterat december 1885, utsändes av norrlandsforskaren Johan Nordlander till "lärare och folklorister" med uppmaning att insamla traditioner om bygder och deras innevånare. Detta upprop trycktes i maj 1886 i Svenska Landsmål. I likhet med västgötauppropet under 1870-talet står även Nordlanders maning i direkt beroende av tyska förebilder, vilket även tydligt anges. Förmodligen har icke heller denna maning väckt så många till handling. Metoden med upprop har nämligen aldrig visat sig så effektiv som direkta frågor. Och det var icke någon egentlig frågelista det här gällde, såsom Åke Campbell 1930 uppgivit, utan en optimistisk maning.

Dessa strävanden att tillvarataga bygdernas säregna dialekter

och seder bedrevs i ganska blygsamma men betydelsefulla former från landsmålsföreningarnas sida. Fornminnesföreningarna hade vuxit upp runt om i landet och riktat intresset visserligen mot förhistoriska och medeltida inslag men ändå mot den egna bygdens möjligheter. Det var under påverkan av dessa strömningar som Artur Hazelius grep sig an med sitt väldiga verk att skapa Nordiska museet och Skansen. I första hand gällde det för Hazelius att rädda de föråldrade ting som hotades med undergång. Men han förbisåg för den skull icke värdet av att med allehanda uppgifter belysa de insamlade föremålen. Redan 1873, året efter det han begynt sin samlarverksamhet, anmärker han i sin lilla skrift med "Anvisningar vid samlandet af folkdräkter och bohag m. m.", att vederbörande skall lämna uppgifter om föremålens användning samt "med dem förknippade plägseder". Under sina talrika resor allt sedan skolåldern var Hazelius förtrogen med allmogen och dess tänkesätt och han hade vid mycket unga år börjat teckna upp visor efter de kullor som voro på herrarbete i Stockholm, en verksamhet som sedan fortsattes under studentårens fotvandringar i Dalarna. Med omsorg tillvaratogs de små lappar som Hazelius alltid krävde av sina föremålssamlare, och dessa korta notiser om föremålen utgöra nu en viktig källa för all folklivsforskning.

Mycket tidigt började Hazelius även att mottaga traditionsuppteckningar som icke stodo i samband med föremålssamlandet. Till de äldsta hör sålunda en skildring av råndans stenhäll i Dalälven mellan Björka och Spjutsmo fåbodar, insänd i oktober 1876 av Böl Lars Larsson i Morkarlbj. Dessa och liknande uppteckningar av skiftande innehåll kommo att utgöra grunden för Nordiska museets väldiga arkiv av folktraditioner. Hazelius tidigaste medhjälpare, såsom Wistrand, Hammarstedt, Keyland och Louise Hagberg, färdades efter Hazelius mönster vida i landet och gjorde därvid uppteckningar samt fingo kontakt med olika personer, vilka senare sände in uppgifter. Till dem som på detta sätt ganska tidigt knötos till museet var den unge godtemplaren Håll Nils Mattsson på Sollerön, som för Hammarstedts räkning vid början av 1900-talet insände en stabbdans-

melodi och sedan i snart ett halvt sekel varit ett värdefullt stöd för institutionen.

Hazelius underströk också tidigt betydelsen av att man inte vände sig till officiella befattningshavare utan till de särskilt intresserade, oberoende av social ställning. I verket "Ur de nordiska folkens lif" skriver Hazelius 1882 på tal om folktraditionernas insamlande: "För dessa källors upptäckande och för rådets insamling har jag med glädje bland mina medarbetare upptagit både män och kvinnor ur allmogens och hantverkarnas led. Flere af dem hafva varit trogna och ofta äfven insigtsfulla skaffare af handgripliga minnen från forna tider, som Nordiska museet gömmer. Andra hafva redan visat att de äfven på det litterära samlingsfältet kunna blifva goda hjälpare. Jag kan här ej undertrycka den anmärkningen, att vigten af en sådan de olärds medverkan långtifrån så uppskattas, som vederborde. Det är dock visst, att mången äfven utan fackstudier, men med begåfning och klart omdöme kan, hälst med någon ledning, göra forskningen ovärderliga tjänster. Och vi borde lära oss skatta hänförelsen för en idé lika högt, då hon ter sig hos den fattige smeden eller snickaren, hvilka undan släggan eller hyfveln rycka en del af sin dyrbara tid för att tjäna vetenskapens syften, som då hon uppenbarar sig hos den med samma vetenskaps alla hjälpmedel utrustade lärde." Aldrig tidigare hade de breda folklagrens deltagande i forskningsarbetet framhållits med sådan styrka som i detta uttalande.

De första frågorna Hazelius sände ut hade främst formen av personliga brev till alla medhjälpare rörande anskaffandet av olika föremål. Någon verklig frågelistasåg inte dagen förrän till julen 1905, då Edvard Hammarstedt utgav en tryckt "P. M. för uppgifter angående Julfirandet och därmed sammanhängande folkseder." Den lilla skriften utgavs i samarbete mellan Nordiska museet och föreningen Urd, som hade sin tyngdpunkt i Uppsala, där landsmålsforskningen sedan ett par årtionden företrätt dessa intressen. Hammarstedts frågehäfte innehöll 37 utförliga frågor kring skörden och framför allt julen. Problemet var i detta fall en mycket tydlig fortsättning efter de linjer som

på 60-talet uppdragits av Mannhardt, och Hammarstedt blev i viss mån en snillrik svensk företrädare för den mannhardtska forskningsriktningen. Att detta rörde ett vitalt ämne framgår av att julfrågelistorna fortsatt att utkomma från olika institutioner ända in på 40-talet och att sista ordet i denna den hittills största vetenskapliga diskussionen i nordisk folklivsforskning ännu icke är uttalat. Av betydelse är därvid att en viktig del av diskussionen just gäller frågornas art och svarens kvalitet.

Hammarstedts frågelistas om julfirandet infördes även på andra håll, bl. a. i Svensk lärartidskrift. Härvid har man alltså delvis fortsatt på de tankegångar som föresvävat Mannhardt och Bror Emil Hildebrand, då de 1867 distribuerade den första listan till folkskoleseminarierektorerna. Ett mera effektivt resultat nåddes, då listan opererade bland husmodersföreningarnas medlemmar.

Den frågelistverksamhet som begynte med skånska landsmålsföreningens ovannämnda upprop fortsatte efter en lång intervall med en del kortare frågelistor som dåvarande docenten C. W. von Sydow lät införa i Folkminnen och Folktankar 1914 och följande år under rubriken "Några spörsmål". Frågorna distribuerades sedan i särtryck till ett antal personer. Vid Folklivsarkivet i Lund har intill 1947 sammanlagt ett 60-tal frågelistor framkommit. Västsvenska folkminnesföreningen i Göteborg, började 1919 under inspiration av C. W. von Sydows verksamhet i Lund att anordna pristävlingar i olika ortstidningar för att på detta sätt få till stånd en insamling av traditionsmaterial. Härvid begagnade man frågelistans form.

De frågelistor som utgavs från dåvarande Folkminnesarkivet i Lund voro således de närmaste föregångarna till det stora genombrottet på 1920-talet för den aktiviserade folklivsforskningen och för ett mera systematiskt framställande av frågelistor. Utrymmet medger icke en utredning av de olika krafter i tiden som möjliggjorde denna expansion, men det första världskrigets klara avgränsning och fredsperiodens ansträngningar på alla områden av samhället har härvid varit grundlägg-

gande, samtidigt som nya forskargenerationer hunnit skapa sig inflytelserikare ställningar. Under åren 1925—1928 lät Nordiska museet anordna ett antal pristävlingar i frågelistform i samarbete med olika landsortstidningar. Ämnesvalet skånska folkdräkter, lekar och spel, matberedning och boskapsskötsel rörde intresseriktningen hos initiativtagarna till denna insamlingsform, dåvarande amanuenserna Gösta Berg och Sigfrid Svensson.

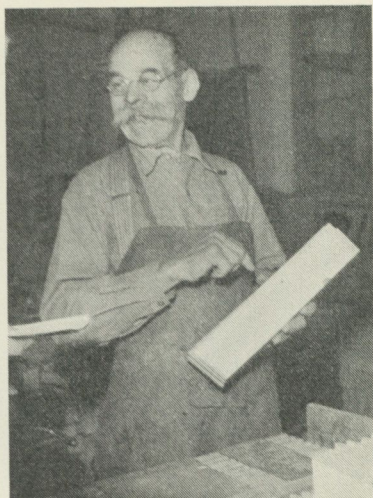
De tidigare byundersökningarna, som hade dåvarande intendenten Sigurd Erixon till upphovsman, omorganiserades 1928 till Etnologiska undersökningen, som vid sidan av de förut bedrivna forskningsexpeditionerna av fackmän, som reste ut i bygderna, även startade den organisation av ortsmiddelare, som alltjämt fungerar ehuru i betydligt utökad form. Härvid begagnade man sig givetvis av alla de kontakter som vunnits under färder i bygderna. Men för att få ett ännu tätare nät av medhjälpare, jämnt fördelade över hela landet tillskrevos alla kommunalstyrelser med förfrågningar om anvisningar på lämpade personer inom socknen. Härigenom knötos ett betydande antal nya krafter till denna verksamhet. Ett viktigt tillskott utgjorde även de förbindelser som förvärvats under de nyssnämnda tävlingarna förmedlade av olika tidningsorgan.

Samtidigt som framställandet av frågelistor startade vid Nordiska museet vidtog även vid Landsmålsarkivet i Uppsala under Herman Geijers ledning en ytterst intensiv produktion av frågelistor, som lade särskild vikt på den språkliga bakgrunden samt folkminnena. Ett 30-tal av dessa ytterst fulländade frågelistor trycktes och illustrerades. För att snabbare få fram ett behövt antal listor utgävos även omkring 180 större listor i maskinskrift eller stencil.

Nordiska museets frågelistor ha sedan 1920-talet stencilerats. Åtskilliga av dem ha måst utgivas i ett flertal upplagor. Av de större och mera ingående listorna ha vid ingången av 1947 omkring 140 stycken utgivits. Redan före 1930 uppstod ett behov av att efterfråga vissa speciella detaljer med färre frågor. Här-

Fru Elin Söderquist, Östergötland.

Snickare Helmer Söderström, Östergötland.

igenom uppstodo de s. k. specialfrågelistorna, vilka 1947 nått ett antal av 190 stycken. Sammanlagt omfatta alla dessa 230 listor över 10.000 frågeställningar.

Utrymmet tillåter icke ens en kort översikt över de otaliga ämnen, som behandlats i dessa frågelistor. Den intresserade hänvisas till den katalog över frågelistorna, som kan rekvireras från Nordiska museet. Här återfinnas de flesta sidor av mänskligt liv, gamla dagars näringar, sedvänjor m. m. Det sammanbragta materialet utgör en kunskapsfond som vetenskapsmännen i allt större utsträckning kommit att utnyttja också utanför de egentliga folklivsforskarnas krets. Upptecknarnas insatser ha även uppmärksammats inom andra fack och Nordiska museet har distribuerat frågelistor, som nästan helt ha emanerat från historiker, nationalekonomer, sociologer, numismatiker m. fl. Mera anmärkningsvärt är det måhända att upptecknarna även fått ställa sina krafter till förfogande för naturvetenskapsmän och medicinsk forskning. Så ha t. ex. frågelistor utsänts till

gagn såväl för Statens bakteriologiska laboratorium som för enskilda medicinska forskare.

En betydande arbetsuppgift har hela tiden varit organiserandet av korrespondensen med de hundratala medhjälparna, accedering och behandling av inkommet material, registrering, utbetalning av honorar samt kontrollen av att det väldiga nätet fungerat. Genom olika register kan man med ett handgrepp erhålla uppgift om vad som finnes om varje ämne, från varje socken, från varje person eller vad som för varje dag inkommit under årens lopp.

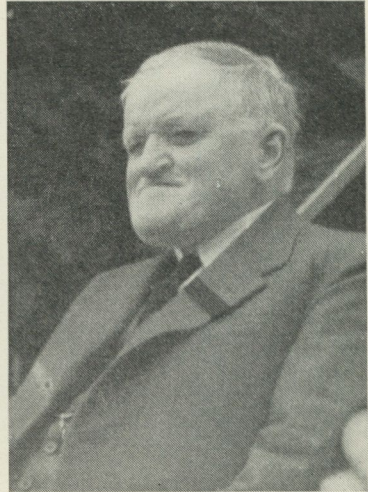
Efter omkring 10 års verksamhet framstod önskemålet att erhålla ett smidigt organ för samarbetet med medarbetarestaben och en särskild liten tidning "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" tillkom, vari kontakten på olika sätt upprätthållits. I detta blad införs numera även de olika specialfråge-listorna. Hittills ha 60 nummer av denna tidning utkommit.

År 1947 utgör den aktiva kadern uppptecknare omkring 400 personer. Vid begynnelsen på 1920-talet var det manliga inslaget absolut dominerande, under årens lopp har emellertid kvinnornas antal ökat, så att dessa nu utgöra omkring 18 % av hela antalet.

Genom att den svenska folklivsforskningen länge var mest inriktad på allmogekulturen och böndernas liv, utgjorde också större delen av den äldre medarbetarstabens just bönder. För att få samhällslivets olika sidor belysta från så många håll som möjligt har det varit en strävan under de senaste åren att er-hålla medarbetare även ur andra socialgrupper. En granskning av de nuvarande medarbetarna visar att lantbrukarna nu utgöra 26 % av medarbetarstabens. Landsbygden är emellertid även representerad genom lantarbetarna, som nu utgöra 12 % av samtliga. Bland lantarbetarna ingår även ett stort antal torpar-söner eller gamla torpare. Skogsarbetare och innehavare av skogsmåbruk uppgå till 5 %. Grovarbetare och fabriksarbetare utgöra 8 %. Största delen av dessa äro även hemmahörande på landsbygden eller i dess industriorter. Kustens fiskare äro endast 1 %. En viktig grupp utgöra hantverkarna, vilkas antal

Fru Stina Wahlström, Sörmland.

Handlanden K. A. Larsson, Småland.

uppgå till 10 % av antalet meddelare. En grupp som skulle kunna kallas förtroendemän av olika art, post- och järnvägstjänstemän, poliser och skogvaktare, utgör 4 %. Kvinnligt tjänstefolk såsom husföreståndarinnor och hembiträden uppgå till 4 %, medan husmödrarna äro 12 %. Dessa husmödrar representera främst lantbrukare- och lantarbetarhemmen. Folkskol-lärarna äro 10 % och präster och predikanter 2 % av medarbetarskaran, medan 1 % svårligen kan tillföras någon bestämd grupp.

Trots att de rena bönderna endast äro omkring $\frac{1}{4}$ av antalet, tillsammans med bondhustrurna möjligen $\frac{1}{3}$, är det dock en överväldigande majoritet av representanter för landsbygden. Städernas och de äldre samhällenas befolkning har på ett egenartat sätt visat sig ha svårt att medverka i arbete av detta slag. Samma erfarenhet har gjorts även vid andra institutioner som sysselsätta sig med traditionsforskning.

Det är vanskligt att karakterisera de olika socialgruppernas

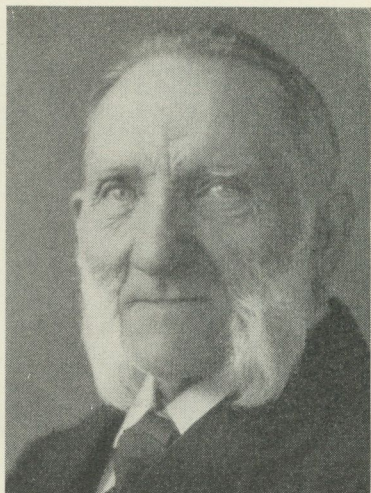
bidrag, då de personer som under årtal ägna sig åt detta arbete utgöra så bestämda personligheter att de avgjort skilja sig från mängden. Böndernas betydelse är grundläggande. Deras all roundkunskaper om allehanda lantsysslor och deras kännedom om viktiga ekonomiska förhållanden som äro förknippade med jordäggande, samfälligheter m. m. kunna knappast överskattas. Genom att de representera rotfastheten i samma bygd och ofta samma by uppbära de vanligen ålderdomliga, ortsfästa traditioner. Deras uppfostran till sin gärning var särskilt tidigare utpräglat traditionsfast. Genom den ganska skarpa gränsen mellan manliga och kvinnliga sysslor kompletteras bonde-meddelarna på ett ypperligt sätt av det stora antalet bondhustrur. Det visar sig många gånger, att gamla bondhustrur besitta större kunskaper om karlarbete än vad männen göra om kvinnoarbete.

Lantarbetarnas stora antal grundar sig på ett framgångsrikt samarbete med lantarbetarorganisationerna vid början av 1940-talet, då museets undersökningar genom särskilda anslag från Landsorganisationen kommo att inriktas på en del förhållanden rörande arbetarklassen. Lantarbetarna äro en ytterst viktig kategori, emedan det är de som kunna lämna upplysningar om storjordbrukens utveckling och organisation. Det visar sig nämligen att så upptaget folk som godsägare eller förvaltare aldrig få tid eller ro att nedskriva sina kunskaper om storjordbruken. Som komplettering av bondekunskaperna äro lantarbetarnas vittnesmål viktiga. Dessutom härstamma de i stor utsträckning från torpare och backstugusittare och äro därför bärare av traditionen från landsbygdens väldiga obesuttna folkskikt.

Skogsarbetarna företräda Norrland och Dalarna. Ofta äro de även småbrukare eller nybyggare. Även dessa bidraga till att nyansera den bild av landsbygdens liv som tecknats av bönderna. De fåtaliga fiskarna kunna tyvärr icke anses utgöra en tillfredsställande representation av de långa kusternas skiftande förhållanden, men i detta yrke har man särskilda svårigheter att medhinna uppteckningsarbetet, som onekligen fordrar mera lugn än gungande båtar. Kusternas förhållanden belysas emel-

Frä Eva Timm, Västmanland.

Lantbrukaren Erik Persson, Närke.

lertid även genom bidrag från ett antal andra yrkesmän som äro bosatta i kustsocknar.

En mycket viktig kategori utgöra givetvis de gamla hantverkarna, som icke bara beträffande yrkestraditioner utan även genom sina speciella synpunkter på trakten äro särpräglade. Hos denna kategori påträffas ofta en utomordentlig flit och noggrannhet i framställningen. Besläktad med hantverkarens ställning är även handelsmannens eller småföretagarens. Han är ofta en synnerligen god kännare av sin hembygds befolkning i en kringssyn som vanligen är större än bybondens.

Grovarbetarna och fabriksarbetarna representera en mångfald helt olika yrken, från gruvarbetare till glasblåsare. En del av dessa arbetare ha knutits till Nordiska museet i samband med tävlingar som utlysts genom deras organisationer. Beträffande arbetartraditionen finnas alltjämt verkligt betydande luckor att fylla. Det råder ingen tvekan om att forskningsarbetet bland den rena allmogen medförde en viss försummelse av de intres-

santa förhållanden som funnos att utröna hos arbetarklassen. Det är också inom denna grupp som man nu med olika medel söker finna lämpliga medarbetare inom yrken och trakter som tidigare icke varit representerade.

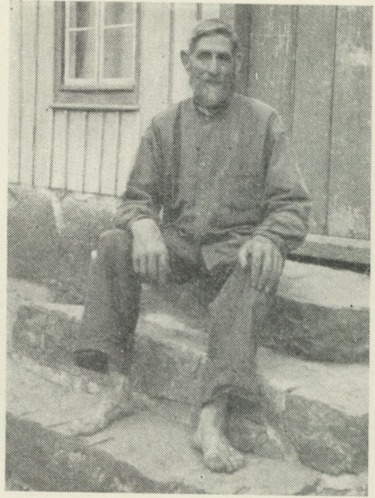
Bland de lärda yrkena finnas egentligen endast några präster och frikyrkomän samt ett betydande antal folkskollärare. Prästerna fullfölja i sin uppvecknarverksamhet en gammal månghundraårig tradition som sin bygds utforskare. Folkskollärarna utgöra en betydligt yngre yrkeskår, men man träffar redan vid 1850-talets slut i deras fackpress maningar till dem att bidra till bevarandet av våra kulturminnen. De ha också genom sin ställning kommit att bli ledande inom olika folk-rörelser, icke minst inom hembygdsrörelsen. Genom att de dels äro bokligt utbildade och dels i allmänhet ha bättre möjligheter än de flesta andra att kunna och hinna utföra skrivarbete äro de en värdefull tillgång. Till skillnad från de flesta andra upp-tecknare har ju flertalet präster och lärare icke egna traditioner från bygden, utan de måste räknas till de mera kvalificerade ombuden som skaffa sig upplysningar genom att utfråga folk eller på annat sätt utröna de aktuella spörsmålen.

Vid upprepade tillfällen har Nordiska museet fortsatt på den mer än 300 år gamla vägen att sända frågor till prästerna. Man har därvid uteslutande inriktat sig på förhållanden som berörde prästmannen, t. ex. en omfattande rundfråga 1917 till rikets präster angående prästgårdarna eller 1944 om psalmernas bruk. Med framgång ha även speciella förfrågningar ägt rum hos olika yrkesgrupper såsom lantarbetare, sågverksarbetare, glasbruksarbetare, skogsarbetare, militärer, skolmän etc. Sedan 1941 har genom intendenten Mankers insats även ett 60-tal lap-par knutits till Nordiska museet som speciella ombud för den lapska avdelningen. En mycket värdefull insats har under de senaste åren utförts inom landets hembygdsföreningar, med vilka Nordiska museet alltid haft ett gott samarbete.

Den traditionssamlade verksamheten måste givetvis alltid sträva efter att erhålla uppgifter, som med bibehållen pålitlighet sträcka sig så långt tillbaka i tiden som möjligt. Det är där-

*Fröken Ebba Ebbesson,
Skåne.*

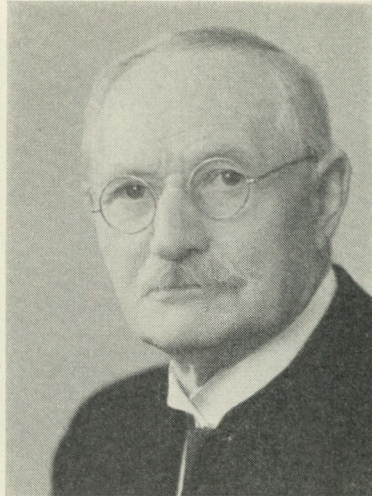

*Lantbrukaren J. A. Svensson,
Småland.*

för alltid de äldsta personerna som i första hand uppsökas, då man önskar uppgifter om äldre förhållanden. Vad de hört berättas av sina föräldrar och farföräldrar vidgar ju blicken ännu längre bakåt i tiden, även om man måste räkna med allt större felkällor för minnet ju längre bakåt man når. Av lättförstådda skäl ha därför de äldsta upptecknarna, som ofta kunna lämna skildringar av egna upplevelser, varit särskilt högt skattade. En undersökning av åldersfördelningen inom medarbetarkretsen ger vid handen att av Nordiska museets aktiva medarbetare år 1947 3 % äro födda före 1860, alltså över 85 år. Personer, som äro födda mellan 1861 och 1865, alltså i stort sett 80—85 år gamla, utgöra 4 %. Nästa grupp omfattande 75—80-åringar uppgår till 10 %, medan 70—75-åringarna utgöra 8 %. Omkring $\frac{1}{4}$ av medarbetarna äro alltså över 70 år gamla. Av folk som äro födda mellan 1876—80 och nu äro mellan 65 och 70 år räknar man 12 %, mellan 60 och 65 år 13 % och mellan 55 och 60 år 10 %. Även gruppen 50—55-åringar utgöra

Snickaremästaren Alfred Jönsson, Halland.

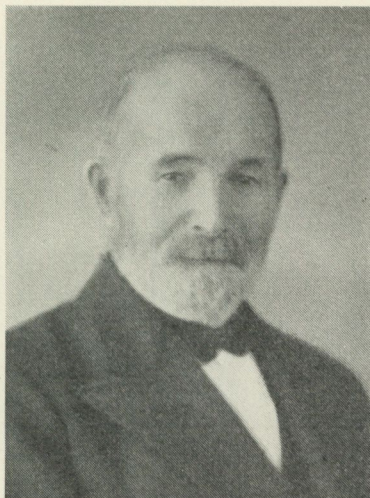

Järnvägstjänstemannen A. S. Sunesson, Småland.

10 % medan 45—50-åringarna uppgå till 11 % av antalet. Av de upptecknare som äro födda efter år 1900 äro 40—45-åringarna 8 % och 35—40-åringarna 5 %, medan personer under 35 år utgöra 6 %.

Även om åldringarna uppskattas i särskilt hög grad behöver det icke betyda, att de yngre medarbetarna utföra arbete av sämre kvalitet. De få i sin verksamhet lov att uppsöka och utfråga äldre personer i bygden och kunna därför vanligen genom större arbetsförmåga än en åldring komma med ytterst värdefulla bidrag, i sin tur upptecknade efter lämpliga åldringar. Vid förvärvandet av nya medarbetare är det emellertid märkbart, att dessa mestadels äro förhållandevis yngre personer. De äldsta i medarbetarkretsen ha varit betydligt äldre, redan då de började sin medverkan som upptecknare.

Genom att samtliga alldeles frivilligt utföra sitt arbete och för en obetydlig ersättning, kan man givetvis aldrig ålägga medarbetarna att insända rapporterna inom begränsade tider e. d.

F. riksdagsmannen F. O. Mörtzell, Lappland.

Fröken Ida Karlsson, Östergötland.

Det har i stort sett visat sig att den goda viljan här har varit den bästa drivkraften och att svaren oftast kommit, då man önskat. Och även om en fråga inte längre är dagsaktuell för bearbetning, är det senkomna bidraget till nytta nästa gång någon begagnar just det materialet. Hur olika lång tid det kan dröja, visar ett par drastiska exempel. År 1928 erhöi en skånsk lantbrukare en frågelista om åkerbruk. Hans svar kom först år 1942. En annan gång distribuerades en frågelista om soldatliv en lördagseftermiddag. På måndag morgon ankom en uppteckning från en fanjunkare i Västergötland omfattande icke mindre än 40 sidor. Han hade erhållit frågelistan med söndagens morgonpost, blivit så intresserad av ämnet att han suttit och skrivit ända till sista kvällstågets avgång. Dessa bägge episoder äro givetvis endast ytterligheter. De flesta svaren inflyta mera normalt.

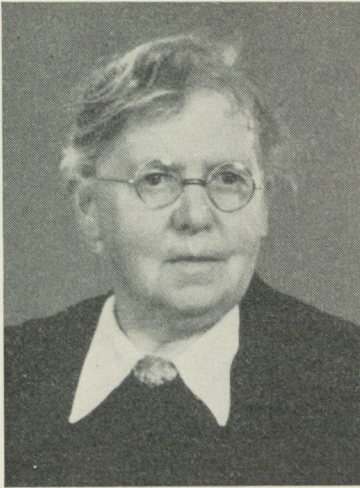
Den övervägande delen av vad dessa månghundrade medarbetare nedskrivna utföres med stöd av frågelistor. Det före-

kommer dock att de stundom självmant lämna skildringar av olika företeelser som de anse vara av vikt att få bevarade i beskrivningar. Frågelistan har under de senaste årtiondena varit ett utomordentligt viktigt redskap, men handhaft på fel sätt kan det ge ett ganska olyckligt resultat. Måhända kommer också eftervärlden att finna nutidens frågelistor i många avseenden otillfredställande.

Ett önskemål är givetvis att upptecknarens framställning är så naturlig som möjligt och samtidigt ger ett uttömmande svar på frågan utan att vara en direkt spegelbild av det efterfrågade. Först i ett rikare dokumenterat sammanhang framgår det nämligen, om frågan verkligen har blivit riktigt uppfattad, och genom utförligheten i skildringen blir problemet rikare belyst. Att i någon större utsträckning begagna frågelistor som uteslutande basera sig på svar av typen "ja" eller "nej" till det efterfrågade är synnerligen olyckligt, dels emedan felaktigheterna lätt bli kategoriska och dels det riktiga svaret alltför kortfattat.

Vid upprättandet av frågelistor är en viss psykologisk blick oundgänglig. Många vetenskapsmän ha så svårt att sätta sig in i besvararens ställning, att de helt enkelt begagna sin teoretiska terminologi redan i frågan. Ofta förstår vederbörande icke vad som avses och i de fall han förstått detta, finnes det exempel på att hela hans uppfattning om traditionens verklighet blivit rubbad. Ett annat farligt fel är att tillverka sådana frågor att svaret lägges i munnen på meddelaren.

En svårighet är givetvis att kunna framställa frågelistor som äro tillräckligt detaljerade för att få ämnet belyst och ändå icke så avskräckande i sin omfattning att den arme besvararen domnar av ansträngning och icke orkar slutföra uppgiften. Ett enkelt sätt är därvid att dela upp det vidlyftiga ämnet på flera frågelistor. Beträffande husbygge finnas sålunda särskilda stora frågelistor om virke och virkesbehandling, om husgrund och golv, om knuttimring och skiftesverk, om tak, om tro och sed vid husbygge etc. På måttssystemets område har man låtit uppdelningen ske i längdmått, viktmått, rymdmått, stycketal och ytmått.

Fru Lisen Johansson, Östergötland.

Fru Johanna Lundström, Sörmland.

I den svenska folkloristiska och etnologiska litteraturen ha de uppgifter som införskaffats genom de olika institutionernas meddelare ute i bygderna kommit att intaga en så betydelsefull plats, att det vore motiverat med en betydligt mera djupgående analys av detta material än vad denna korta framställning kan erbjuda. En svårighet vid alla institutioner har städse varit kontrollen av det inkomna materialet icke bara ur ren trovärdighetssynpunkt utan framför allt för att få kompletterande uppgifter på alla punkter där så erfordras. Har icke någon forskare haft aktuellt intresse just för ifrågasvarande problem har det tyvärr ofta förekommit att kompletteringsfrågorna uppskjutas tills det är för sent.

Särskilt vid Etnologiska undersökningen, där insamlingen har större proportioner än vid andra institutioner, har detta icke alltid medhunnits i önskvärd utsträckning. Kontrollen är givetvis allra viktigast, då det gäller folktrons värld och sedvänjornas roll och betydelse. Inom den materiella kulturen, som

främst är föremål för Nordiska museets forskning, insmyga sig misstag och felaktigheter icke så lätt. I viss mån tjänstgör det rikt inströmmande materialet som den pålitligaste kontrollen. Kvantiteten, dvs. i detta fall mängden uppgifter från samma landskap, visar säkrast vad som verkligen varit typiskt inom området. Särskilt under de allra senaste åren, då den verkliga eliten av upptecknare antingen avlidit eller av åldersskäl lagt ned pennan, har man i många fall fått tillgripa andra medel att verkligen få en trakts förhållanden belysta.

Det börjar numera bli allt svårare att få kontakt med personer av det sällsamma slag som de främsta upptecknarna förr utgjorde. Alltjämt måste man emellertid räkna med att de allra flitigaste medarbetarna icke äro människor av vanliga mått. Deras intresse och iakttagelseförmåga måste vara riktad åt bestämda håll. Vidare måste de besitta en alldeles speciell intellektuell utrustning som sätter dem i stånd att i årtal och årtionden utföra den prestation som uppteckningsarbetet utgör.

Det är inga små bidrag som många av dessa skribenter under årens lopp hunnit nedskriva. En småländsk rallare har sålunda under halvtannat årtionde insänt över 5.000 foliosidor uppteckningar och närmare 1.500 teckningar, medan en småländsk auktionsförettare levererat omkring 3.500 sidor. Dessa inneha givetvis det rent kvantitativa rekordet, men det finnes åtskilliga bönder och hantverkare som hunnit med att utföra mellan 2 och 3.000 sidor av tätskrivna uppteckningar med den allra högsta kvalitet ur innehållets synpunkt.

För att ha kraften att utföra dylika prestationer måste man vara en utpräglad begåvning och i omgivningens ögon något av ett original. Av det slaget var t. ex. den år 1944 avlidne småbrukaren Albin Zernander från Alster i Värmland. Han hade sânt Nordiska museet 381 uppteckningar om sammanlagt 1.388 sidor, fyllda av ytterst sakliga upplysningar rörande folklivet i trakten. Zernander var en skicklig tecknare som genom otaliga bilder ökade värdet av sina skildringar. Man skulle vänta att denna oerhörda prestation helt skulle fylla en bondes liv. Så var långt ifrån fallet. Den etnologiska forskningen var endast en

*Lantbrukaren C. G. Nilsson,
Småland.*

*Lantbrukaren Anders Jansson,
Dalsland.*

sida av hans personlighet. Som en linnéan i bondebräkt stod han även mitt uppe i en livlig naturvetenskaplig verksamhet. Hans samlingar av skalbaggar och fjärilar uppgingo till över 5.000 och hans egen botaniska trädgård, där vindruvor mognade i furuskogen, innehöll över 1.000 olika örter. Till omväxling eller vad det skall kallas framträdde denne man som poet, som målare och som musiker. Under korrespondensen med honom fick man alltid vara beredd på att de personliga breven kunde växla på olika moderna europeiska språk eller ädelt latin.

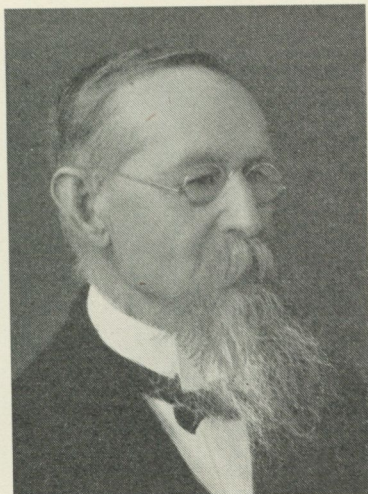
Alla upptecknare ha givetvis inte varit av denna ovanligt suveräna typ. Registren innehålla rader av småbönder, som oförtrutet och träget låtit varje utsänd fråga följas av ett svar, nedskrivet med gammalstavning och kantig stil. Många gånger ha de lämnat uppgifter om olika förhållanden som aldrig på något sätt skulle kunna belysas med andra dokument. Först om ett århundrade skall deras insats framstå ännu klarare. Nu kan man vid genomläsning av vetenskapliga avhandlingar och ut-

redningar redan genom angivandet av en sockens namn vid ett vetenskapligt belägg ana vilken odalman som lämnat uppgiften. Då man påträffar socknarna Källandsö i Västergötland eller Söderbykarl i Uppland kan man vara nästan övertygad om att det är de numera bortgångna bönderna Johannes Andersson eller Erik Eriksson som stått för upplysningarna. På liknande sätt förhåller det sig med hundratals andra svenska orter.

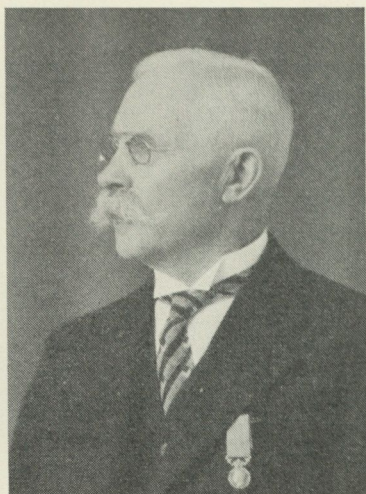
Vanligen förstå väl varken myndigheterna eller människorna i allmänhet i en trakt, vilken utomordentligt ingående skildring deras hembygd på detta sätt erhåller genom de brev som någon sockenbo år efter år postar till Nordiska museet. Upprepade gånger har det inträffat, att när prästmän eller ledande personer besökt museet för att få råd beträffande något monografiskt arbete om hembygden, så har det varit möjligt att visa, att vetenskapsmännens kunskap helt enkelt emanerar från någon enkel man i en stuga i socknen.

Det vore t. ex. en omöjlighet att skildra Lima eller Boda i Dalarna utan att grunda vetandet på de väldiga insatser som i årtionden gjorts av häradsdomarna Strand Gustaf Persson i Torgåsmon eller Fräs Erik Andersson i Kärvsåsen. Den förre som nu är över 85 år gammal, är alltjämt i flitig verksamhet och har under loppet av några årtionden sänt in över 200 uppteckningar, fyllda av den ålderdomliga bygdens märkliga traditioner. Hans kollega Fräs Erik som "bara" är 79 år hör till de mest outtröttliga medhjälparna. Han har sänt in över 2.600 maskinskrivna sidor om sin bygd. Trots den höga åldern och en ovanligt tyngd arbetsdag under hela livet utvecklar han en vitalitet som är en ynglings. Han lämnar ständigt nya förslag till forskningsuppgifter, till frågelistor, till ouppmärksammade problem. Vid samarbetet med män av dessa typer erfar man en sällsam känsla av att umgås med ett slags folkliga professorer som av någon underlig anledning framträda i medhjälparens skepnad i stället för lärarens.

Mången frågar sig givetvis: varför sitter hundratals människor och skriver åt ett museum, vad få de i ersättning? Svaret kan gott utsägas. De skriva av intresse och lönas med nästan

Målaremästaren Abdon Johansson, Västmanland.

Häradsdomaren Fräs Erik Andersson, Dalarna.

intet. Ty de obetydliga honorar som varje månad utbetalas, kunna aldrig räknas som ersättning utan endast som en uppmantran. Att dessa små månatliga belopp på ett fåtal kronor dock äro varmt uppskattade av de gamla och fattiga ute på landet får Nordiska museet talrika prov på. En 75-årig väverska i Blekinge skrev t. ex. 1940. "Jag får härmed medsända mitt hjertliga tack och erkännande, som jag har fått 3 kronor o 50 öre. Det var välkommit mitt i denna svåra Winter. Jag sitter en fattig enka och full av wärk och vedermöda. Jag kan inte uträtta nogott, men skriva lite dåligt, det kan jag ännu, men jag har 24 kronor i månaden i pennitjon, det är alt vad jag har att leva på i dessa dyrtider, men jag har havt en hjälp ifrån er som varit glädjande."

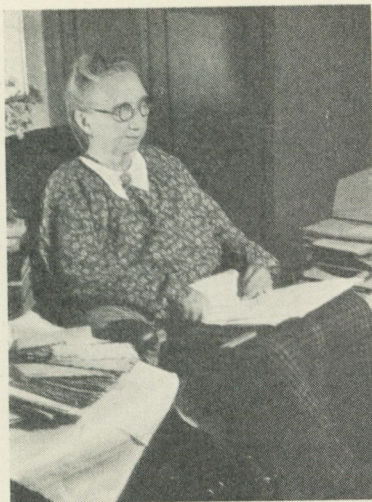
Samarbetet med dessa medhjälpare är ovanligt stimulerande. Det går aldrig någon dag under året som icke posten innehåller en bunt med uppteckningar som på ett fångslande sätt belysa livets olika sidor. Bakom breven skymta ofta originella person-

ligheter och gripande människoöden. Något av detta röjes i deras anteckningar om sig själva. Under en följd av år gladdes museets tjänstemän åt de insatser som gjordes av en fattig skomakaränka i Simrishamnstrakten. Om sitt liv har hon endast antecknat: "Intet särskilt yrke. Vårdar gravarna på Borrby kyrkogård. Under ungdomsåren och uppväxttiden huvudsakligen jordbrukarpiga och som gift med skomakare N. Björklund deltog jag både i hans arbete om vintern och som arbetare på åker och äng och i torvmosse och under sockerbetsssäsongen på sockerbetsfälten i hela södra Skåne många mil från hemmet."

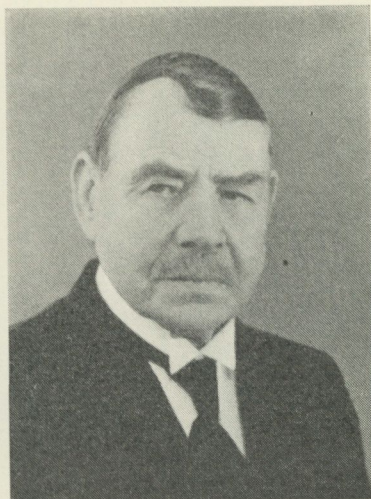
Bland de kvinnor som länge varit i livlig verksamhet finnas sådana som den 66-åriga Blenda Andersson i Vislanda, som varit invalid genom ledgångsreumatism i över 30 år men framhärdad i sitt forskningsarbete genom alla plågor, eller den mer än 70-åriga Odina Jönsson i Vikens fiskeläge i Skåne, som alljämt sträcker ut på milslånga forskningspromenader för museets räkning. Vid sina förfrågningar har hon alltid gått så finkänsligt tillväga att ingen i bygden anar att hon med sina förstulna frågor utfört ett undersökningsarbete av mycket stora dimensioner.

Till de personer som aldrig skytt personlig möda, då det gällt arbetet för Nordiska museet, hör även den mer än 80-åriga smeden K. J. Nilsson, som för att få kunskap om något ganska enkelt lantbruksredskap trots sin höga ålder kan ta sig för att färdas genom socken efter socken. Vid ett tillfälle slutar han sin skrivelse med dessa ord: "Det största nöje som jag upplevat under de nu snart 74 åren jag levat var att bliva hedrad med att få vara med på sommarkursen i Stockholm 1938 där man fick nöjet å en gång få se Nordiska museet. Leve Nordiska museet och Skansen."

Denna personliga känsla för Nordiska museet och dess forskningar är utmärkande för alla dessa personer. Då de — som stundom händer — av hänsyn till sin ålder nödgas meddela, att krafterna icke tillåta ett fortsatt arbete, bruka de vanligen ha skaffat någon annan person som sin efterträdare. Typiskt är detta utdrag ur ett brev från en grovarbetare i Göteborgstrak-

*Fröken Blenda Andersson,
Småland.*

*Smedsmästare K. J. Nilsson,
Småland.*

ten. "Om jag lever tills den 8 april 1941 fyller jag 80 år och skulle jag dö förr eller senare hoppas jag att min yngste son upptar min mantel och meddelar Eder härom. Ännu är jag frisk, men vem vet vad som händer."

På flerfaldiga sätt tar sig vänfastheten och tillgivenheten till Nordiska museets tjänstemän uttryck. Då intendenten Nils Edvard Hammarstedt avled i februari 1939 kom det en hyllningsdikt från en gammal öländsk bonde:

"Hvad spörja vi en man sin bana slutat?
En Sveriges son av ädel stam
Hans livsverk lever genom tiden
Odödligt är hans namn.

— — —

Han sover nu så gott uti sin vilokammar
tills morgon bräcker — den stora dag
då alla samlas åter — ett återseende står kvar."

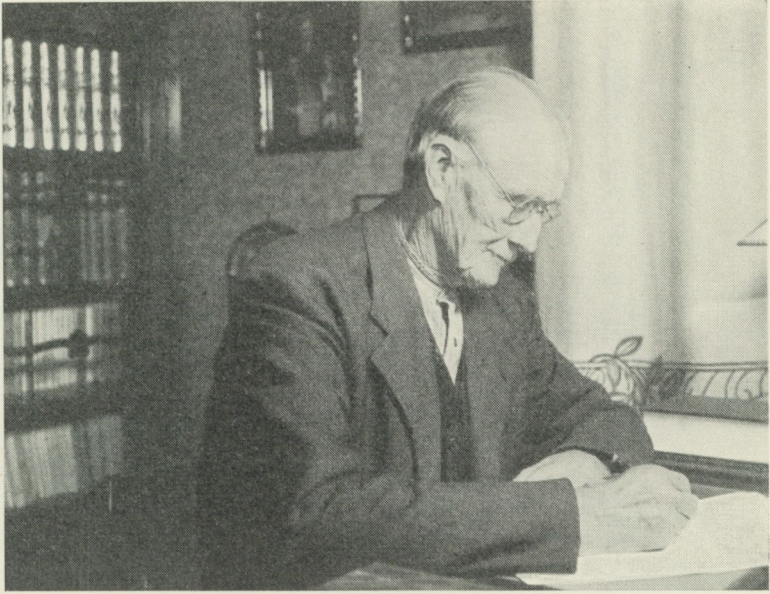
En julidag 1924 avled hastigt intendenten Nils Keyland under ett besök i hembygden. En vän skar in ett kors i en björkstam invid den stig, där Keyland segnade ner. En värmländsk bonde som lärt känna Keyland och alltjämt är en pålitlig meddelare skrev i ett brev 15 år efter dödsfallet: "De gånger jag passerar detta ställe stannar jag i vördnad framför björken, och lindar den med en grön krans, så fort som den förra torkar. På sommaren göres kransen av björkkvistar och på vintern av grankvistar. Jag har även lagt märke till att någon annan gör likadant ibland. Varför man gör så är svårt att förklara. Det är sådana känslor som man behåller för sig själv."

Även om allmogen utgör majoriteten, ha enskilda personer ur andra samhällsklasser utfört synnerligen förtjänstfulla insatser. I Rääfs traditionsrika trakter, Ydre i Östergötland, verkade under en följd av år den gamle majoren K. V. Key. Han besatt givetvis inte själv så stora kunskaper om varje sida av allmogelivet, men han hade en vän i en torpare som hette Emil. I majorens långa och utförliga skrivelser talade den gamle torparen.

En ovanligt flitig medarbetare är den halländske målarmästaren K. A. Karlsson som genom sitt yrke haft anledning att vistas på olika håll i landskapet och som besökt nästan varje socken i sin forskningsiver.

Hur märkliga traditioner som kunna rymmas hos en åldring, framgick av de arbeten som utfördes av den mer än 90-årige småländske hantverkaren P. E. Sandgren, vars fader var född 1814 och vars farfader var född på 1700-talet. I barndomen hade han sin bästa vän i mormodern, som likaledes var född på 1700-talet. Sandgren kunde berätta, hur mormodern skildrade den tid, då morfadern red till Vissefjärda kyrka om söndagarna.

Det arbete som utförts av dessa uppvecklare ute i bygderna har låtit tala om sig även utanför vårt lands gränser. Den danske vetenskapsmannen Svend Jespersen har 1943 i "Fortid og Nutid" yttrat, att "det skyldes ganske afgjort for en stor Del dette Materiale, som Optegnerne har indsendt, naar den sven-

Lantbrukaren Olof Hager, Värmland.

ske Bondekultur i Dag uden Forbehold kan siges at være den bedst klarlagte af alle europeiske Landes."

Tyvär har det icke varit möjligt att tillräckligt hedra de kvinnor och män som i tysthet utfört detta trofasta uppteckningsarbete vid sidan av sin dagliga gärning. Den 30 november, dagen för Artur Hazelius födelse, utdelas vanligen till några av de främsta upptecknarna Artur Hazelius-medaljen, som slogs år 1893 till Hazelius 60-årsdag. Denna utmärkelse är ett ringa erkännande av dem som arbetat i hans anda.

Genom en undanskymd notis i en landsortstidning meddelades vid en av dessa upptecknares dödsfall hans insatser av detta slag. Författaren Harry Blomberg tog denna notis till anledning att fästa uppmärksamheten på dessa upptecknare som gå "tysta och stillsamma omkring i sina obemärkta liv. De ha fötts med

en stor visdom: visdomen att vara. Inom dem glöder den stilla elden. Den är ren. Den är en eld i sak. Den driver dem att älska något för dess egen skull — musik, konst, forskning. De bry sig inte om skenet. De ha ett vardagsjobb, eftersom människan en gång för alla skall äta sitt bröd i sitt anletes svett . . .

Där gå de! Ibland gå de bakom plogen, och då man hejdar dem och frågar efter vägen till nästa by, anar man inte, vilka de egentligen äro. En bonde! säger man och far vidare i sin aningslöshet. Där stå de vid sin maskin! Man går igenom fabriken i sin härresande okunnighet om att man skuddat vid en människa som man borde vörda. Så dö de. Då hittar man kanske en liten notis om dem. Och plötsligt ser man vad de varit och vad man själv är.”

VISEN LEWIN

★ 4.12.1861 † 9.10.1946

Den 1 oktober 1885, några veckor innan Nordiska museet fyllde tolv år, möttes Artur Hazelius och Visen Lewin till den första gemensamma arbetsdagen i museets dåvarande lokaler, 79 Drottninggatan. Tidpunkten hade bestämts vid ett besök i samlingarna några dagar förut, och ett par brev hade växlats dessförinnan. I det ena hade den tjugufyraåriga blivande amanuensen sänt in sitt avgångsbetyg från Wallinska flickskolan samt ett av lektor Wilh. Sturzen-Becker utfärdat intyg om tre års korrekturläsningsarbete hos P. A. Norstedt & Söner. I det andra brevet hoppas hon "hjärtligt att jag måtte med god vilja och intresse för museet i någon mån uppfylla Edra fordringar". Man kan nog utan förbehåll säga, att Visen Lewin under sina fyra decennier i museets tjänst i hög grad lyckades uppfylla fordringarna.

"Mitt första arbete blev att ordna en brevsamling och korrekturläsa tidskriften Samfundet för Nordiska museets främjande för 1884" skriver hon själv i Minnen från 79 Drottninggatan (Fataburen 1933) i anslutning till hundraårsdagen av Artur Hazelii födelse. Arbetsuppgifterna — ej minst de redaktionella för museets publikationer — ökades oavslått under de följande åren. Arkivalier förvärvades och förtecknades, och dokumenten om museets egen historia tillväxte kraftigt i brevväxling och handlingar. Mängder av kataloglappar i arkiv och bibliotek med den klara, lättläsliga piktören vittna om den intensiva verksamhet som måste bedrivas, i all synnerhet under de tjuguet år som både handskrifterna och boksamlingen samtidigt gjorde anspråk på Visen Lewins intresse och arbetsförmåga. Under en femårsperiod fungerade hon även som sekreterare i Nordiska museets nämnd.

Ett femtiotal brev och P. M. samt en del karakteristiska orderlappar mellan styresmannen och amanuensen, som omedel-

bart blev hans sekreterare, vittna om ömsesidigt förtroende och utbyte i de rikt fasetterade arbetsuppgifterna och problemen både i museet med dess sjudande utveckling och på Skansen, som vid 1890-talets början blev ett nytt och fordrande tillskott i den redan förut intensiva verksamheten.

Den livliga brevväxlingen under 1890-talet betingades av att Artur Hazelius den tiden ofta befann sig på resande fot. För sekreteraren gällde det då att, ofta brådskande, besvara detaljerade frågor om arbetets gång i museet och på Skansen samt att verkställa det synnerligen skiftande innehållet i dessa impulsiva — av avståndet liksom intensifierade — promemorior, som kanske påteknats "göm noga denna P. m. till min återkomst".

Den 25 juli 1890 kommer brev från Växjö: "Själff har jag rest härs och tvärs" (12 ortnamn uppräknas). Med brevet följer en P. M. i 17 punkter att utföra och besvara. Angående Skansen kan det låta så här: "Samråd med Sigrid Millrath om en del förberedelser för höstmarknaden — — Vi skola egentligen lägga an på att få frukt och grönsaker i oberäkneliga massor. Däröf skall bedjas och skrivas." I samband med de tidigare vårfesterna på Skansen fick sekreteraren ofta representera Artur Hazelius vid sammanträdena hos ledarinnan fru Anna Wallenberg.

En dag i september 1890 meddelar Visen Lewin: "På Jonas Stolt (Byskomakaren Jonas Stolts minnen, Bidrag till vår odlings häfder, 5) har jag redan hunnit ett stycke framåt, men jag får lof att än en gång gå igenom hvad jag öfversatt, innan jag vågar lämna det i doktors händer". Flera av breven äro fyllda av detaljerade typografiska frågor och svar rörande redigeringen av vägledningar och andra publikationer, t. ex. Minnen från Nordiska museet. Man förstår, att det är "fullt upp med korrektur hela dagarna".

Tonfallet i breven från styresmannen har en klang av visshet om medarbetarens glada och tillgivna deltagande i förehavanden och framgångar, något som hennes svarsbrev, med hälsningar från amanuenser och kullor, ovedersägligt bekräftar. "Vi hoppas snart få höra något från vår resande styresman", heter det

i juli 1890. Belysande för omtanken är hennes förslag att något inskränka på annonseringen om Skansens konserter: "Jag tycker det blir så dyrbart för doktorn", och följande brevrader i maj 1892 ge en glimt av personligheten: "Jag var på Skansen i lördags, och där var om möjligt mer förtjusande än vanligt. Där är så idylliskt, så jag tycker ej det skulle behöfva bjudas på musik för att få folk dit. I min smak är Skansen tusen gånger vackrare i tystnad".

Ett gensvar på styresmannens arbetsglädje och verksamhetsiver framlyser i Visen Lewins sista brev till Artur Hazelius i september 1900: "Jag arbetar f. n. liksom förut med arkivet, går igenom gamla handskrifter, som jag, på samma gång de räknas, äfven förtecknar. Det är med fröjd jag ser högen af ordnade handlingar växa dag för dag. Och dock, hur mycket återstår ej ännu!" De sista orden te sig nu som ett varsel. Ty flera år efter det att Visen Lewin pensionerats nyårsafton 1925 — hon hade då varit museets bibliotekarie sedan 1901 — anlätades hon upprepade gånger för kvalificerade uppdrag i arkiv och

bibliotek. I samband med Artur Hazelii hundraårsminne 1933 upprättade hon t. ex. vid fyllda sjuttio år en översikt över fördelningen av förvärven till museet 1872—75 för Gösta Bergs bok om Artur Hazelius.

Mångsidigheten i hennes intressen kom hennes arbete i arkiv och bibliotek tillgodo, och flitiga forskningar i den egna släktens historia gjorde henne väl lämpad att vägleda vid de allt talrikare förfrågningarna rörande t. ex. skråarkivets personhistoria. Frågeställningar som hon kanske i första ögonblicket ställde sig något tveksam inför, fingo strax därefter full kompensation i intresserade och positiva uppslag till förmån för vederbörande.

När en person med Visen Lewins kvalifikationer får vara med om en institutions tonår och följa den fram till och över halvseklet, då får man en känsla av inslag i varp; så fast ter sig sambandet mellan arbetaren och det stora verkets historia. In i det allra sista lika vidsynt klar och klok behöll hon alltjämt ett livligt intresse för museets utveckling, och alldeles särskilt togo hennes tankar del uti vad som hände i Hazelius-arkivet, där hon under åren lagt hand vid de otaliga dokument av vibrerande liv, som det personliga brevet utgör.

Att samarbeta med Visen Lewin var en god fostran. En yttring av gillande från henne vid motläsning eller andra arbetsuppgifter inspirerade till ytterligare anspänning.

Om Artur Hazelius skriver hon i tidigare nämnda uppsats: "bakom den försynta älskvärdheten låg en hel värld av energisk kraft och klart medvetande om det mål han satt sig före. — — Alla hade vi en kolossal respekt för honom, men respekten bottnade i vördnad och varm beundran".

De orden belysa väsentliga drag i Visen Lewins egen personlighet, så präglad av trohet mot goda grundsatser.

Laura Stridsberg

FRÅN LANDSKAPSMUSEER OCH HEMBYGDSGÅRDAR

EN ÖVERSIKT FÖR ÅR 1946

Enligt Lagen om skydd för kulturhistoriskt märkliga byggnader (Svensk författningssamling 1942:354) ha följande byggnader nu blivit registrerade som byggnadsminnesmärken: Gården Tjörnedala nr 1 i Gladsax socken, Skåne, Bergmästaregården i Filipstad, Rebettuarödsgården i Hörröds socken, Skåne, Olnispagården i Transtrands socken, Dalarna, och Burlövs prästgård, Burlövs socken, Skåne.

Inom landets hembygdsgrårdar ha enligt de upplysningar som kunnat erhållas från hembygdsförbunden följande nybyggnader och förändringar ägt rum under år 1946.

Småland.

Lenhovda hembygdsförening har flyttat en mangårdsbyggnad i två våningar från Stora Blötskog i Älghults socken till hembygdsgrården vid Lenhovda kyrby. Moheda hembygdsförening har till sin park flyttat en av de karakteristiska halmhyddorna, som förut stått på Kronobergs hed i Lekaryds socken. I Vederslöf har en backstuga rekonstruerats på ursprunglig plats. Lidhults hembygdsförening har i gåva erhållit en vattensåg, som kommer att bevaras på ursprunglig plats. I Gränna har en särskild museibyggnad uppförts för minnena från S. A. Andréés polarexpedition 1897.

Gotland. Till landsantikvarie i Gotlands län har utsetts fil. dr Greta Arwidsson.

Östergötland.

I Sya socken har en hembygdsförening bildats. Denna har förvärvat en enkelstuga i två våningar från Hydinge Mellangård samt en del andra hus. Anläggningen skall bevaras på sin

ursprungliga plats och tillföras de samlingar av föremål, som hopbragts av snickaremästare David Skärstrand. Mjölby hembygdsförening har förvärvat två äldre ladugårdar från Speelinge kvarn och Törsnäs i V. Harg.

Under året ha Linköpings stadsfullmäktige beslutat avsätta Vallaskogen invid staden till reservat för friluftsanordningar och äldre byggnader, i främsta hand från staden. Enligt den uppgjorda planen för friluftsmuseet skall detta utgöras dels av ett stadskvarter och dels av allmogebyggnader från Östergötland. Ett häradsskrivareboställe vid Stratomta i Törnevalla, vilket dömts till rivning, har förvärvats för ändamålet. Norrköpings museum har under året invigts.

Västergötland.

Corps de logiet vid Kråks säteri, Mölltorps socken, har av staten överlåtits till Västergötlands museum med anledning av att byggnaden måste rivas för anläggningen av ett skjutfält. Avsikten är att huset skall flyttas till Skara för uppsättning där. Skövdeortens museum har öppnats i stadens rådhus. En gammal manbyggnad med undervåning av sten i Borgatorp, Dala socken, vilken hotades av rivning, har inköpts för restaurering av greve Gustaf Posse, Stora Dala säteri.

Södermanland.

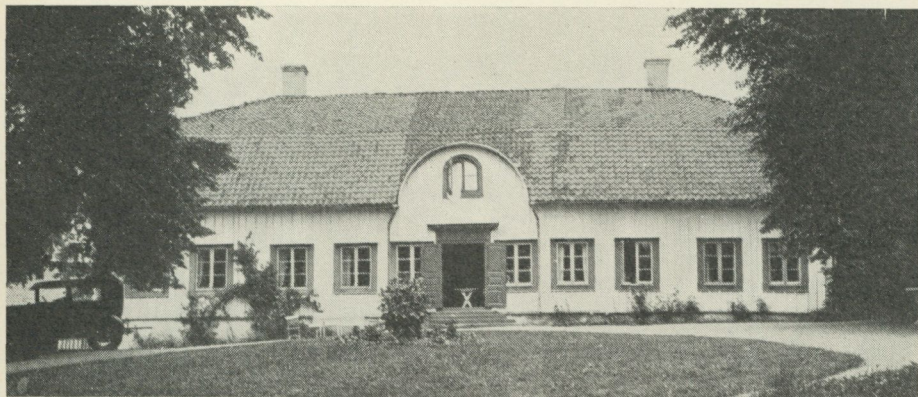
En parstuga med invändiga målningar från 1700-talet har flyttats från Åbro i Trosa-Vagnhärads socken till hembygdsgården vid Trostorp i samma socken.

Närke.

Grythyttans hembygdsförening har vid sjön Torrvarpen inrett en svalgångsbod till vandrarhem och samlingslokal för ortens föreningar. I Hällefors har en hembygdsförening bildats.

Värmland.

Väse hembygdsförening har förvärvat en tvåvånings manbyggnad som skall bevaras på sin ursprungliga plats. Byggnaden skall dels inrymma föreningens samlingar och dels tjänstgöra som samlingslokal. Forshaga hembygdsförening har flyt-

Huvudbyggnaden vid Kråks säteri i Västergötland.

tat ett envåningshus till gammalgården Bråtarna. Ytterligare tre av Nysäters gamla marknadsbodas ha restaurerats. Värmlands hembygdsförbund har förvärvat Hammars fornminnesområde på Hammarön för att rädda detta undan planerad bebyggelse. Anslag har härför beviljats från Statens fritidsnämnd, de kommunala myndigheterna, industriföretagen m. m.

Uppland. I Huddunge har Håcksbytorpsstugan invigts.

Västmanland. Väsby kungsgård utanför Sala har invigts som hembygdsgård och museum.

Dalarna.

Buskgården från Särnaheden har flyttats till sin nya plats och invigts såsom hembygdsgård. I samband med Hedemora stads 500-årsjubileum ha ättlingarna till skådespelaren August Lindberg överlämnat ett antal möbler m. m. för ett "Lindbergsrum" i staden.

Gästrikland.

I Hille socken har hembygdsgården "Per Lars i Åbyggeby" invigts. I Ockelbo har sockenmagasinet från 1700-talet samt ett antal mindre byggnader inköpts för uppförande på Lustibacken. Två byggnader, däribland en ria, har i Årsunda socken för-

värvats för att uppföras på den nya hembygdsgården Svens i Lund.

Hälsingland.

På Kalatäkten i Järvsö socken har en mangårdsbyggnad från Säljesta by återuppförts, varjämte ett par smärre byggnader, bl. a. ett 1600-talshärbre, förvärvats. På Beschberget i Gnarps socken har hembygdsgården Danils i Frästa invigts. Denna består av två mangårdsbyggnader, en långloge, en fäbodstuga m. m. Hembygdsföreningen i Jättendal har förvärvat tvenne byggnader, som skola ingå i en planerad hembygdsgård. I Harmånger och Hälsingtuna ha nya hembygdsföreningar bildats.

Jämtland.

Under året har en hembygdsförening bildats i Undersåker. En musikpaviljong har uppförts på Mörsils hembygdsförenings område.

Medelpad.

Till intendent för Medelpads fornhem har utsetts fil. lic. Lars-Göran Kindström. Hantverksmuseet på Norra stadsberget öppnades 7 dec. 1945. Torps hembygdsförening har till sin hembygdsgård flyttat en mangårdsbyggnad från socknen samt provisoriskt inrett denna till museum. Njurunda hembygdsförening har låtit reparera kyrkstallarna vid nya kyrkan.

Ångermanland. Till landsantikvarie i Västernorrlands län har utsetts fil. lic. Bo Hellman.

Västerbotten.

Till landsantikvarie i Västerbottens län har utsetts fil. lic. Gunnar Westin. Bygdeå hembygdsförening har i gåva erhållit ett portluder, som skall användas för militärhistoriska samlingar. Den s. k. Hans Heriberts stabbur har flyttats från Svartsjöbäcken till Fatmomakke kyrkplats.

Norrbotten. Till landsantikvarie i Norrbottens län har utsetts fil. lic. Hans Beskow.

NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN UNDER ÅR 1946

Allmogeavdelningen

Allmogeavdelningen har helt haft karaktären av planmässig komplettering av vissa avsnitt av samlingarna, om ock i tämligen begränsad skala, beroende på att tjänstemännens resor i bygderna ännu inte kunnat få den omfattning, som en effektiv komplettering av denna art kräver. Åtskilliga översikter över föremålsbeståndets många grupper måste också genomföras, innan den kompletterande insamlingen kan sättas in verkligt målmedvetet.

Föremålsgruppen för heminredning är jämte textilier och dräkter bäst företrädd i museets samlingar. Här är särskilt att nämna förvärv av en kista från tiden omkring 1800-talets början med elegant blomstermålning på röd botten, ett möbelmåleri karakteristiskt för Norrbotten, samt en blomstermålad kista av ek från Blekinge, daterad 1805. En översikt över avdelningens möbelbestånd har utarbetats till tjänst för den fortsatta kompletteringen.

Detsamma har skett för beståndet av allmogedräkter, där bristerna särskilt gälla vardagsdräkter från de senare årtiondena, vilka dräkter inte i större grad intresserat tidigare insamling. Här ha kompletteringar skett för Gotland i anslutning till en undersökningsresa där, varvid det för landskapet särskilt karakteristiska bruket av ylle i underkläder kunnat belysas med förvärvade föremål.

Museets bestånd av textilier är mycket rikt, och på detta område ske kompletterande förvärv endast då tidigare icke representerade mönster eller tekniker uppsåras. För året är att nämna en stoldyna från Skåne i röllakan, daterad 1777. För-

värven ha därjämte varit inriktade på textilier tillhörande tiden efter 1850, som hittills varit något förbisedda men givetvis äro nödvändiga för den kulturhistoriska helhetsbilden.

Nordiska museet har under året från A.-B. Svensk Jordförmedling mottagit nio stycken modeller av gårdar från olika delar av landet som exempel på strävandena från hembygdsvårdens sida att i möjligaste mån bibehålla ett byggnadssätt med förankring i bygdernas egna traditioner.

Den mycket omfattande föremålsgrupp, som utgöres av näringslivets redskap, är mer än någon annan i behov av komplettering. För denna ha översikter upprättats och kompletteringar påbörjats för vissa delar av landet. I samband med fältarbeten inom Vaxholms och kringliggande skärgård, Länna och Frötuna skeppslag i Uppland, Dalsland, Ångermanland och Norrbotten har ett tämligen stort antal redskap, tillhörande jordbruk, boskapsskötsel, jakt, fiske och landsbygdens binnärningar inkommit. Det är här framförallt de ännu kvarlevande primitiva redskapsformerna, som museet är angeläget att förvärva.

En särskild önskan från avdelningens sida är att museets många gynnare och medhjälpare måtte i mån av möjligheter åt oss uppspara föremål, tillhörande årets folkliga fester, familjefester samt sådana av barnens leksaker som ha ett ålderdomligt kynne eller äro tillverkade av barnen själva. Museets bestånd inom dessa grupper är långt ifrån tillfredsställande. Vid förvärv gäller, att vi i möjligaste mån önska beskrivningar och bilder, som belysa föremålens användning.

Under våren färdigställdes inom avdelningen en ny permanent utställning, kallad "Folklig möbelkonst under 700 år", vilken öppnades för allmänheten den 31 maj. För dess ordnande har intendenten, numera professorn i Lund, Sigfrid Svensson svarat i samarbete med styresmannen. Som namnet anger avser utställningen främst att visa ett urval av det bästa museet har av allmogemöbler samt hur de olika modestilarna vid sin spridning utöver landet under bygdesnickares och möbelmålarens händer omvandlas och utvecklas. Likaså får man en god bild av hur

inom vissa bygder äldre stilarter kunna leva kvar långt sedan de blivit omoderna i städer och mera centrala delar av landet. Så visas t. ex. i avdelningens första rum möbler från 1600- och 1700-talen, som ännu präglas av medeltida stildrag. Utställningen ger också vackra prov på det blomstrande möbelmåleriet under 1700-talet och 1800-talets förra del.

Allmogeavdelningens föreståndare var under årets första hälft förste intendenten Svensson. Efter dennes utnämning till professor i Lund har fr. o. m. 1 juli intendenten Eskeröd varit förordnad som föreståndare. Utom dessa båda ha vid avdelningen arbetat intendenten von Schoultz (fr. o. m. 1 juli), förste amanuensen Nylén och amanuensen Strömberg samt under större delen av året fil. kand. Kersti Wallér-Holmquist.

Lapska avdelningen. De lapska samlingarna ha under året kompletterats med bl. a. en tältkåta av bågstångstyp och en påkkas, trebent portativ förrådsställning, båda numren från Sirkas lappby, Jokkmokk. Bland övriga nyförvärv märkas en vagga av nordlappsk typ, en päls från Karasjok i Finnmarks fylke, ett antal silverföremål från Vilhelmina socken och ett myrfynd av en akja, påträffat i Arvidsjaur vid en av traditionen utpekad transportled mellan Silbojokk och kusten.

Ordnandet av den planerade skådesamlingen, som fördröjts av lokalförhållandena, har påbörjats och beräknas vara slutfört 1947.

Lapska avdelningens föreståndare har varit intendent Manker.

Högre ståndsavdelningen.

Följdverkningarna av kriget i Europa ha under de senaste åren gjort sig starkt märkbara inom antikhandeln. I detta avseende har krigets avslutande icke omedelbart medfört någon förändring. Fortfarande yppas endast undantagsvis tillfälle att förvärva föremål av verkligt hög kvalitet, som samtidigt på ett betydelsefullt sätt komplettera museets samlingar. Utom detta är prisläget utomordentligt högt. För avdelningen ha därför förvärven kommit att i huvudsak omfatta ting som på grund

av sin sena tillkomsttid ännu icke nåtts av samlarnas intresse eller enkla husgeråd som icke tillhöra samlandets sfär.

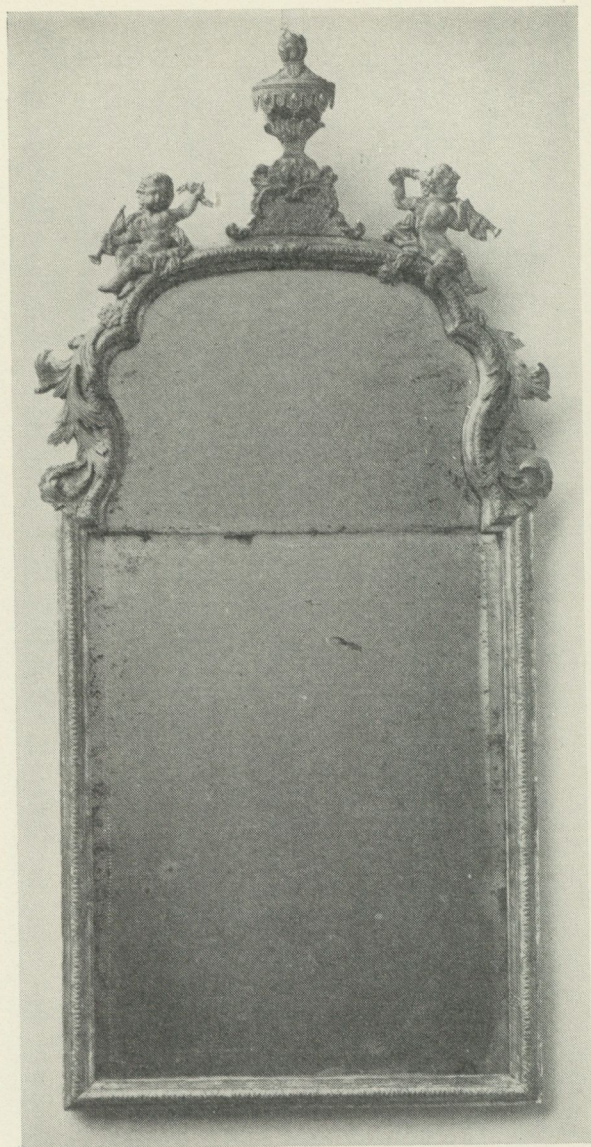
En viktig del av förvärven utgöras liksom de närmast föregående åren av gåvor från Nordiska museets vänner och från enskilda. Bland de senare komma i första rummet en testamenterisk gåva av lektor Alexander Skånberg och hans maka Sigrid, född Kock, en från justitierådet Eberhard Quensels sterbhus genom undervisningsrådet Alice Quensel och en från agronom Gustaf Nymans sterbhus genom fröken Elin Andersson.

Den karolinska tiden är i årets nyförvärv representerad av en mycket väl bevarad spegel från Burchard Prechts verkstad av den rent franska typen med blyornament i Bérains art, gåva av Nordiska museets vänner. Från de tidigare i museet representerade besläktade exemplaren skiljer den sig genom sin relativa enkelhet med en smal profilerad träram och ornamenten inskränkta till krönet. Av fröken Signe Almqvist har museet erhållit ett nipperskrin med guldpräglad, flerfärgad skinnklädsel ut- och invändigt.

Av klart karolinsk typ är en sänghimmel av furu, från Tureholm. Den är rikt skulpterad och försedd med målad imitation av damast med mönster i vitt och svart på blå botten.

Ett ovanligt väl bibehållet täcke från Fredrik I:s tid av gul sidenatlas med kantbroderi och mittrundel broderat i vitt silke ingår i fru Skånbergs gåva. Täcket är intressant också därför att även fodret av kattun, mönstrat i rött, gråbrunt och gulvitt, är ursprungligt. Till samma tid hör en märkduk med en ovanlig framställning av Kristi födelse, en typ som icke tidigare finns representerad i museets samlingar.

För komplettering av porslinsköket i Skogaholm ha Vännerna skänkt en rokokoterrin med humlemönster av en ovanligt djup blå färg, som karakteriserar tillverkningen vid Stralsunds keramikfabrik. Från samma tid äro en pokal och en bägare av glas med graverad dekor och inskrift, en silverbägare av C. Fahlberg, Uppsala 1760, tillhörande fru Skånbergs testamenteriska gåva samt några sigillstampar och dosor från agronom Nyman.

Spegel från Burchard Prechts verkstad. Gåva av Samfundet Nordiska museets vänner. Nordiska museet 232, 701.

Till den gustavianska tiden höra sex stolar av den engelska stilriktningen, målade mahognyröda och med Stockholms stolmakares sigill, gåva av Vännerna. Ett intressant förvärv är också en furubyrå med målad imitation av inläggningar i rutmönster. Genom framlidne statsministern Per Albin Hansson har museet från herr och fru Fritz och Edith Lewandowski erhållit en fullständig och mycket väl bevarad guldvåg, utförd av J. P. Aeckersberg i Wicklinghausen 1777. Från de senaste åren på 1700-talet är en stor golvmatta av savonnerivävnad med tidstypiskt mönster i många färger, en rundel i mitten och en serie bårder efter kanterna. En täcksläde, som tillhört excellensen Carl Bonde till Fituna och Nynäs, har skänkts av kapten Alfred Gripenstedt på Nynäs.

Från 1800-talets första år kommer en för empiren mycket betecknande möbel, ett sybord av mahogny med lyrformigt ben, skinnklädd fotring på förgyllda lejon tassar och en oval skiva med en smal alagrecklist i inläggning.

Tillskotten från senare delen av 1800-talet och 1900-talet dominera årets förvärv till övervägande del. Ett mindre antal tidspräglade möbler har inköpts, men framförallt har som gåvor överlämnats ett stort antal dräkter, dräktdelar, smycken och nipper samt husgeråd, prydnadsföremål och hedersgåvor av silver och andra liknande metaller, porslin och glas, vilka äro så betecknande för 1800-talet. Utom de tidigare omnämnda må här bland givarna noteras fru Inger Nordenfelt. Brudlakan och tåcke från Dorothee Plagemanns och Fabian Kindstrands bröllop i Umeå den 19 augusti 1851 ha skänkts av fru Dora Lamm. Som prov på de sällan bevarade brukstextilierna har från Väsby gård i Östergötland av fru Gerda Björk skänkts ett mattprov av nöthår. Leksaksavdelningen har fått dockor med väl sydda kläder av fröken Anna von Sydow och provinsialläkare Einar Wallquist. Museets personhistoriska samlingar ha av fru Berta Sjögren erhållit ett värdefullt tillskott med ett antal arkivalier som tillhört Emil Sjögren, däribland tonsättarens sista icke fullbordade manuskript, samt dessutom hans dödsmask.

Under det förflutna året ha arbetena med moderniserandet

av avdelningens ordinarie utställning fortsatts efter samma linjer, som då rummen med utställningen från vasatiden, karolinsk tid och Fredrik I:s tid iordningställdes i början av 1930-talet. De rum som nu fått ny inredning med överljus i monterrummen äro rokoko och gustaviansk tid, motsvarande den andra fjärdedelen av högreständsavdelningens hela utställning. I samband därmed ha också interiörnummen gjorts om, så att dörarna nu ligga i fil efter fönsterväggen, i enlighet med vad som varit regel i de verkliga bostadshusen från tiden. I den gustavianska delen har den tidigare rekonstruerade inredningen i rum 62 utbytt mot en salsinredning från Olofsgatan i Stockholm, som dels är en mycket god exponent för tidens inredningskonst, dels också ger ett exempel på denna rumstyp, som tidigare saknats i museet.

Under tiden 3 maj—16 juni har fru Gerda Björk haft ett representativt urval virkade spetsar ur sin stora samling utställd i de båda rummen vid sidorna av dräktgalleriet. I det ena rummet kunde den egentliga provsamlingen studeras, medan i trapphallen och det andra rummet hela föremål i virkning voro utställda.

Högreständsavdelningen har under förste intendenten Wallins tjänstledighet föreståtts av intendenten Hellner. Vid avdelningen ha tjänstgjort intendenterna Andrén och Bengtsson och amanuensen Hazelius-Berg (halvtidstjänstgöring) samt under delar av året fil. kand. Gudrun Ekstrand.

S k a n s e n.

Kulturhistoriska avdelningen. Den i föregående årsredogörelse omnämnda Gamla sparbanken färdigställdes under våren och invigdes den 15 juni. Huset, som tidigare haft adressen Bondegatan 54, är av allt att döma uppfört under karolinsk tid. Det har en s. k. fyrdelad plan med förstuga (åt gårdsidan), sal, kammare och kök. I salen är det gamla sparbankskontoret inrett i en art, som närmast motsvarar 1840-talet. Kammaren och det rum, som ursprungligen varit kök, ha ägnats åt ett par små skådesamlingar, dels av sparbössor från skilda

epoker, dels av aktstycken belysande sparbanksväsendets 125-åriga historia i vårt land. Byggnadens återuppförande och inredande ha bekostats av Svenska Sparbanksföreningen och Sparfrämjandet.

Under hösten har grunden lagts till ännu en byggnad i stads-kvarteret, strax intill Sparbanken. Det är ett tvåvånings timmerhus, med panelade, rödfärgade väggar och torvtak under det senare pålagda teglet. Huset kommer från Gotlandsgatan 52 och är avsett att inrymma ett bageri från 1800-talets mitt. Byggnaden har överlämnats av Stockholms stad; återuppförandet och inredandet har möjliggjorts tack vare en frikostig donation av Sveriges Bageriidkareförening.

Bland årets underhållsarbeten må nämnas, att Främmestads-kvarnen undergått vissa reparationer, bl. a. har ett nytt halm-tak pålagts. Det ålderdomliga härbret vid Älvrosgården samt ladan och foderboden i Moragården ha försetts med nya vedtak.

Avdelningens ritkontor svarar även för underhållet av restaurang- och ekonomibygnader. Under året har Torslundens regnskydd utökats och en ny musikestrad uppförts i Balderslund. Huvudingångens långa sidolängor ha fullständigt om-målats, och den under markytan belägna toaletten vid Vaktstugan har försetts med ett värmeisolerande tak av betong, asfalt och grästorr.

I Seglora kyrka har högmässogudstjänst varit anordnad varje söndag under året, varvid ett stort antal präster från Stockholm och även utifrån landet medverkat. Under sommar-månaderna har i samarbete med Stockholms Kyrkobröder hållits aftonböner. Vidare har kyrkan sammanlagt 151 gånger varit upplåten för vigslar.

Skansens klädkammare har under året bedrivit en omfattande uthyrningsverksamhet varigenom den varit föreningar och sammanslutningar av olika slag behjälplig med dräkter till krönikespel, dräktparader o. d. Även till filminspelningar ha dräkter utlånats.

Dräkter till Skansens folkdanslag, ringleksbarn, stugvakter och försäljerskor samt Barnens vaktparad ha reparerats och

åtskilliga nyanskaffningar ha gjorts. De dräkter, som använts vid vissa program på Skansen ha även iordningställt i Kläd-kammaren.

Dessutom har ett tiotal dräkter uppsyts och ett par folkdräkter inköpts. Kläd-kammaren har såsom gåvor emottagit dräkter och dräktdelar, huvudsakligen från 1800-talets senare del, samt en del rekvisita.

Föreståndare för den kulturhistoriska avdelningen ha varit intendenterna Gustafsson (allmogebyggnader) och André (högreständsbbyggnader och hantverk). Amanuensen Sjöqvist har handlagt ärenden rörande stugornas inredning samt Skansens kläd-kammare, amanuensen Tullander ärenden rörande Seglora kyrka.

Naturhistoriska avdelningen. Djursamlingen har under året riktats med en del nyförvärv, bland vilka må nämnas två ston och en hingst av shetlandspanny, fyra renar samt ett trettiotal svanar, vildgäss och änder av olika arter.

Av de vilda däggdjursarterna ha under år 1946 brun björn, varg, visent, älg, kronhjort, dovhjort och ren samt bland tamdjuren gotlandsruss, shetlandspanny, får och getter fortplantat sig på Skansen.

Av fågelarterna ha bläsgås, vitkindad gås, berguv, häger och vit stork häckat och dragit upp ungar. Bläsgåsens häckning är värd att särskilt notera, emedan denna art därmed för första gången fortplantat sig här. Anmärkningsvärt är även, att det ifrågavarande paret levat på Skansen i tio års tid utan att tidigare göra något försök till häckning. De fem ungarna blevo flygfärdiga under högsommaren och sågos därefter jämte Skansens övriga fritt flygande vildgäss göra utflykter till Djurgårdsbrunnsviken och andra närbelägna vatten.

Såsom gåvor har Skansen mottagit ett antal däggdjur och fåglar, bl. a. en dovhjort, en grävling, tre sångsvanar, sex morhuvade papegojor, tre amazonpapegojor och ett fyrtiotal undulater.

Den naturhistoriska avdelningens föreståndare har varit

förste intendenten Fries. Under dennes tjänstledighet har vissa delar av året kommandörkapten Gustaf W:son Lilliehöök vikarierat.

Skansens observatorium har under vinterhalvåret varje stjärnklar torsdagskväll varit tillgängligt för allmänheten. Förevisningar ha även andra kvällar anordnats bl. a. för skolungdom under ledning av kamrer Gustaf Lundgren.

Högtidligheter, fester och övriga programinslag. Skridskobanan på Sollidsplatån var tillhållet för de flesta av vinterns evenemang. Stockholms Konståkningsklubb och Stockholms Allmänna Skridskoklubb gävo uppvisningar på söndagarna och i början av januari valdes Skansens Isprinsessa i en tävling mellan flickor under femton år. Några tisdagskvällar anordnades iskarnevaler med konståkningsuppvisningar, allmänhetens åkning till musik och pjäxdans på isen. Lappen Torkel Larsson bodde med sin familj i lapplägret under februari månad och bjöd på skjuts efter ren. I samarbete med Svenska Dagbladet anordnades skidutflykter på Djurgården med Höglöftet som mål.

Sleipners terränglöpning den 14 april inledde som vanligt vårsäsongen, men Valborgsmässoafton och 1 maj voro naturligtvis de två verkligt stora publikdagarna under våren. De militära kamratföreningarnas vårparad hölls den 5 maj och Europahjälpens fest ägde rum den 8 maj. Ericastiftelsens vänner anordnade sin sedvanliga marknad på Bollnästorget den 9—12 maj och den 17 i samma månad öppnade Skansen sina portar för Djurgårdsmässan. Föreningen Norden anordnade den 26 maj en Nordisk ungdomsdag.

Svenska flaggans dag högtidlighölls med att Konsertföreningen under Sten Frykbergs ledning uppförde Verner von Heidenstams "Ett folk" till musik av Wilhelm Stenhammar. Solist var Sigurd Björling och Akademiska kören medverkade. Svenska sångarförbundets stora konsert med icke mindre än 5.000 medverkande ägde rum den 10 juni och den 11 juni hölls

"Årets studenters fest". Vilhelm Moberg höll talet till de nya studenterna och Stig Järrel medverkade med en uppläsning. Det stora lantbruksmötet på Solvalla föranledde Skansen att den 12 juni anordna en mycket uppmärksammas frågesporttävling mellan "Adel, Präster, Borgare och Bönder". Missionsförbundets sångarfest ägde rum den 15 juni och Frälsningsarméns sedvanliga musikgudstjänst hölls den första måndagen i juli under stor anslutning.

Svenska ungdomsringens jubileumsfest gick av stapeln den 7 juli och Frankrikes dag begicks den 14 juli. Prins Eugen var hedersgäst vid ett program, där franske ministern talade, Victor Sjöström läste dikt, den franske skådespelaren Claude Dauphin samt Lauritz Falk m. fl. medverkade. Det amerikanska flottbesöket i Stockholm föranledde Skansen att den 12 juli anordna en amerikansk allsångskväll och den 15 juli en USA-eskaderns fest med amerikansk frågesport och allsång samt framträdande av eskaderns musikkår och sångkör. Amerikas Chargé d'affaires samt amiral Ekstrand talade och vid festen närvaro eskaderns samtliga högre officerare.

Jämtlands dag firades i dagarna två den 3 och 4 augusti. Den stora programpunkten var framförandet av Arnljot i Frösö-upsättning. Fackliga Centralorganisationens stora folkfest ägde rum den 25 augusti. Högtidstalet hölls av statsrådet Gunnar Myrdal, Konsertföreningen konserterade med France Ellegaard som solist, Karin Kavli läste dikter och Gösta Knutsson ledde frågesport.

Barnens dag förlade delvis sitt festprogram till Skansen under tiden 29 augusti—1 september med bl. a. en mycket uppskattad musiktävling mellan Stockholm och Grönköping, ledd av Per Lindfors. ABA hade anordnat en fest lördagen den 7 september. Det stora dragplåstret var Maurice Chevalier och för övrigt medverkade Elsa-Marianne von Rosen, Lars Kåge m. fl. Vasaordens av Amerika halvsekefest hölls den 8 september, varvid greve Folke Bernadotte höll högtidstalet. Greve Bernadotte talade även vid Stockholmsscouterernas Gränsöafton som var den 14 september. Polisens dag under medverkan av

Stockholms och Göteborgspolisernas musikkårer med uppvisning av polisens hästar och hundar gick av stapeln den 15 september och den 22 september hölls KFUM:s sångarfest. Stockholmsmusikernas festspel den 29 september avslutade sommarsåsongen.

Gustav Adolfsminnet högtidlighölls med studenternas fackeltåg på kvällen, sång av studentsångarna och tal av professor Eli F. Heckscher. Förvinterns traditionella festdagar voro julmarknaden den 8 och 15 december samt nyårsaftonen.

Tisdagarnas allsång har Sven Lilja stått för liksom förr om åren och den kristna allsången på söndagskvällarna har letts av Martin Lidstam.

Torsdagarnas musiktävlingar kunde fortfarande räknas som synnerligen publikdragande och ledare för desamma ha varit först och främst Per Lindfors och dessutom i den ordning de framträtt: Claes Livijn, Kvartetten Synkopen, The Bobbies, Ejnar Haglund, Axel Pettersson, Kaj Gullmar, Ivar Widner och Johannes Norrby.

Gösta Knutsson har lett frågesporttävlingarna och införde på eftersommaren en ny form av tävlingen, som han kallade "Våga — vinn!".

Fredagarna ha varit 25-öresdagar och den stående programpunkten dessa dagar har varit den ständigt lika populära lekvallden med Knut Ringqvist som lekledare.

Hovkapellet och Konsertföreningens orkester ha liksom förr om åren givit ett flertal konserter på Skansen och dirigenter för hovkapellet ha varit Leo Blech och Nils Grevillius. Konsertföreningens orkester har dirigerats av: Sten Frykberg, Carl Garaguly, Nils Grevillius, Armas Järnefelt, Lars Erik Larsson, Tor Mann och Adolf Wiklund. Såsom solister ha medverkat: Tor Ahlberg, Joel Berglund, Jussi Björling, Sigurd Björling, France Ellegaard, Greta Eriksson, Hans Leygraf, Gunnar Norrby, Hjördis Schymberg, Set Svanholm och Kerstin Thorborg samt Anders de Wahl, som medverkade med en uppläsning.

Solistkonserter ha dessutom givits av: Joel Berglund, Jussi Björling, Sigurd Björling, Karin Branzell, Ebbe Cornelie, Dora

Lindgren, Sven Nilsson, Maria Ribbing, Anna-Greta Söderholm, Bernhard Sönerstedt och Martin Öhman. Flertalet av dessa ha hållit fler än en konsert under säsongen.

Omväxlande program ha anordnats på onsdags- och lördagskvällar och bland dessa ha särskilt märkts: balettaftnar arrangerade av Sven Tropp med Elly Holmberg, Theodora Lagerborg och Cissi Olsson-Åhrberg, Sigurd Walléns enmansteater, Björn Hodells och Ivar Widners musikaliska kavalkad kallad "Djurgården i sol", konserter på två flyglar av Axel Pettersson och Stig Ribbing.

För övrigt ha nedannämnda artister uppträtt i olika program på Sollidsestraden: Bengt Anderberg, Einar Andersson, Sylvan Beré, Margareta Bergström, Gösta Björling, Bertil Bokstedt, John Botvid, Sigrid Brandel, Gösta Bäckelin, Birgit Chenon, Delsbostintan, Märta Ekström, Gösta Kjellertz, Wera Kreuger, Erik Liebel, Viveka Linder, Hilde Nyblom, Carina Portnow, Carl Reinholdz, Stig Ribbing, Anna-Lisa Ryding, Christian Schröder, Inga Sundström, Gunnar Turesson, Elsa Wallén, Stig Westerberg, Erik Wilkman och Pelle Ödman.

Här ovan icke nämnda sångköror och kvartetter som medverkat under sommaren äro: A Capella från Oslo, ABA:s manskör, Björlingkvartetten, Bellmanskören, De Danske från Köpenhamn, De Svenske, Frälsningsarméns sångköror, Kvartetten Synkopen, KFUM-kören, Missionsförbundets sångkör, Orfeuskören, Radiokören, Roslagskören, Skansens koralkör, Stockholms gosskör, The Bobbies och USA-eskaderns kör.

Förutom Flottans musikkår, som ledd av Ivar Widner konserterat varje kväll under sommaren och under vår- och höstsäsongen varje söndag, ha på Solliden framträtt följande orkestrar: Svea livgardes musikkår, Livregementets till häst musikkår, Svea flygflottiljs musikkår och Vaxholms kustartilleriregementes musikkår, AIK-orkestern, Brännkyrka-pojkarnas musikkår, Janitscharorkestern, Kampens musikkår från Oslo, Gunnar Molthons trio, Stockholms accordionklubb och USA-eskaderns musikkår.

Gymnastikuppvisningar ha även anordnats och de trupper som framträtt ha varit KFUM-gymnasterna, Lillsofiorna, Stockholmsflickorna, Stockholms gymnastikförenings manliga elittrupp, Sofiaflickorna, Reykjaviks idrottsförenings gymnastiktrupp, en estnisk gymnastiktrupp samt isländska glimabrottare.

Vid de olika gårdarna ha folklåtar, folkvisesång och landsmålsberättelser utförts av Skansens spelmän Bernhard Jansson, Axel Myrman och Theodor Olsson samt spelmännen Olof Knut Ekwall, Småland, Hjort-Anders Olsson, Erik Klockar, Anders Soling och Nils Andersson, Dalarna, Anton, Herbert och Karl Gustaf Jernberg från Uppland samt Sven Härdelin från Hälsingland; sångerskan Dagmar Hullström; landsmålsberättarna Danjel ve Korsgrinna, Delsbostintan, som även framträtt på Sollidsestraden, Lillstintan, Nergårds-Lasse, Nämndemansmor i Trollhult samt August Ysenius. Tägt-Johanna har under sommaren vistats i Älvdalsbodarna, där hon sysslat med en fäbodflickas olika göromål.

Skansens folkdanslag och ringleksbarn ha dagligen under sommaren visat svenska folkdanser och ringlekar. Vid Internationella Pennklubbens kongress i början av juni anordnades i närvaro av Prins Wilhelm en mycket lyckad folkdansuppvisning på Skogaholms gård med servering av glögg.

Skansens sommar-teater har liksom förra året varit uthyrd till produktionschefen Lorens Marmstedt och redaktören Guido Valentin, vilka där givit Shakespeares "En midsommarnattsdröm". Samma direktion hade i år även hand om Barnteatern och dess program har varit "Pelle Svanslös på äventyr".

Fru Birgit Rönnblad har varit föreståndarinna för Skansens lek-skola. Till barnens underhållning har även bidragit Barnens vaktparad, rid- och åkturerna från Gästgiveriet, ridturerna på elefanten Bambina, Kasperteatern samt karusellen.

I samarbete med Stockholms läns och stads hemslöjdsförening ha anordnats kurser i spånad, vävning, växtfärgning och tillverkning av julprydnader av halm.

Thore Ehrlings orkester med Eddie Mc Andrews orkester

som vikarie har stått för den moderna dansmusiken och Dalaflickorna för gammaldansmusiken.

I Utställningshallen vid Huvudingången anordnade ABA-SILA en utställning "På svenska vingar", som invigdes av Prins Bertil den 31 maj och som lockade inte mindre än i runt tal en kvarts miljon besökare.

För anordnandet av ovan i korthet relaterade program ha i samråd med ekonomidirektör Scherling närmast svarat amanuensen Tullander och fröken Maja Falk samt kapten Gustaf Blomquist, som under sommarmånaderna tjänstgjorde som inspektör.

T y r e s ö.

Under det gångna året har slottet, som varit tillgängligt för allmänheten under sommaren, haft 2.836 och parken 2.407 besökare. Bland viktigare nyanläggningsarbeten kan nämnas att elektrisk kabel dragits till Notholmen samt att en uthuslänga med ekonomilokaler uppförts för anställda och hyresgäster. Reparationsarbetena i slottets inre fortskrida efter uppgjord plan. Däremot har den välbehövliga omläggningen av plåten på slottets yttertak ej ännu kunnat utföras. Äldfru har under sommaren varit friherrinnan Märtha Lilliecreutz, f. Palmstierna.

J u l i t a g ä r d.

På Julita skans ha under året på sedvanligt sätt hållits möten och kurser. Den manliga avdelningen av Sveriges kristliga gymnasiströrelses mellansvenska sektion möttes den 11—16 juni och den motsvarande kvinnliga avdelningen den 17—23 juni. Ett uppskattat inslag i sommarens festprogram utgjorde Södermanlands läns spelmansförbunds stämma den 13—14 juli. Vidare samlades den 20—21 juli Södermanlands distrikt av Nationaltemplarorden till ungdomsstämma. Den årligen återkommande s. k. Julitadagen hölls den 4 augusti, varvid gavs ett av fru Hedvig Pettersson, Julita, författat historiskt skådespel, kallat "Karl Karlsson Gyllenhielm". Handlingen tilldrager

sig på Sundbyholm vid Mälaren men styckets huvudperson har likväl nära anknytning till Julita gård. "De gamles dag" firades den 11 augusti på traditionsenligt sätt till glädje för socknens åldringar.

Stora huset på herrgården samt Julita museum och skans ha hållits öppna för besökande dagligen under tiden 15 maj—30 september. Antalet besökande i Stora huset har varit 12.700 och i museet 14.600. Den i förra årets redogörelse omtalade gamla fattigtugan vid Nybble har hållits tillgänglig dagligen för allmänheten och har genom sitt läge blivit uppmärksammas särskilt av vägfarande.

Det inom området befintliga värdshuset, som tidigare drivits i egen regi, har fr. o. m. den 1 januari 1946 utarrenderats till herr Sven Frick, Julita. Det har jämte tillhörande gästhem hållits öppet under tiden 1 maj—30 september och fortsättningsvis i samband med beställningsmåltider.

Det löpande underhållet av byggnader på godset har kunnat fortgå under året utan inskränkningar. Av mera omfattande ombyggnader och reparationer kunna följande nämnas: Vårds- husets köksavdelning har utvidgats genom en tillbyggnad. På Tockenön i Hjälmaren, ett fiskearrende under Julita gård med en på ön boende fiskarfamilj, har den av löjtnant Arthur Bäckström uppförda villan till en del invändigt moderniserats, varigenom en tidsenlig bostad om tre rum och kök kunnat erbjudas familjen på ön. Ett antal mindre ekonomibygnader på godset har under året tillkommit.

Nordiska museets representant på Julita gård har liksom tidigare varit intendenten Lagerquist. Skogsförvaltningen jämte översynen av arrendegårdarna har omhänderhafts av forstmästare Axel Gustawsson, Gnesta.

Arkivet.

Av gåvor till arkivet kan nämnas: från revisor Einar Wibom en samling teckningar och grafik jämte diverse acta av personhistoriskt intresse, från direktör Henrik Svanfeldt en kapsel om 115 ark fotografier från restaurang Rullan i Uppsala och

dess samlingar jämte förord och register, från intendent Sven Strindberg 3 brev från August Strindberg, från disponent Sten Simonsson Bryggarelagets i Kristianstad protokoll 1745—1851 och från arkitekt Inge Westin en samling möbelritningar. Inköpen ha i första hand omfattat äldre fotografier och plåtar; bland övriga förvärv märkes en skissbok av J. A. Malmström.

Rörande Etnologiska undersökningens och Högrestandsavdelningens undersökningars arkiv hänvisas till redogörelse under rubriken Fältarbeten.

Såsom arkivarie har t. o. m. april tjänstgjort intendenten Bäckström, varefter fil. lic. Sten Lundwall varit förordnad att uppehålla befattningen. För bildarkivet och fotoateljén har under januari och februari svarat amanuensen Bergman och fil. kand. Rut Liedgren under återstående del av året. För de övriga avdelningarna inom arkivet ha svarat: intendenten Granlund för Etnologiska undersökningens arkiv och intendenten Manker för lapska arkivet.

Biblioteket.

Redan i föregående årsredogörelse uttalade museets bibliotek sin tillfredsställelse över att redan många av kriget avbrutna förbindelser med museer, bibliotek och lärda samfund i utlandet efter vapenstilleståndet kunnat återknytas. Arbetet härmed har under 1946 fortsatts, men den väntade ansvällningen av den del av litteraturförvärven som erhålles genom publikationsbyte med främmande länder har ännu uteblivit. I konkurrensen om transportlägenheterna till lands och sjöss ligga de vetenskapliga institutionernas boksändningar ännu ofta nog efter. Sålunda har exempelvis från USA endast en ringa del av 1940-talets bokproduktion överskeppats. Under den ettårsperiod som närmast föregår den tidpunkt då detta skrivs, redovisar biblioteket därför blott ett tillskott av 24 hyllmeter, varav ungefär 60 % utgöres av gåvor och bytespublikationer. Utlåningsstatistiken visar däremot en ökning, i det att antalet hemlån ånyo stigit till omkring 5.000, motsvarande omkring 6.000 volymer, för-

utom ca 2.000 till begagnande i bibliotekets lokaler framtagna böcker och häften.

Biblioteket har under året föreståtts av intendenten Jansson i egenskap av bibliotekarie med biträde av amanuensen Stridsberg och fru Forss (halvtidstjänstgöring). Som extra arbetskrafter ha tjänstgjort fil. lic. Stig Kågerman och fil. kand. Britta Lindegrén (fyra månader vardera) samt från 1 november fil. kand. Margareta Åkesson, f. Larson.

U n d e r v i s n i n g s a v d e l n i n g e n .

Under söndagarna på hösten och våren ha olika tjänstemän lett vandringar på Skansen, vari ingått demonstrationer av byggnader och djurliv. Speciella visningar för undervisningsanstalter, korporationer, militärförband m. fl. ha ägt rum i betydande utsträckning, såväl på Skansen som i Nordiska museet. Den ordinarie undervisningen för 5 och 6 klasserna ur Stockholms folkskolor har bedrivits i likhet med föregående år. Museilektorn har även under detta år företrätt olika museer vid samarbetet med Stockholms Folkskoledirektion och den organiserade skolundervisningen vid stockholmsmuseerna. Under sommaren har i samarbete med Svenska Turistföreningen och Stockholms skolresetjänst ordnats med omhändertagande och vägledning av landsortens skolresebarn inom museet och på Skansen. Antalet skolresegrupper är numera så stort att undervisningsavdelningens personal skulle behöva utökas avsevärt under sommarmånaderna för att mera effektivt kunna tillgodose samtliga landsortsgrupper. Museilektorn har under året fungerat som lärare vid en guidekurs som anordnats i samarbete med kursverksamheten vid Stockholms högskola. Museilektorn fungerar vidare som sekreterare i Stockholms skolresetjänst.

Avdelningen har även handhaft försäljningen av museets publikationer samt samarbetat med bibliotek, bildningsväsende och folkrörelser i denna fråga.

Undervisningsavdelningen har under året föreståtts av intendenten Rehnberg i egenskap av museilektor. Vid avdelningen ha arbetat fil. stud. Björn Hallerdt, fil. kand. Allan

Nilsson, teckningsläraren fil. kand. Ingemar Tunander samt som biträden vid demonstrationer och lektioner fil. kand. Gudrun Ekstrand och fil. kand. Kersti Wallér-Holmquist. För omhändertagande av landsortens skolbesök under sommaren ha ett 20-tal tillfälliga krafter anlåtats, huvudsakligen studerande vid Stockholms högskolor. Vid undervisningsavdelningens bokförsäljning ha arbetat fru Anita Lindhé, f. Sundman, och fröken Britt Victorin samt ett antal tillfälliga krafter.

Professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning och Institutet för folklivsforskning.

Professor Erixon, innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning, som också fullgör undervisning och examination såsom för en ordinarie lärostol i nordisk etnologi vid Stockholms högskola, har under vårterminen föreläst dels över Erfarenheter och rön på etnologiens arbetsfält, dels över Bidrag till jordbrukets historia, och under höstterminen över sistnämnda ämne samt över Europeiska folk-kulturer i jämförande belysning. Han har därjämte hållit seminarieövningar över valda ämnen inom nordisk etnologi. Under höstterminen har professor K. Rob. V. Wikman från Åbo föreläst över Bondefamiljen, dess historiska struktur och sociala funktioner.

Professor Erixon har under 1946 gjort resor i förening med undersökningar i Skåne, Halland, Småland, Östergötland, Västmanland, Uppland, Dalarna, Jämtland och Norge.

Till professuren är knutet Nordiska museets Institut för folklivsforskning i samarbete med Stockholms högskola. Detta har genom Stockholms högskola från och med 1 september erhållit lotterimedel till avlöning av en del av personalen under ett år framåt samt i övrigt åtnjutit ekonomiskt understöd av Samfundet för svensk folklivsforskning. Under året har ett större arbete, "Svensk byggnadskultur under 500 år, Studier över planformer och

byggnadstyper", färdigställt och kan väntas utkomma av trycket vid årsskiftet. Samtidigt beräknas tidskriften "Folk-Liv" kunna utkomma med bidrag huvudsakligen utarbetade inom institutet. Under året har för övrigt från institutet utgivits "Kila, en östgötsk skogsby" samt en del broschyrer.

Från Institutet ha bedrivits fältforskningar framför allt i Skåne, Halland, Småland, Östergötland, Uppland, Dalarna, Jämtland och Norrbotten. Det inre arbetet i institutet i övrigt har omfattat korrespondens med orsmeddelare, excerpering av byggnadshistoriskt material, bouppteckningar och inhemsk och utländsk litteratur, sammanställning av översikter rörande europeiska byggnadsformer samt kartor över olika kulturelements utbredning. Den etnologiska delen av den planerade Atlasen över svensk folkkultur närmar sig numera sin fullbordan.

Inom institutet ha följande medarbetare varit verksamma: professor K. Straubergs, professor Gustav Ränk, fil. dr Sven Ljung, amanuenserna fil. kand. Anders Nyman, fil. kand. Åsa Sjödin, herr Sigvard Dahl, fru Margit Stoye och fröken Lisa Löfman, fil. mag. Eerik Laid, fil. kand. Juozas Lingis, fil. mag. Ilmar Talve och teckningslärare Artur Tuisk. Dessutom har amanuensen Andemar haft sitt arbete förlagt till institutet. Den 1 april 1946 lämnade vaktmästaren och reseassistenten Nils Nygren sin tjänst och återgick till en museal assistentbefattning på annan ort. — Bland gästföreläsare i Institutet märktes under våren 1946 docenten K. Vilkuna från Helsingfors.

Samfundet för svensk folklivsforsknings styrelse har under året bestått av f. landskamreraren dr J. G. Löwgren, professor Sigurd Erixon, kammarherre E. Hallin och bankdirektör R. Hambræus.

Fäl tar bet en.

Nordiska museets fältarbeten ha varit fördelade på två avdelningar, Etnologiska undersökningen samt Högeståndsavdelningens undersökningar.

Genom Etnologiska undersökningen ha föl-

jande arbeten utförts. Förste intendenten Berg har även innevarande år bedrivit en del kompletterande undersökningar på södra Dal. Med anslag från Dalslands hembygdsförbund ha dessutom intendenten von Schoultz och artisten Homman gjort en översiktlig byggnadsinventering i västra Dalsland. Intendenten Granlund har med anslag från Humanistiska fonden dels fortsatt sin undersökning av Jänkisjärvi by och några kringliggande byar i Övertorneå socken dels undersökt näringsliv i Övertorneå och andra socknar i Tornedalen, varvid särskilt laxfisket uppmärksammats. Medarbetare voro docenten Kustaa Viikuna, fil. dr R. E. Nirvi, båda från Sanakirjasäätiö, Etnologiska undersökningens systerinstitution i Helsingfors, samt artisten Homman och fru Ingalill Granlund. Artisten Homman undersökte dessutom i Dalarna Gisslebo fåbod i Ore socken samt några byggnader i Färnäs i Mora socken. Museilektor Rehnberg undersökte i Kalmar län socknarna Madesjö och Våxtorp, tidvis med biträde av fil. stud. Björn Hallerdt som fotograf. Under Rehnbergs ledning arbetade i Vislanda socken i Småland fil. kand. Allan Nilsson. Dessa arbeten ha skett i samarbete med läns museet och resp. hembygdsföreningar. Under ledning av intendenten Eskeröd har konstnären Arvid Hammarström undersökt bebyggelse och näringsliv i Blidö skärgård. Med bidrag från Längmanska fonden har dessutom överläraren N. J. Nilsson under ett par månader fotograferat i Östergötlands skärgård. Med anslag från Humanistiska fonden har fil. kand. Ingemar Tunander, tidvis med biträde av fil. stud. Mats Ek, inventerat Upplandsdelen av Stockholms län med avseende på de kulturhistoriska byggnader, som ev. skulle kunna tänkas bli föremål för ett registreringsförfarande. På Öland har fil. stud. Lena Hellqvist gjort undersökningar av byggnader m. m. med ledning av Nordiska museets frågelistor. De sedan flera år pågående undersökningarna av Stockholms stads folkminnen under året utförts av assistenten C. H. Tillhagen. Assistent Tillhagens undersökningar av zigenare i Stockholm ha även innevarande år bedrivits med anslag från Längmanska fonden. Under året ha museets estlandssvenska undersökningar, som

bedrivits i samarbete med Gustaf Adolfsakademien, endast resulterat i ett mindre antal uppteckningar utförda av folkskolläraren Johannes Pöhl från Nuckö.

Av Etnologiska undersökningens ortsmiddelare utgör den fasta ortsmiddelarestaben 260 personer. Därav ha 175 med ledning av Nordiska museets frågelistor insänt bidrag under året. Utarbetning av det under resorna och det genom ortsmiddelarna insamlade materialet har pågått i den mån detta varit möjligt. Under året ha inkommit 2.022 accessioner, omfattande 13.423 sidor text, 942 teckningar samt 2.859 fotografier. Följande nya frågelistor ha utarbetats: Zigenare; Skolminnen från Skara; Sägner om rövare och andra våldsmän; Orden tomt, toft; Om inte om hade varit samt Om sätt att sitta. Av den stencilerade tidskriften "Meddelanden från Etnologiska undersökningen" ha utkommit två nummer, som utdelats i första hand bland ortsmiddelarna.

Under ledarskap av förste intendenten Berg ha vid Etnologiska undersökningen under året arbetat intendenten Granlund, museilektor Rehnberg, konstnären Homman och kansli-biträdet Hullström.

För lappiska avdelningen har fil. kand. Allan Nilsson med anslag från Svenska Turistföreningen gjort forskning rörande vildrensjakten i Torne lappmark. Under avdelningens ledning har även en vinterfärd företagits från Kiruna till Alta i Finnmarks fylke av cand. mag. Johannes Nicolaisen i Köpenhamn och en studieresa gjorts i Lule lappmark av fil. lic. Åke Hultkrantz, varjämte konstnären Eduard Ole gjort vissa dräktstudier i Jokkmokks socken.

Högreståndsavdelningens undersökningar ha till övervägande del berört byggnadshistorien i städerna. Sålunda har arbetet från i fjol fortsatts i Norrköping i samarbete med stadens myndigheter, närmast stadsarkitekten Kurt von Schmalensee. Stadsfullmäktige har beviljat ett särskilt anslag för ändamålet. Likaså har stadsfullmäktige i Hälsingborg ställt erforderliga medel till förfogande för fullföljandet av en grundlig undersökning av Råå gamla fiskeläge, numera

inkorporerat med Hälsingborgs stad. Denna undersökning har utförts i samråd med intendenten Torsten Mårtensson vid Hälsingborgs museum. Bland övriga städer där tidigare undersökningar kompletterats och slutförts kan särskilt nämnas Sala. Lidingö stads natur- och kulturskyddskommitté har lämnat bidrag till en fortsättning av det under åren 1932—36 utförda inventeringsarbetet av vissa äldre gårdar på Lidingön.

Ett stadsliknande samhälle av den typ som den moderna utvecklingen hotar att avsevärt förändra är stockholmarnas gamla sommarort Dalarö, vilken varit föremål för en preliminär undersökning, som även omfattat uppteckningar rörande liv och miljö från Dalarös storhetstid som badort.

Drottningholms slott har under året fullständigt uppmåtts, ett arbete som bekostats av Kungl. Byggnadsstyrelsen.

En inventering av äldre järnsmide har verkställts på ett stort antal herrgårdar i Uppland, Västmanland, Södermanland och Östergötland och traditionsuppteckningar ha gjorts på herrgårdar i Skåne samt i Stockholm.

Genom Humanistiska fondens ovan nämnda anslag till snabbinventering i Stockholms län har en sådan inventering av gårdar utförts i den del av länet, som omfattar Uppland. Dessutom har av olika anledningar ett antal herrgårdar, prästgårdar och borgargårdar i Uppland, Södermanland, Västmanland och Blekinge undersökts, vanligen i samband med tilltänkta restaureringar.

En undersökning av landets repslugerier, till vilken medel ställts till förfogande av A.-B. Wahlbecks Fabriker i Linköping, har påbörjats och för året berört Linköping, Norrköping och Skänninge.

I nämnda arbeten ha deltagit förste intenden Wallin, intendenterna Hellner, André och Bengtsson, amanuensen Stjernsward, ingenjören Rosén och fotografen Ekberg samt fil. stud. Mats Ek, fil. kand. Rut Liedgren, fil. kand. Lars Olsén, fil. dr Stig Stenström, fil. kand. Ingemar Tunander och ritarna Axel Lindmark, Bror Rydell och Arne Wettergren samt för repslugeriundersökningen fil. dr Pär Olsén.

Från föregående år har fru Astrid Odstedt-Tirén fortsatt sina uppteckningsarbeten från Kiruna och civilingenjören Axel Cronquist inventeringen av äldre åkdon.

Undersökningarna ha under året letts av intendenten Hellner och vid avdelningen ha tjänstgjort amanuensen Stjernswärd och ingenjören Rosén.

Upptagningen av kulturhistorisk film har under året kunnat återupptagas, sedan institutionen anslagit särskilda medel för ändamålet, även om dessa i jämförelse med de stora kostnaderna äro mycket begränsade. De avgifter, som filmproducenterna erlægga vid filmupptagningar på Skansen, utgå emellertid dessutom med sitt fulla netto till museets egna filmupptagningar.

Under året har upptagits en kortare film i bredfilm och 16 mm färgfilm över stockbåtars användning vid fiske i N. Ny socken i Värmland. Den skall kompletteras med en upptagning över tillverkning av en stockbåt. En smalfilm har upptagits av tillverkning och användning av simdynor av säv i N. Rörums socken i Skåne. Dessa sävdynor synas vara en utpräglad reliktföreteelse i vårt land.

Filmupptagningarna ha stått under ledning av intendenten Eskeröd. Denne har även lett upptagningen av en bredfilm med kulturhistoriskt inslag över Vaxholm, som helt bekostats av denna stad.

Förvaltning m. m.

Anslag och donationer. Under 1946 ha till museet överlämnats följande anslag, gåvor och donationer.

Statens anslag till avlöningar utgick för budgetåret 1946/47 med oförändrat belopp eller 178.000 kronor. Till undersökningar av äldre svensk folklitteratur och folktradition beviljades dessutom 40.000 kronor, vilket innebar en höjning i jämförelse med föregående år med 10.000 kronor. Det sammanlagda statsanslaget utgjorde sålunda 218.000 kronor. Genom beslut av höstriksdagen anvisades ytterligare 35.000 kronor så-

som bidrag till provisoriskt lönetillägg etc. under nämnda budgetår.

Stockholms stad har lämnat 55.000 kronor i grundanslag och 20.000 kronor som bidrag till kostnaderna för stråkorkestermusik under sommaren, allt i likhet med föregående år.

Genom testamente av lektor Alexander Skånberg och hans maka Sigrid Maria Fredrika Skånberg, född Kock,¹ den 28 maj 1910 hade museet insatts som universaltestamentstagare av deras efterlämnade kvarlåtenskap, vilken efter änkefru Skånbergs den 29 januari 1946 timade frånfälle tillföll museet. Det donerade beloppet uppgick till kronor 401.705:99.

Ett förnyat bevis på uppskattning av museets verksamhet har givits av Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse, som för uppmontering av lapska avdelningens i museet skådesamling, för vilken närmare redogöres å sid. 195, donerat 45.000 kronor. Därigenom har ett länge närt önskemål gått i uppfyllelse och museet beretts möjlighet att låta allmänheten tillgodogöra sig denna representativa samling av föremål från en särpräglad, i försvinnande stadd kultur.

Till uppförande av ett gammalt sparsbankshus på Skansen har Förlagsaktiebolaget Sparfrämjandet överlämnat en donation av 40.000 kronor, varigenom ytterligare ett kulturfrämjande uppdrag anförtrotts Skansen och varom en utförlig redogörelse lämnas å sid. 199.

Till Ida och Wilhelm Möllers fond för Skansens underhåll, utvidgning och förskönande, vilken fond omnämndes i föregående årsredogörelse, har 1946 inbetalats ytterligare 4.501:10, utgörande museet tillkommande andel i 1945 års vinst.

I enlighet med förut avgivna skriftliga förbindelser för förvärv av fastigheten Novilla å Djurgården ha följande bidrag lämnats: Stockholmsdistriktets allmänna restaurangaktiebolag² 4.000 kronor, Försäkrings Aktiebolaget Skandia² 2.000 kronor, samt direktör Axel Sifvert² och Stockholms Kolimport Aktiebolag,² vardera 1.000 kronor.

¹ I de fall där i denna redogörelse adress saknas efter givarens namn, är densamma Stockholm.

² Har dessutom lämnat skriftlig förbindelse å ytterligare bidrag.

År 1941 igångsattes en insamling för att möjliggöra komplettering av Bergsmansgården på Skansen genom uppförande av en loftbod från Greksåsar. Med följande två inbetalningar, nämligen 200 kronor från vardera Bergverksaktiebolaget Vulcanus, Blötberget, och Wirsbo Aktiebolag, Wirsbo, äro samtliga de skriftliga förbindelser som lämnades till nämnda ändamål nu till fullo inlösta.

Från Humanistiska fonden har museet till slutförande av snabbinventeringen av svenska städer erhållit 3.000 kronor.

H. K. H. Prins Carl, som alltsedan *Samfundet Nordiska museets vänner* stiftades 1918, varit dess ordförande, hade vid årsmötet 1946 på grund av sin höga ålder undanbett sig återval. Samtidigt som museet livligt beklagar den förlust, som avsägelsen innebär, är det för museet kärt att få uttrycka sin djupa tacksamhet för det intresserade arbete som H. K. H. Prins Carl under nära tre decennier nedlagt för *Samfundets* bästa.

Dess styrelse har efter årsmötet 1946 utgjorts av följande personer: ordförande envoyén Axel Wallenberg; vice ordförande herr Lennart Bernadotte; skattnästare disponenten Nils Westerdahl; sekreterare Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom; övriga ledamöter grevinnan Siri Oxenstierna f. Wallenberg, samt riksantikvarien Sigurd Curman och byggnadsingenjören Oscar Hegert, de båda sistnämnda som suppleanter. Inköpsnämnden har utgjorts av envoyén Axel Wallenberg, direktören Ivan Traugott, herr Lennart Bernadotte och professor Andreas Lindblom. *Samfundets* medlemsantal utgjorde den 1 januari 1946 109 ständiga och 60 årligen betalande ledamöter.

Samfundet har även under det gångna året genom anslag möjliggjort för museet att inköpa värdefulla föremål till samlingarna, föremål vilka med museets ordinarie inköpsanslag icke skulle ha kunnat förvärvas. Jämför härom ovan sid. 196.

Medaljer. Artur Hazeliusmedaljen i silver har under året överlämnats till optikermästarna i Stockholm Otto Ahlström och Albert Lundqvist. Samma medalj i brons har tillde-

lats fröken Ida Carlsson, Boxholm, fru Kerstin Engström, Malung, lantbrukarna Anders Johansson, Ulrika, och K. E. Karlsson, Högfors, grovarbetaren K. G. Nilsson, Västerlanda, och lantbrukaren Josef Pettersson, Burseryd.

Besök m. m. För Skansen var besöksiffran under hela året 1946 2.031.783 mot 1.949.729 för år 1945. Motsvarande siffror för Nordiska museet voro 86.429 mot 101.010 under 1945, då den kraftiga ökningen var beroende på den höga publikfrekvensen under den franska utställningen *Le Théâtre de la Mode*.

Skansenföreningens (Samfundet för Nordiska museets främjande) medlemsantal utgjorde den 31 oktober 11.607.

Museets samlingar har ökats med ca 1.000 inventarieförda föremål.

Publikationer. Från museet ha utgivits *Fataburen*, Nordiska museets och Skansens årsbok; Nordiska museets Handlingar 24: Skottsbergiska gården i Karlshamn. En köpmansgård från 1700-talet, av Bengt Bengtsson. Med ett bidrag av Folke Wernstedt; Nordiska museets Handlingar 25: Pataholm. Kulturhistoriska notiser kring Smålandskustens gamla köpingsväsende, av Manne Hofrén. Med bildbidrag av Oscar Hullgren; Vägledning genom museets samtliga avdelningar, nytryckt; Skansen, program (20 nummer); Meddelanden från Etnologiska undersökningen 57—58 (stencilerade).

Museets tjänstemän ha under 1946 publicerat följande:

Styresmannen professor Lindblom: Sveriges konsthistoria III; Den syttende mai 1945, i *Fataburen*; artikel i *Svensk typograf-tidning* samt recensioner i *Nordisk tidskrift* och *Biblioteksbladet*; redigerat (tillsammans med G. Berg och S. Svensson) *Fataburen*.

Förste intendenten Wallin: Gångna dagars högreståndskultur: bohag, heminredning och dräkt; utgivit (tillsammans med Sigurd Erixon och Arvid Stålhane) Årstadagboken av Märta Helena Reenstierna. Journaler från åren 1793—1839. Urval och förklaringar av Gunnar Broman. Del I 1793—1812.

Förste intendenten Berg: Svensk folklivsforskning, i Ord och Bild; En historisk återblick, i Ysta-hackelsemaskiner (försäljningskatalog); Lucia, i Studiekamraten; redigerat (tillsammans med styresmannen och S. Svensson) Fataburen; redigerat Nordens museer 1932—1946.

Professor Sigurd Erixon: Kila, en östgötsk skogsby. En byundersökning 1912—13. Etnologiska källskrifter III (utgör nr 2 i Skrifter utgivna av Samfundet för svensk folklivsforskning genom Institutet för folklivsforskning); En hattmakare i Stockholm på 1840—70-talen. Meddelanden från Institutet för folklivsforskning nr 1 (ingår jämväl i Notiser från Arbetarnas kulturhistoriska sällskap); Folklivsforskningen och hembygdsrörelsen. Meddelanden från Institutet för folklivsforskning nr 2; samt Hembygdsföreningarna i Dalarna och Norrland. Meddelanden från Institutet för folklivsforskning nr 3 (båda uppsatserna särtryck ur Svensk bygd och folkkultur I, se nedan); Drag ur låsets historia; samt Låstillverkning i äldre dagar, båda uppsatserna i På järnets fasta grund, utgiven av Låsfabriks Aktiebolaget, Eskilstuna; redigerat tidskriften Folk-Liv och samlingsverket Nordisk kultur samt (tillsammans med Åke Campbell) Svensk bygd och folkkultur i samling, forskning och vård. Första delen; utgivit (tillsammans med A. Stålhane och S. Wallin) Årstadagboken av Märta Helena Reenstierna.

Intendenten Eskeröd: Gävlebornas strömmingsfiske, i Ur Gävle stads historia; Tåsjö-september. En reseskiss, i Arkiv för norrländsk hembygdsvforskning; Svenskt lantbruk under 100 år, i Var-När-Hur; Minnesutställningen 100 år svenskt lantbruk, i Rikslantbruksmötet 1946, katalog; artiklar i Lantmannen och Svensk jakt.

Intendenten Manker: Ett förhistoriskt skidfynd, i Fataburen; Förhistoria under kåtans rökfång, i Svenska Turistföreningens tidskrift; Några lapska kultplatser, i Ymer; Var går sanningen om björnen?, i Till Fjälls; Lapparna och hembygdsvrörelsen, i Svensk bygd och folkkultur I; Lomsjökulleskidan, i På skidor; Lapparnas gamla religion, i Utlandssvenskarnas tidning.

Intendenten Hellner: Skrå och hantverk, i Ur Gävle stads historia; redigerat Folket i fest.

Intendenten Granlund: Syn och sanning hos Olaus Magnus, i Fataburen; I ditt anletes svett. Några drag ur närings- och arbetsliv i Brunskog, I En bok om Brunskog.

Bibliotekarien Jansson: Om läst och lästetal, i Sjöhistorisk årsbok; medlem av redaktionskommittén för Skandinaviska Museiförbundets katalog över litteratur 1940—1945.

Intendenten Rehnberg: Sparbössor, i Fataburen; Då Karl-feldt rodde Hazelius över Dalälven, i Dalarnas hembygdsbok; Soldaterna rycker in, i Sverige i fest och glädje; Arbetssånger, i Samfundets för unison sång årsbok; recensioner och artiklar i Biblioteksbladet, Studiekamraten och dagspressen; artiklar i Svenska män och kvinnor; redigerat Sverige i fest och glädje; Meddelanden från Etnologiska undersökningen samt Meddelanden från Föreningen Sveriges Yngre Museimän.

Intendenten Andrén: Gävle stads topografi och bebyggelsehistoria, i Ur Gävle stads historia; artiklar i Bonniers konversationslexikon.

Intendenten Lagerquist: Svenska stolar efter holländsk-engelska förbilder; Eckstein, i Svenskt biografiskt lexikon; Lackmålning i äldre tider, i Meddelanden från Dorch, Bäcksin & Co:s Aktiebolag nr 6; Möblernas stilhistoria, i NKI-skolans korrespondenskurs i möbelritning (brev 23—24); redigerat (tillsammans med B. Bengtsson) Svenska museer.

Intendenten Bengtsson: Skottbergiska gården i Karlshamn. Nordiska museets Handlingar nr 24; Äldre typografisk teknik. Andra översedda och delvis omarbetade upplagan; Sjövägen Växjö—Tjärö, i Svenska Turistföreningens årsskrift; Striden Lindh-Segerstedt, i Några uppsatser till Gunnar Lundh den 15 mars 1946; Halmstads befästningsverk och slott, i Svenska stadsmonografier: Halmstad; Stockholms konstförvanter. Teknik och arbetsförhållanden under 1800-talets förra hälft, i Typografiska Föreningen i Stockholm etthundra år. Minneskrift 1846—1946; Kompletterande studiehandledning, i Brevskolans kurs: Konsten och vardagslivet; artiklar och recensioner

i Grafiskt Forum, Hantverk och småindustri, Svensk guldsmedstidning och Svensk typograftidning; redigerat (tillsammans med M. Lagerquist) Svenska museer.

Förste amanuensen Bannbers: Artiklar i Bonniers konversationslexikon.

T. f. arkivarien Lundwall: Barnbalerna, i Sverige i fest och glädje.

Amanuensen Andemar: Vårt dagliga liv som studieobjekt. Hur Institutet för folklivsforskning arbetar, i Ditt Land.

Kansli och ekonomiförvaltning. Under året har kansliet föreståtts av förste intendenten Berg i egenskap av sekreterare; kansliets arbetskrafter i övrigt ha varit amanuensen Stjernswärd, fröken Ulla Beer, och fröken Petréa Pålsson samt under en del av året fröken Ingrid Björnstedt. Registreringsavdelningen har omhänderhaft av förste amanuensen Bannbers.

Den ekonomiska förvaltningen har skötts av ekonomidirektör Scherling med biträde av ekonomiintendenten Holm.

Räkenskapskontoret har föreståtts av kamrer Hegnell. Vid detsamma ha dessutom arbetat kamrer Gunnar Malmberg, herr Alvar Nyblin, fru Holmberg, fru Käll, fröken Lillemor Andersson och fröken Karlsson. Årskortsexpeditionen har föreståtts av fröken Runeborg. Programredaktionen och reklamavdelningen ha föreståtts av direktör Scherling med biträde av amanuensen Tullander och fröken Maja Falk.

Museets nämnd har under året utgjorts av förre riksantikvarien Sigurd Curman, ordförande, 1926;¹ professor Andreas Lindblom, styresman, 1929; professor Sven Tunberg, andre ordförande, 1930; hovrättspresidenten Arthur Lindhagen, 1934; häradshövding Knut Dahlberg, delegerad för finansförvaltningen, 1935; förste folkskoleinspektör Bror Jonzon, 1935; samt hovrättsrådet Johan Nordenfalk, 1943.

Museets tjänstemän. Under året ha föreståndaren för museets allmogeaavdelning fil. dr Sigfrid Svensson, (1924)

¹ Årtalet betecknar året för inträde som ledamot i nämnden.

1935,¹ och arkivarien fil. dr Arvid Bäckström, (1914) 1932, lämnat sina befattningar, den förre den 1 juli för att tillträda den nyinrättade professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Lunds universitet, den senare den 1 maj, med pension. Dessutom har i samband med giftermål amanuensen fil. kand. Anna-Stina Bergman, (1941) 1942, den 1 mars avgått från sin tjänst.

Museets tjänstemän med helårsanställning utgjordes den 31 oktober 1946 av följande personer:

Styresman: professor fil. dr Andreas Lindblom, 1929. — Förste intendent: fil. dr Sigurd Wallin, (1916) 1925, föreståndare för museets högre ståndavdelning; fil. dr Gösta Berg, (1924) 1935, föreståndare för Etnologiska undersökningen; fil. mag. Carl Fries, 1937, föreståndare för Skansens naturhistoriska avdelning. — Ekonomidirektör: Georg Scherling, 1944. — Ekonomiintendent: Thor Holm, (1930) 1931. — Kamrer: fil. kand. Sam Hegnell, 1938. — Professor i nordisk och jämförande folklivsforskning: fil. dr Sigurd Erixon, (1914) 1934. — Sekreterare: förste intendenten Berg, se ovan. — T. f. arkivarie: förste amanuensen Lundwall, se nedan. — Bibliotekarie: intendenten Jansson, se nedan. — Museilektor: intendenten Rehnberg, se nedan. — Intendent: fil. kand. Gotthard Gustafsson, (1928) 1937; fil. lic. Albert N:n Eskeröd, 1937; fil. kand. Ernst Manker, 1939; fil. lic. Brynolf Hellner, (1932) 1942; docenten fil. dr John Granlund, (1930) 1942; fil. lic. Sam Owen Jansson, (1929) 1945; fil. lic. Mats Rehnberg, (1938) 1946; fil. lic. Gösta von Schoultz, 1946. — E. o. intendent: fil. lic. Erik Andrén, (1937) 1944; fil. lic. Marshall Lagerquist, (1936) 1945; fil. lic. Bengt Bengtsson, (1938) 1946. — Förste amanuenser: Ola Bannbers, (1927) 1938; fil. lic. Anna-Maja Nylén, (1938) 1945; fil. lic. Sten Lundwall, 1946. — Amanuenser: Laura Stridsberg, 1904; Linnéa Andemar, 1930; Gunnel Hazelius-Berg, (1924) 1926; Brita Stjern-

¹ Årtalet betecknar det år befattningen tillträdde. Inom parentes anges året för inträde i museets tjänst.

swärd, (1931) 1933; Elisabeth Strömberg, (1934) 1936; Margareta Tullander, (1937) 1939; fil. kand. Kerstin Sjöqvist, 1945; fil. kand. Rut Liedgren, 1946; fil. kand. Margareta Åkesson, f. Larsson, 1946. — Huvudkassörska: Gunvor Holmberg, f. Landberg, (1939) 1940. — Biblioteksbiträde: Elsa Forss, f. Boquist, 1931. — Kansliskrivare: fil. kand. Kerstin Larson, 1944; Ulla Beer, 1946. — Kanslibitråde: Dagmar Hullström, 1937. — Kontorsbiträden: Inga-Lisa Käll, f. Hultquist, (1942) 1946; Carin Runeborg, (1942) 1946; Lillemor Andersson, (1944) 1946; Gunvor Karlsson, 1946. — Fotografer: Olof Ekberg, 1924; Märta Claréus, f. Claréus, 1927. — Ritare: Olle Homman, 1927; Sander Rosén, 1932. — Konserveringsbiträde: Ingegärd Falkeström, 1929.

ANDREAS LINDBLÖM

Årskorten

till Nordiska Museet och Skansen kosta

10 kr. ordinarie pris (med rätt att lösa tilläggskort à 5 kr. för man eller hustru)

5 kr. för bl. a. personer under 21 år och militärt manskap samt personer bosatta utanför Stockholms lokalportoområde

8 kr. vid gruppköp av minst 20 kort på Skansens årskortsexpedition

Årsboken

erhålla de som lösa 10 kr.-kort samt personer bosatta utanför Stockholms lokalportoområde som lösa 5 kr.-kort

Boktryck

I EN ELLER FLERA FÄRGER

för kataloger, broschyrer, bokillustrationer — det är en av våra specialiteter. Erfarenheten, de stora tekniska resurserna och den ambitiösa kundtjänsten borgar för förstklassigt resultat. Beställ alltså Edra trycksaker hos

ESSELTE AKTIEBOLAG

Vasagatan 16, Stockholm

Har Er reklam stelnat?

Pröva Törnbloms 1947

AB TÖRNBLOMS ANNONSBYRÅ
DROTTNINGGATAN 48 ★ STOCKHOLM ★ TEL. 23 09 95

STYRELSEBERÄTTELSE FÖR ÅR 1945

Nordiska museets nämnd får härmed avgiva berättelse rörande institutionens ekonomiska förvaltning år 1945.

Beträffande institutionens verksamhet i övrigt hänvisas till årsberättelsen för 1945, tryckt i Fataburen 1946.

Angående räkenskaperna för 1945 får nämnden anföra följande.

Julitadonationen, som under 1945 slutgiltigt redovisats av utredningsmannen i löjtnant Arthur Bäckströms dödsbo, är upptagen i räkenskaperna dels beträffande fastigheterna bland kapitaltillgångarna och dels beträffande den kontanta donationen bland fonderna under rubriken "Julita donationsmedel".

Efter verkställda avskrivningar med kronor 87.714:59 å från tidigare år balanserade kostnader för anläggningar på Skansen samt med kronor 6.800:— å de för fondförvaltningens räkning innehavda hyresfastigheterna eller sammanlagt med kronor 94.514:59 redovisas för 1945 ett överskott av kronor 64.259:96. Sedan avdrag gjorts med från 1944 balanserad förlust å kronor 61.262:23 återstår ett överskott å kronor 2.997:73, som har balanserats till 1946.

Beträffande resultatet av den ekonomiska verksamheten under året samt ställningen vid årets slut får nämnden hänvisa till nedanstående vinst- och förlust- samt balansräkningar.

Balansräkning den 31 december 1945

Tillgångar

Kassa, postgiro, banker 291.074:55

Diverse fordringar

Fordringar enl. reskontra 72.959:63

Fordran hos fondförvaltningen 79.735:34 152.694:97

Förskotterat för vissa ändamål

Fältforskningar 17.683:48

Arkivarbeten 4.980:96

Boken "Svensk soldat" 5.044:29 27.708:73

Restaurangernas inventarier och varulager 170.124:34

Materialgårdens varulager 13.090:56

Guldsmedshusets materiallager 2.245:54

Skogsprodukter å Julita gård 14.774:27

Di säger det fanns försäkring...

Balanserade anläggningskostnader

Gamla sparbanken	1.746: 13	
Nya området	15.248: 35	
Novilla	9.484: 73	
Högspänningsanläggningen	7.454: 13	
Jakobsberg	23.695: —	
Ombyggnad av fogdebostaden	3.636: 82	
Skogaholmsparkens omdaning	12.665: 03	
Materialgård med karantänanläggning	37.348: 47	
Ombyggn. av uppsyningsmannens bostad	5.894: 93	
Ombyggn. av arbetarebostäder å Julita gård ..	16.123: 14	133.296: 73
		<hr/>

Kapitaltillgångar

Museibygnaden	3.000.000: —	
Julita gård	791.000: —	
Tyresö slott	175.000: —	
Wittstocksgatan 12	561.000: —	
Östermalmsgatan 23	793.500: —	
Samlingar och inventarier	4: —	5.321.304: —
		<hr/>

Fondförvaltningens tillgångar

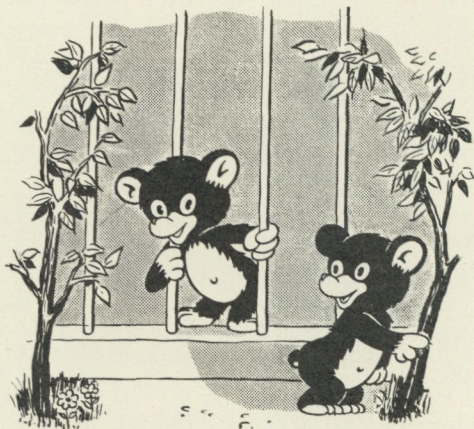
Värdepapper enl. bil. I	2.157.849: —	
Investerat i byggnader på Skansen:		
Hög- och Nyloften samt Solliden	325.000: —	
Investerat i institutionens övriga fastigheter:		
Wittstocksgatan 12	220.000: —	
Östermalmsgatan 23	255.000: —	475.000: —
Stockholms stads kammarkontor	6.608: 49	
Stockholms Enskilda Bank	2.275: 08	
Svenska Handelsbanken	1.267: 59	
Upplupna fondräntor enl. reskontra	23.324: 55	2.991.324: 71
		<hr/>
		Kronor 9.117.638: 40
		<hr/>

NORRKÖPINGS TIDNINGARS AKTIEBOLAG

Vårt verksamhetsområde ompänner

BOKTRYCK - LITOGRAFI - OFFSET - TIDNINGSTRYCK

"Vart ska du ta vägen?"

**"Jo, jag ska gå och köpa godsaker
från CHOKLAD-THULE"**

Skulder

I förskott uppburna inkomster

Årskort för 1946	10.414:—	
Av beviljat statsanslag	104.000:—	114.414:—

Diverse skulder

Varuskulder etc. enl. reskontra		249.926:93
---------------------------------------	--	------------

Reserverat för vissa ändamål

Resor m. m. (av Hallwylska fondens avkastning)	6.835:69	
Inköp till bibliotek och samlingar	6.805:98	
Förlagsverksamhet	23.240:76	
Inredningsarbeten i museet	5.409:07	
Byggnadsunderhåll å Skansen	11.426:36	
" " Novilla	11.357:71	
" " Tyresö	15.082:12	
" " Julita	1.578:43	
Lusthusporten (tomtarrende)	20.375:75	
Understöd ur J. Bäckströms familjefond	4.311:31	
Diverse övriga ändamål	71.017:98	177.441:16

Lån av fondförvaltningen för investering i fastigheter		475.000:—
--	--	-----------

Reverslån

Stockholms stad	252.792:36	
Kungl. Egnahemsstyrelsen	8.000:—	260.792:36

Inteckningslån

Livförsäkringsaktiebolaget Thule	550.000:—	
Stockholms läns sparbank	350.000:—	
Mälarprovinsernas Hypoteksförening	227.661:40	
Kungl. Egnahemsstyrelsen	11.650:—	1.139.311:40

Fondförvaltningens skulder

Fonder enl. bil. 2	2.911.589:37	
Skuld till Nordiska museets kassaförvaltning ..	79.735:34	2.991.324:71

Eget kapital		3.706.430:11
--------------------	--	--------------

Vinst- och förlustkonto

Årets vinst	64.259:96	
Avgår: Balanserad förlust	61.262:23	2.997:73
		<u>Kronor 9.117.638:40</u>

KLICHÉER I KVALITETSUTFÖRANDE

A/B KLICHÉTEKNIK

20 55 31 Herkulesgatan 28, Stockholm 20 55 63

Konstnärlig typografi — kvalitetstryck

förutsätter två ting: goda typer och skickliga typografiska fackmän. Vårt tryckeri intager en ledande ställning i båda dessa avseenden. Vårt rikhaltiga typförråd förnyas undan för undan med de yppersta typsnitt, som stå att erhålla. Varje manuskript undergår hos oss en sorgfällig typografisk bearbetning. Är Ni mån om en hög typografisk standard hos Edra trycksaker kan Ni tryggt lita på den service, som vi bjuda.

IVAR HÆGGSTRÖMS BOKTRYCKERI A. B.
STOCKHOLM • BOKTRYCK • OFFSET • STÅLTRYCK
Gamla Brogatan 26 • Namnanrop: Ivar Hægströms

Besök min moderna

SPECIALAFFÄR

För Herrar

ALLTID STORT URVAL
AV **NYHETER**

*Herrkläder - Herrekipering
Skodon*

BERNH. BÄCKLUND Kungsbroplan 2

Vinst- och förlusträkning för 1945

Inkomster

Inträdesavgifter	995.613: 37
Årskort och Årsbok	254.092: 60
Statliga och kommunala anslag	283.000: —
Fondräntor	111.688: 65
Inkomstarrenden och -hyror	174.904: 37
Vetenskaplig verksamhet	28.370: 05
Förlags- och undervisningsverksamhet	86.534: 94
Inkomstbringande företag på Skansen och Julita	966.447: 09
Utnyttjade donationer och reserverade medel	53.227: 98
Hysesfastigheternas överskott utöver 5 % avkastning till fond- förvaltningen	1.473: 81
Övriga inkomster	21.508: 14
	Kronor 2.886.861: —

Utgifter

Löner, pensioner, understöd och sjukomkostnader	1.131.890: 87
Omkostnader för årsbok och årskortsexpedition	39.114: 10
Vetenskaplig verksamhet	105.105: 71
Förlags- och undervisningsverksamhet	65.763: 62
Annonser och reklam	54.908: 11
Attraktioner och utställningar	147.122: 64
Byggnadsunderhåll och inredningsarbeten	198.082: 12
Inköp och underhåll av inventarier	18.142: 45
Djurföda	92.721: 13
Expeditions- och kontorskostnader samt telefoner	77.710: 64
Utgiftsarrenden och -hyror	26.315: —
Ränteutgifter	34.645: 72
Försäkringspremier	21.441: —
Gas, elektricitet, vatten och värme	127.824: 14
Parkanläggningar och vägar samt inre och yttre renhållning ..	118.280: 88
Avskrivning å byggnader och anläggningar	87.714: 59
Övriga driftskostnader	459.307: 52
Till fonderna överförd andel av fondräntorna	16.510: 80
Årets överskott	64.259: 96
	Kronor 2.886.861: —

BIRGER NILSSONS VERKSTÄDER

Telefoner:

62 36 52, 62 47 85

FRIHAMNSVÄGEN (vid frihamnsentrén)

STOCKHOLM Postadress: VÄRTAN

Alla slags plåtarbeten, takreparationer.

KOPPAR-, BLECK- & PLÅTSLAGERI
SMIDE · METALL- & MEKANISK VERKSTAD

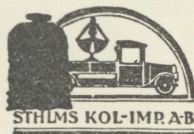
A.-B. H. BUKOWSKIS KONSTHANDEL

ARSENALSGATAN 2. FIRMAN GRUNDAD 1870.

KÖPER OCH FÖRSÄLJER UNDER HAND
OCH PÅ AUKTION SVENSKA MÅL-
NINGAR, MÖBLER, SILVER M. M.

TEL. 10 43 28 OCH 20 71 18

STOCKHOLMS KOLIMPORT A.-B.

STHLM S KOL-IMP A·B

STOCKHOLM 7
Tel. Växel 67 09 00

Birjer Jarlsgatan 6

KOKS · KOL · ANTRACIT
ERSÄTTNINGSBRÄNSLEN

STYRELSEBERÄTTELSE

Institutionen har i gåvomedel under året fått emottaga kronor 72.043:30. Dessa ha disponerats enligt nedanstående:

Ändamål	Belopp	Utnyttjat under året	Överf. till 1946
Fondering	486:48	—	486:48
Byggnader o. anlägggn.	6.450:—	6.450:—	—
Diverse ändamål	65.106:82	5.500:—	59.606:82
Kronor	72.043:30	11.950:—	60.093:30

Stockholm den 11 mars 1946.

SIGURD CURMAN

SVEN TUNBERG

ANDREAS LINDBLOM

K. DAHLBERG

ARTHUR LINDHAGEN

J. NORDENFALK

BROR JONZON

Bil. I.

Fondförvaltningens värdepapper den 31 december 1945

Obligationer	Nom.	Bokf.	Nom.	Bokf.
3 %	368.000:—	367.987:50		
3,25 %	131.000:—	131.000:—		
3,5 %	598.000:—	592.683:40		
3,6 %	5.000:—	5.000:—		
4 %	46.000:—	45.300:—		
Premieobl.	2.000:—	2.350:10	1.150.000:—	1.144.321:—

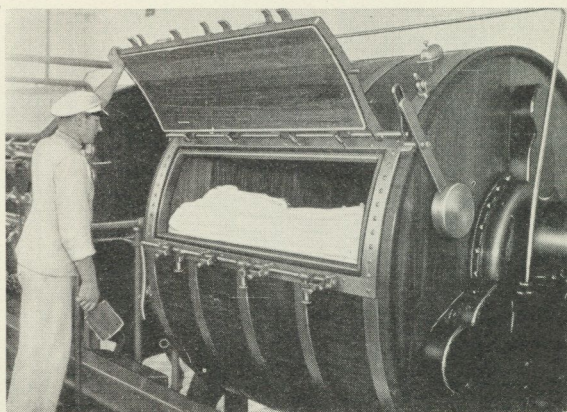
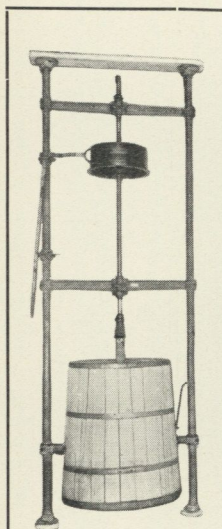
ARVID NORDQUIST
H.A.B.
STOCKHOLM

Specialaffär

för

Kaffe — Konserver
Delikatesser — Kolonialvaror
Lax & Fågel

Yppersta kvaliteter i största möjliga sortering

FÖRR och NU...

Gammal holsteinsk smörkärna à 250 liter, nu uppställd i MC:s museum, och en modern skandia-kärna à 5.000 liter för framställning av vårt runmärkta Kronsmör.

MJÖLKCENTRALEN Stockholm

Förlagsbevis

4 %	10.000:—	10.000:—
-----------	----------	----------

Inteckningar

3,6 %	30.000:—	30.000:—		
4 %	485.000:—	485.000:—		
4,5 %	236.000:—	236.000:—		
4,75 %	25.000:—	25.000:—		
5 %	64.000:—	64.000:—		
5,5 %	55.000:—	55.000:—	895.000:—	895.000:—

Aktier	56.903:—	108.528:—
	<u>Kronor</u>	<u>2.111.903:—</u>
		<u>2.157.849:—</u>

Institutionens värdepapper förvaltas på följande sätt:

Hos Stockholms stads fondförvaltning	1.378.103:—	1.408.398:40
Räntan därav utgör säkerhet för reverslån hos Stockholms stad å kr. 150.000:— samt för löpande kredit hos Stockholms stad å högst kr. 300.000:—		
Hos Skandinaviska Banken		
För Ebba Lindaus fond	21.000:—	20.115:—
Hos Stockholms Enskilda Bank		
För Lagergrenska fonden	363.000:—	371.920:—
För Bobergiska fonden	72.600:—	80.212:50
Hos Svenska Handelsbanken		
För J. Bäckströms familjefond	196.500:—	196.500:—
I eget förvar		
För allmänna fondförvaltningen	80.700:—	80.703:10
Därav kr. 15.000:— Svenska statens 3 % obl. 1945 deponerade hos Kungl. Egnahemsstyrelsen såsom säkerhet för lantarbetarbostadslån å kr. 8.000:— (urspr. 10.000:—)		
	<u>Kronor</u>	<u>2.111.903:—</u>
		<u>2.157.849:—</u>

H. HOLMQUIST LIVSMEDEL

KÖTT- OCH CHARKUTERIVAROR

Välkänd -

Välrekommenderad

Södermannagatan 31 Tel.: {41 25 61
41 24 61

Aromatic

Garanterade bakmedel
i det goda brödets tjänst

INDUSTRI A.-B. AROMATIC

Stockholm • Namnanrop: Aromatic

Ivan Hedenby

Grönsaker och rotfrukter
i parti

Klaratorget, Stockholm

Lager o. kontor: Observatorieg. 12

Tel. 311226

R U N M Ä R K T A

färska och konserverade

ÄGG

Säljas och distribueras av:

STOCKHOLMS ÄGG AKTIEBOLAG

Ordertelefoner: 10 07 69, 10 35 46, 20 83 04, 20 11 56

K. Carlqvist

Glasmästeri

Förgylleri

Ramaffär

Styrmansgatan 22 Tel. {62 80 86
67 27 56

SKANSENS RESTAURANTER

BEQAGNA ALLTID

TÅRT- OCH FATPAPPER

FRÅN

**SVENSK PAPPERS
MANUFAKTUR A.-B.**

SUNDBYBERG TEL. STHLM 2817 83

Firma PAPPER & KUVERT

(Innehavare: E. LÄNGQUIST & E. LINDBERG)

DROTTNINGGATAN 4 ★ TELEFON 20 91 83

Nordiska museets fonder den 31 december 1945

Allmänna fonden	100.722: 47
Pensionsfond för tjänstemännen	202.633: 20
Herman Fritiof Antells fond	100.000: —
H. Lichtensteins fond	3.556: 60
Carl och Sophie Lundströms fond	10.000: —
Artur Hazelius monumentsfond	28.018: 89
Artur Hazelius fond av 30/11 1901	4.857: 32
Johan August Hazelius fond	85.448: 74
Gunnar Hazelius fond	7.550: 83
Sundbornsprostens donation	18.851: 24
Henrik Krooks fond	21.401: 30
Bobergska fonden	81.097: 33
Peter och Malin Beijers fond	25.800: —
Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond	679.040: 58
Walter och Wilhelmina von Hallwyls pensionsfond	186.959: 70
Hilmer Åbergs fond	40.640: 90
Oscar Hirschs fond	25.000: —
Fritz Ottergrens fond	25.285: 91
Artur Hazelius-fonden	51.028: 64
Axel Wilhelm Casséns testamentsmedel	30.000: —
August och Thérèse Hazelius fond	50.000: —
Ebba Lindaus fond	20.000: —
Markisinnan Mary Moore Lagergrens fond	368.040: —
Museibyggnadens underhållsfond	200.000: —
Nordiska museets nya byggnadsfond	44.262: 15
Grönsö-fonden	3.375: 98
Östgötagårdens fond	6.562: 62
Grillska förnyelsefonden	3.055: 60
Hilda Kumlins fond	21.522: 41
Makarna Konrad och Maria Elméus minnesfond	21.669: 86
Professorkan Thérèse Kjellbergs minnesfond	61.864: 58
Grosshandlare J. Bäckströms familjefond	198.172: 53
Fonden "Kyrka och kultur"	31.396: 80
O. Gröndahls donationsmedel	7.240: —
Julita donationsmedel	112.455: 39
Valter Fewrells svenska fond	5.121: 34
Fondförvaltningens regleringskonto	28.956: 37

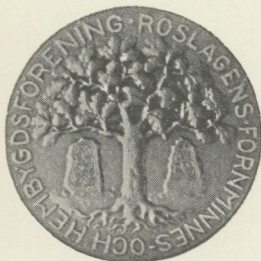
 Kronor 2.911.589: 37

Detta märke

på Edra försäkringsbrev garanterar
ett effektivt försäkringskydd.

Vid försäkringsbehov anlita därför

HANSA
STOCKHOLM

MEDALJER och PLAKETTER

SKISSER och KOSTNADSFÖR-
SLAG FRITT PÅ BEGÄRAN!

SPORRONG & Co.

KUNGSGATAN 17 · STOCKHOLM 7

TELEFON: NAMNANROP "SPORRONG & Co."

A-B SVENSK NATTVAKT

Sveriges största vaktföretag – vaktar **SKANSEN**

Haldins Åkeri & Renhållningsverk

utför transporter & gårdsrenhållning

samt levererar grus och sand m. m.

Införda offert. Tel. 46 05 33

REVISIONSBERÄTTELSE FÖR ÅR 1945

Undertecknade, som av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien respektive Stockholms Stadsfullmäktige utsetts att granska Nordiska museets räkenskaper och dess nämnds förvaltning för år 1945, få efter verkställd revision avgiva följande berättelse.

Vi hava tagit del av nämndens protokoll, räkenskaper och andra handlingar, vilka lämna upplysning om museets ekonomi och förvaltning.

Räkenskaperna hava före revisionen underkastats särskild siffergranskning av auktoriserad revisor, som häröver avgivit berättelse.

I de vid revisionen granskade räkenskaperna för år 1945 för Nordiska museet ingå jämväl räkenskaperna för Skansenföreningen och för Walter och Wilhelmina von Hallwyls donationsfond.

De i nämndens berättelse av den 11 mars i år lämnade uppgifterna om tillgångar och skulder, slutande å kronor 9.117.638:40 samt inkomster och utgifter, slutande å kronor 2.886.861:—, överensstämna med räkenskaperna.

Efter vad vi under revisionen inhämtat om nämndens handhavande av institutionens förvaltning få vi tillstyrka, att ansvarsfrihet meddelas nämnden för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 3 juni 1946.

BERNHARD KARLGREN

SVEN HAGSTRÖM

Utsedda av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets
Akademien

BERTIL NYQUIST

Utsedd av Stockholms Stadsfullmäktige

RYMANS BOKHANDEL

BANÉRGATAN 7 · TEL. 627420

G. LONELL A.-B.
NYBROKAJEN 7 - STOCKHOLM
20 65 44 20 65 45

Vid behov av

TRYCKSAKER

Vänd Eder med förtroende till

Stellan Ståls Boktryckeri

Kl. V. Kyrkogata 10 · Tel. 21 22 49

FÖRTECKNING ÖVER PERSONER OCH INSTITUTIONER SOM 1945—1946 ÖVER- LÄMNAT GÅVOR TILL NORDISKA MUSEET OCH SKANSEN¹

Nordiska museets samlingar:

Ahlquist, A. o. A., Ava; Ahlström, Frida; Alexanderson, O.; Almquist, Signe, Stocksund; Almqvist, Signe; Ambrosiani, S.; Amus, E. Olsson, Sol-lerö; Andersson, A., Tvetaberg; gm Andersson, Elin; gm André, E.; Arcadius, G.; Areschoug, E., Äppelviken; Augustsson, Ellen, Lillebyn; Bäckström, A.; Bannbers, Britta; gm Bannbers, O.; gm Berg, Hillevi G:son; Berg, Kerstin, Västervik; Bergman, Anna-Stina; Bergsten, Ida, Sandby; Bergström, Ingrid, Djursholm; Billström, J.; Björk, Gerda, Rönninge; Bobergs dödsbo, F.; Bodin, J., Arnäs; Boman, Hertha; Borg, A., Linköping; Broander, E., Fårö; Brodin, K., Leksand; Brogren, Nanny, Fårö; Broström, Anna, Fårö; Carlsson, D., Ulriksdal; Carlsson, E., Färentuna; de Castro Feijó, Ninette, Nockeby; Du Rietz, Cally, Fårö; Edling, J. F., Syninge; Eldh, C.; Eldh, Nanna; Ennerud, Lilly, Ersta Diakonissanstalt; Falenius, Ingeborg; Fleetwood, G. W.; Fält, C.; gm Gotlands Hemslojd, Visby; Grandinsson, Maggie; Gripenstedt, A., Tystberga; Grund, A., Dals-Rostock; gm Gullbring, Dagmar, Tumba; Gustafsson, Lisa, L. Essingen; gm Gyllensvärd, Gunhild; Gyllenswärds dödsbo, Maria, Upsala; Hægström, G. R., Upsala; gm Hagman, Isa; Hallberg, S., Bergshamra; Hallings dödsbo, Frida; gm Hansson, P. A.; Hazelius' dödsbo, B.; Hazelius-Berg, Gunnel; Hedborg, Thorolf; Hellgren, Vendla, Askebäck; gm Hobro, G.; Holmström, Anna, Linköping; gm Höglund, R..., Hägerstensåsen; gm Indebetou, G.; Isaksson, H.; Jacobsen, H., Köpenhamn; Jacobson, Elisabeth; Jansson, A., Penningby; Jansson, F., Spillersboda; Jansson, G., Utanbro; Jansson, J. B., Utanbro; Jansson, P., Penningby; Jansson, S., Norrtälje; gm Jirlow, R., Västerås; Johansson, E. L., Salstad; Johansson, G., Furusund; Johansson V., Utanbro; Johnson, Gulli; Jönsson, Odina, Viken; Karlsson, H., Bergshamra; Karlsson, Vera; Kinberg, Lisa; Kirk, Lilly; Klintberg, Victoria, Ringvide; Koffman, O.; Kollberg, F.; Lamm, Dora;

¹ Givarens adress är Stockholm, där ej annat anges. Förteckningen omfattar tiden 1 november 1945—31 oktober 1946.

BRANSCH

Innehavare: O. OLAUSSON

GÄSGRÄND 3 - TEL. 1025 73

Införda offert

Silver- & Ljäsilvveringsfabrik

BESTÄLLNINGAR samt
REPARATIONER till fabrikspris.

F. W. LÖFVANDER MÖBLERINGSAFFÄR

Tapetserare & Dekorator

Utför alla tapetserare-, dekorations-
och reparationsarbeten. Hela mö-
blemanng och enstaka möbler.
Fätöljer. Soffor.

Smålandsgatan 42 • Stockholm

Tel. 20 51 29

Katalog nr 360 SVENSK TOPOGRAFI

*Sveriges geografi och topografi,
land och folk samt landskaps-,
stads- och ortshistoria.*

Omfattar 6872 nummer fördelade på 30
avdelningar (en för varje landskap och någ-
ra därtill). Pris en krona.

BJÖRCK & BÖRJESSON
62 Drottninggat. 62, Stockholm

GARANTI AKTIEBOLAGET ANTICIMEX

Riksorganisation för skadedjursbekämpning.

Huvudkontor Vasagatan 46, Stockholm. Tel. växel 23 15 60.

A.-B. FEYCHTINGS JÄRNHANDEL

Specialité: ESKILSTUNASMIDEN

Drottninggatan 46 Tel. 10 04 83, 20 46 70

GARDETS

FÖNSTERPUTSNING

Utför allt inom branschen. Affärs-,
kontors- och privatfönster m. m.

60 76 91

AB. OLOF NYBERG

Byggnads- och inrednings-
glas

Speglar och sliperi

ODAL-BUTIKERNA

Tel.: Namnanrop

Kött-, fläsk- och charkuterivaror av hög kvalitet

Larsson, G.; Larsson, G., Julita; Leguizamón, Ella; Leijonhufvud, B.; gm Lettström, H.; Lewandowski, Fr. o. Edith; Lilljekvist, G., Luleå; gm Lindblom, Gerda; Lundgren, C. H.; Lundquist, O.; Manker, Lill; Mattsson, Astrid, Hejde; Mårtensson, E.; Möller, Sigrid; gm Nationalmuseum; Norden, A., Ålsten; Nordenfelt, Inger; Nordiska museets vänner, Samfundet; Nordlund, Hilda, Sundborn; Nordqvists dödsbo, Wilhelmina; gm Nordström, Sigrid; Nyberg, N. T., Bergshamra; Nymans dödsbo, G.; Odhner, Tora, Fellingsbro; Olsson, Edla, Landsnäsa; Olsson, Frida, Töre; de Pandy, C.; Paterson, S. S., Solna; Pettersson, K., Penningby; Planck, Maria, Lidingö; Planting-Gyllenbågas dödsbo, E.; Quensel, Alice; Quensels dödsbo, E.; gm Rehnberg, M.; Riksluftskyddsförbundet; Robsahm, Maria, Hjo; gm Rosén, S.; Sandgren, Tora; Serafimerlasarettets apotek; Siemssen, Helfrid; Sjöberg, B., Lommaryd; Sjögren, Berta, Paris; Skånbergs dödsbo, Sigrid; Statens historiska museum; Stockholms Stads Skorstensfejaremästare Förening; Strandbergs dödsbo, G.; Ståls dödsbo, Ingeborg; Svan, Alma; Svensson, H., Laxarby; Svenström, Anna, Hanviken; von Sydow, Anna; Thunmans dödsbo, Maria; af Trolle-Afzelius, Elsa; gm Utlänningskommissionen; Wallberg, Svea; Wallquist, E., Arjeplog; Wibom, E., Solna; Wikström, E.; Wälstedt, Mary, Holsåker; Åhström, Frida; Åstrand, J. O., Grundtjärn; Öhman, A., Hindersön.

Nordiska museets arkiv:

Adelswård, Louise, Åtvidaberg; Ahnfelt, Signe; Andrén, E.; Andrup, O., Hilleröd; Ateneum, Helsingfors; Bäckström, A.; Bannbers, O.; Borg, A., Linköping; Carlsson, Margot; Cederström, B. G.; Fernlund, B. Karlholms bruk; Fritzes k. hovbokhandel; Hazelius' dödsbo, B.; Hellner, B.; Hildebrand, E.; Holgersson, N., Oskarshamn; Huldt, H. H.:son; Indebetou, G.; Jacobsen, H., Köpenhamn; Jansson, S. O.; Jönsson, Odina, Viken; Järnvägsmuseum; Kjellberg, Hedvig, Friel; Kramolis, O., Morava; Larsson, J.; Lettström, H.; Lindblom, A.; Lindevall, H.; Lundquist, O.; Löfman, N.; Manker, E.; Melander, Erna; Nygren, A.; Nymans dödsbo, G.; Odstedt-Tirén, Astrid, Bergvik; Olsson, Julia; Post, Lotten, Uttran; Roos, E., Hagalund; Sjögren, Berta, Paris; Simonsson, S., Södertälje; Skånbergs dödsbo, Sigrid; Strindberg, S.; Svanfeldt, H., Uppsala; Svenström, Anna, Hanviken; Södermanlands Hembygdsförbund, Nyköping; Törnqvist, R., Nockeby; Westerlund, G., Östersund; Westin, I.; Wibom, E., Råsunda; Zettersten, A., Ålsten; Åsberg, Olga.

Nordiska museets bibliotek:

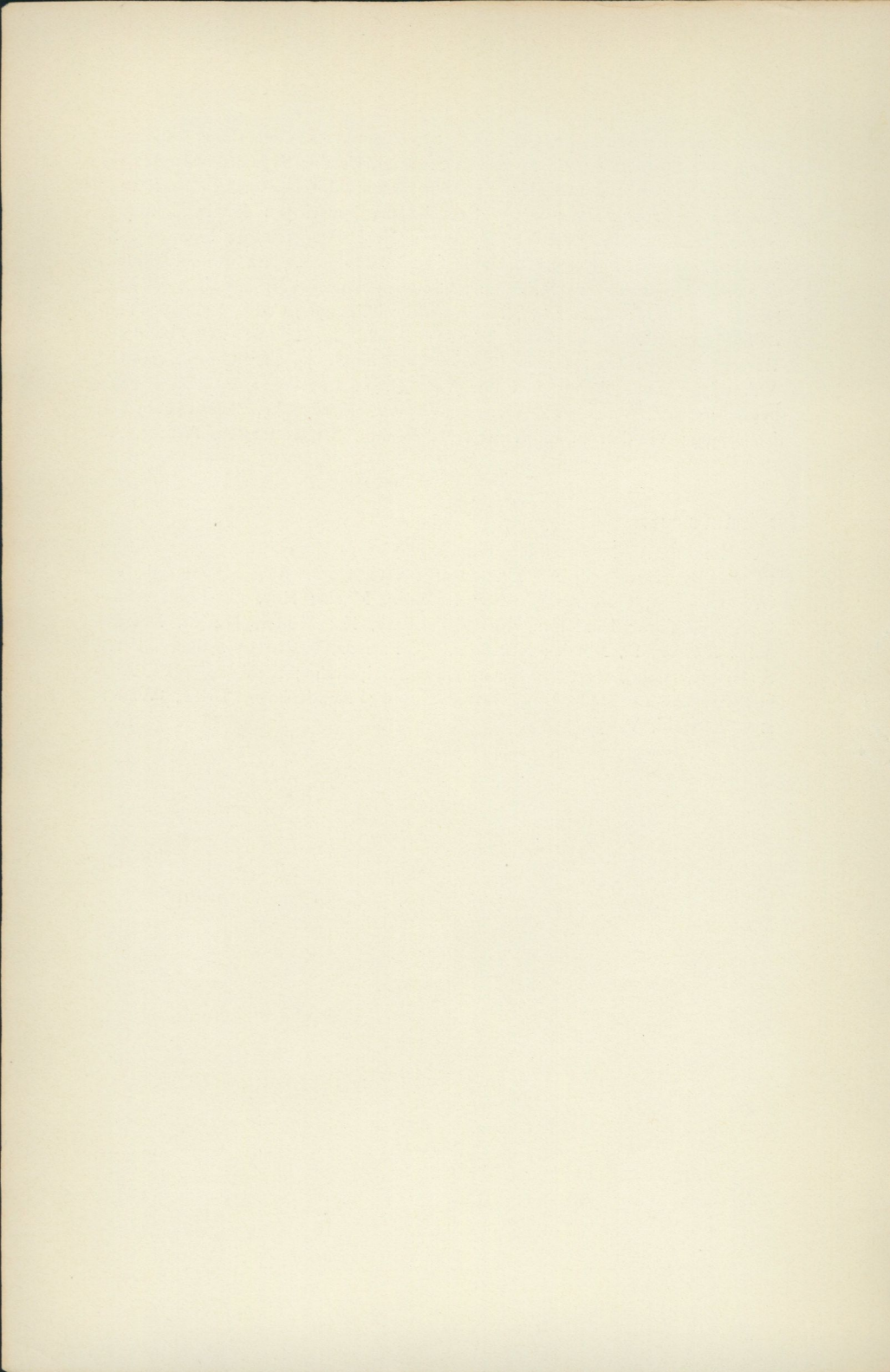
Adlerstam, N., Ålsten; Alm, J.; Ambrosiani, S.; Andemar, Linnéa; Andersson, A.; Andersson, S., Åbo; Andrén, E., Hagalund; Andrup, O., Hilleröd; Backman, Stina, Kövra; Bäckström, A., Lidingö; Berg, G.;

Bergsten, K. E., Lund; Bergstrand, C.-M., Göteborg; Bertel, G., Äppelviken; Björnsson, S., Lund; Boesen, G., Köpenhamn; Bokförlaget Forum; Bokförlagsaktiebolaget Centrum; A.-B. Bolinder-Munktel, Eskilstuna; A.-B. H. Bukowskis konsthandel; A.-B. Arvid Böhlmarks lampfabrik; Campbell, Å., Uppsala; Dahlstedt, K.-H., Uppsala; Danmarks Institut for Udveksling af videnskabelige Publikationer, Köpenhamn; De blindas magasin, Malmö; Dencker, N., Sködinge; Domkyrkorådet, Lund; K. Ecklesiastikdepartementet; Edlund, E., Ullånger; Ekberg, O., Nockeby; Engelstad, E. S., Oslo; Erixon, S.; Eskeröd, A., Stocksund; Esselte reklam; Feilberg, C. G., Köpenhamn; Fevrell, V.; Finlands guldsmedsförbund, Helsingfors; Folkmusikkommissionen; Foriening for fryske folkskinst, Dokkum; Forsvall, A.; Fredrika Bremer-förbundet; Friberg, N.; Fries, C.; Gejvall, Birgit, Lidingö; Grenander-Nyberg, Gertrud; Hall, B. R.; Harva, U., Åbo; Haugard, J., Askersund; Hedar, S.; Hedin, Alma; Heine, N. G., Köpenhamn; Helander, N., Kumla; Helén, G., Vingåker; Hellner, B., Solna; Hembygdsföreningen Arboga Minne, Arboga; Hobroh, G., Hägersten; Hofrén, M., Kalmar; Holmberg, A.; Holmgren, G., Uppsala; Högre allmänna läroverket, Linköping; Jansson, S. O., Äppelviken; Jirlow, R., Västerås; Juel, E., Djursholm; Kalling, S., Malmö; A.-B. Kardbeslag, Norrköping; Karlsson, W., Lund; Kaukonen, Toini-Inkeri, Helsingfors; KEMA-Bolagen; Konstnärsklubben; Kopparbergs läns brandstodsbolag, Falun; Krantz, T., Hovmantorp; Källström, O.; Lagercrantz, S., Uppsala; Lagerquist, M.; Lamm, C. J., Uppsala; Laquist, Birgit; Larsson, T., Ålsten; Leijonhufvud, S. S.; Lenhovda sparbank, Lenhovda; Lenk, T.; Lettström, H.; Lid, N., Vindern; J. A. Lindblads förlag, Uppsala; Lindblom, A.; Lindblom, G.; Liungman, W., Djursholm; Livförsäkringsaktiebolaget Nordstjernen; Loos, V., Norrköping; Malmbäcks sparbank, Malmbäck; Manker, E.; Mattsson, Niss Hj., Limesforsen; Mattisson, K., Malmö; Modén, O., Nässjö; Nilsson, K. G., Västerlanda; Nisser, W., Strålsnäs; Norbergs bergslags hembygdsförening, Norberg; Nordisk Rotogravyr; AS Norsk Aluminium Co, Oslo; Näsholm, H., Vendelsö; Odencrants, R., Karlskrona; Odenius, O., Uppsala; Ohlsson, H., Hässleholm; Orvin, J. E., Oslo; Peate, I. C., Cardiff; Pelarorden; Pettersson, L., Helsingfors; A.-B. Pripp & Lyckholm, Göteborg; Quensel, Alice; Rasmusson, N. L.; Red. av Färgeriteknik, Göteborg; Red. av Svensk typografitidning; Red. av Urnyheterna, Malmö; Rehnberg, M.; Rikslantbruksmötets historiska avdelning; Ränk, G., Frösunda; Sæmund, G., Ängby; Sahlström, G., Åsbro; A.-B. Gustaf Sandwall, Jönköping; von Schoultz, G.; Seitz, H.; Seppälä, F., Tavastefus; Service des musées et collections, Genève; Sjöbeck, M., Hälsingborg; Skandinaviska museiförbundet; Skolan för bokhantverk; Solders, S.; Statens kommitté för byggnadsforskning; Steensberg, A., Köpenhamn; Stenström, N. G., Lund; Stiftelsen Saxons Närkesarkiv; Stigum, H., Oslo; Stockholms högskola; Stock-

holms stads brandförsäkringskontor; Stockholms stadskollegiums handboks-kommitté; Stoltenberg, E., Fyresdal; Strömer, Cecile; Svenska institutet för kulturellt utbyte med utlandet; Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag; Svenska sparbanksföreningen; Svenska ungdomsringen för bygdekultur; Svensk-franska konstgalleriet; Svensson, N. I., Vänersborg; Svensson, S., Lund; Sveriges fiolbyggareförbund; Sveriges vetenskapliga specialbiblioteks förening; Svärdström, S., Falun; Södermanlands läns brandförsäkringsbolag, Nyköping; Tanner, V., Hälsingborg; Tillhagen, C.-H., Lidingö; Timnell, Hilda; Torsås sparbank, Torsås; Toschi, P., Tivoli; Täby kommun, Roslags Näsby; Upsala läns hemslöjdsförening, Uppsala; Utterström, G.; Vakarelski, Chr., Sofia; van der Ven, D. J., Lunteren; Vingåkers hembygdsförening, Vingåker; Virtanen, E. A., Kyrö; Wahlbecks Fabriker, Linköping; Wahlström & Widstrand; Wallin, S.; Zettersten, Arthur, Ålsten.

S k a n s e n :

Andersson, A., Norrtälje; Besättningen på m/s Rosa Smith; Björkenheim, R., Älvsjö; Ebenhard, A., Kristdala; Fjetterström, Ebba, Danderyd; von Gertten, Lilly; Gustavsson, Elsa; Isaksson, Maria; Key, E.; Lind, Alida; Lindberg, Tora; Lindblom, Kerstin; Ljung, K.; Möller, Margit, Norrköping; Nilsson, P., Nöttja; Norrbom, P.; Pålsson, Walborg; Sjöberg, Ester, Södertörns villastad; Slottsförvaltningen, Gripsholm; Stenberg, Elsie, Ängby; Stockholms stads trädgårdsförvaltning; Swedenborg, Brita; Wallerström, Ingrid, Växjö.

Utan förstklassigt glas

— ingen prima

glödlampa

För vår fabrikation av **SKANDIA** -lampor

förfoga vi sedan över 45 år här i Nyköping över egen glashytta. Vi kunna därför dagligen kontrollera, att glasets kvalitet i alla avseenden motsvarar samtliga tekniska fordringar på glaskolvar till glödlampor. Detta i förening med en teknisk fulländning i övrigt gör, att vi kunna garantera ett i alla avseenden förstklassigt svenskt glödlampfabrikat.

A.B. SKANDINAVISKA GLÖDLAMPFABRIKEN

NYKÖPING

Nordens äldsta glödlampfabrik

Vackra glas från
GLASHYTTAN

i Skansens Stockholmskvarter

Förevisning och försäljning alla dagar